

RIINA REINSALU

Juhendavad haldustekstid
žanriteoreetilises raamistikus

RIINA REINSALU

Juhendavad haldustekstid
žanriteoreetilises raamistikus

TARTU ÜLIKOOL
kirjastus

Tartu Ülikooli humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Väitekirja on filosoofiadoktori kraadi saamiseks kaitsmisele suunanud Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi nõukogu 13. novembril 2018.

Juhendaja: dr Reet Kasik, Tartu Ülikool

Oponent: dr Pirkko Nuolijärvi, Kotimaisten Kielten Keskus

Kaitsmine toimub 6. veebruaril 2019 kell 14.15 Tartu Ülikooli senati saalis.

Doktoritöö valmimist on toetanud keeleteaduse, filosoofia ja semiootika doktorikool; rahastanud Euroopa Sotsiaalfond ja Euroopa Regionaalarengu Fond (Tartu Ülikooli ASTRA projekt PER ASPERA).

Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti
tuleviku heaks

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

ISSN 1406-1325

ISBN 978-9949-77-948-2 (trükk)

ISBN 978-9949-77-949-9 (pdf)

Autoriõigus Riina Reinsalu, 2019

Tartu Ülikooli Kirjastus
ww.tyk.ee

EESSÕNA

Kuigi väitekirja kirjutamine on võrdlemisi üksildane tegevus, on see vaid üks osa teadustööst. Nii loob doktoriõpingute vältel teadustöö tegemine ka hulgaliselt võimalusi koostööks ja dialoogiks, mis pakuvad väärt mõtteainet ja avavad uusi horisonte.

Olen tänulik väitekirja juhendajale Reet Kasikule, et ta on oma leebel moel utsitanud mind järjepidevalt teadusradadel käima, ka siis, kui olin ülikoolielust eemal, ning et ta on kiirreageerijana alati leidnud aega minu kirjatükkide lugemiseks, ohverdades selleks tihtilugu osa oma nädalavahetustest ning talve- ja suvepuhkusest. Tänan Reeta ka selle eest, et ta on hoidnud mind kindlal erialasel kursil, seades sihiks eesti halduskeele edendamise žanrianalüüsi raamistikus, kuid ei ole ka kurjastanud, kui olen sellelt kursilt omatahtsi siiski natuke kõrvale kaldunud, seigeldes vahepeal teadustekstide maailmas.

Kuna sinne väitekirja põhineb teadusajakirjades avaldatud artiklil, on peale Reet Kasiku aidanud töö valmimisele kaasa ka artiklite retsensendid ja toimetajad, kelle näpunäidete abil olen teinud artiklites nii väiksemaid kui ka suuremaid muudatusi. Niisama väärtuslikud on olnud väitekirja retsensentide Reili Arguse ja Pirkko Nuolijärvi asjatundlikud tähepanekud ülevaatepeatüki, aga ka artiklite kohta, mis on võimaldanud muuta väitekirja sisuliselt terviklikumaks.

Olles töötanud kümme aastat tõlketekstide keeleteoimetajana, väärtustan nii tõlkimist kui ka keeleteoimetamist. Seetõttu lähevad suured tänusõnad David Ilmar Lepasaar Beecherile, kes oli abiks väitekirja ingliskeelse kokkuvõtte kirjutamisel, ning Katrin Kernile, kes tegi tööle keelekorrektuuri olukorras, kus mu enda silm suutis seletada vaid metsa, kuid mitte enam puid.

Kuigi teadustöö tegemine peaks olema doktoriõppe ülim eesmärk, on minu jaoks vähemalt niisama tähtis – ketserlikult tunnistades isegi tähtsam – õpetamine. Olen ütle mata tänulik Mari Karmile, kes on avardanud mu arusaamu sellest, mis on hea õpetamine, ning Sirli Zuppingule ja Maigi Vijale, kes on pakkunud kollegiaalset tuge uute kursuste väljatöötamisel ja olemasolevate kursuste edasiarendamisel.

Suure tänu olen võlgu Kersti Lepajõe le, kes on meie juhuslike koridori-vestluste ja kohvikukohtumiste ajal tundnud alati huvi minu tööde-tegemiste vastu, aidates mul määrata oma kohta ülikoolis ja seada uusi tulevikusihte. Ühtlasi tänan Kerstit meeldetuletuse eest, et elu ei seisne üksnes töös, ja palun, et ta ei väsiks seda kordamast.

Kõige siiramad tänusõnad koos tundeküllaste vabandustega lähevad aga mu lähedastele: sõpradele, kellega ma pole ammu ilma silmast silma kohtunud, ja sugulastele, kellega kohtudes olen suurema osa ajast arvuti taga või oma mõtte maailmas veetnud. Tänan Andrust, kes on vapralt talunud minu emotsioonide Ameerika mägesid, ja emban õrnalt Mirtelit, kes on tasapisi kaotamas usku lubadusse, et peagi tekib rohkem vaba aega.

Tartus 3. detsembril 2018

SISUKORD

PUBLIKATSIOONIDE LOEND.....	8
1. SISSEJUHATUS.....	9
1.1. Eesmärgiseade	9
1.2. Ülesehitus	12
2. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD.....	14
2.1. Žanriteooria.....	14
2.1.1. Žanr keeleteaduslikus uurimistraditsioonis	14
2.1.2. Erialakeelekesksed žanriuuringud	17
2.1.3. Eesti žanrikäsitlusi	20
2.2. Tekstitüübiteooria	22
2.2.1. Tekstitüüp keeleteaduslikus uurimistraditsioonis	22
2.2.2. Instruktiivne tekstitüüp.....	26
2.2.3. Eesti tekstitüübikäsitlusi.....	27
2.3. Žanri ja tekstitüübi seosed	28
3. MEETOD JA MATERJAL.....	32
3.1. Struktuuri- ja keeleanalüüs	32
3.2. Haldustekstid	34
4. TULEMUSED JA JÄRELDUSED.....	36
4.1. Töövõtu- ja käsundusleping.....	36
4.2. Korraldus, otsus ja käskkiri	38
4.3. Avaldus	40
4.4. Teabenõue.....	42
4.5. Kaebus	44
4.6. Järeldusi ja üldistusi.....	46
5. RAKENDUSVÕIMALUSI.....	48
KOKKUVÕTE.....	51
KIRJANDUS.....	56
PUBLIKATSIOONID.....	61
<i>SUMMARY</i>	159
ELULOOKIRJELDUS.....	165
<i>CURRICULUM VITAE</i>	166

PUBLIKATSIOONIDE LOEND

- P1 Reinsalu, Riina 2011. Leping tekstiliigina: žanrstruktuur. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 7. Toim Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 215–229.
- P2 Reinsalu, Riina 2016. Juhiste esitamine haldusaktides. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 12. Toim Margit Langemets, Helle Metslang, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 219–236.
- P3 Reinsalu, Riina 2017. Avalduste tekstistrateegiad. – Emakeele Seltsi aastaraamat 62 (2016). Peatoim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 167–184.
- P4 Reinsalu, Riina 2018. Kodaniku suhtlus ametiasutusega teabenõude vahendusel. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 14. Toim Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim, Helle Metslang, David Ogren. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 171–183.
- P5 Reinsalu, Riina 2018. *Tule taevas appi, tulge ometi Raekoja platsist kaugemale ka*: kodanike tekstistrateegilised valikud ametiasutuse poole pöördumisel. – Emakeele Seltsi aastaraamat 63 (2017). Peatoim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 201–220.

*Jurist oma assistendile:
„Laused, mida oled siin tekstis
kasutanud, on ütle mata pikad ja
keerulised. Meie kliendid ei saa neist
eluilmaski aru. Hästi tehtud!“*

Internetist

1. SISSEJUHATUS

1.1. Eesmärgiseade

Motona esitatud naljaloos kõlab kirjalikule õigus- ja haldussuhtlusele sageli tehtav etteheide: tekstid koosnevad pikkadest ja keerulistest lausetest, mida tavainimesel on raske mõista. Veelgi enam, ülemuse kiidusõnad viitavad, et selline raskepärane sõnastus on kirjutaja taktikaline valik, mitte ei tulene tema oskamatusest väljenduda konkreetset ja selgelt. Kuna eriteadmiste puudumise tõttu on tavainimesel keeruline või suisa võimatu õigusteksti sisu haarata, võimaldab selline suhtlusviis täita varjatud eesmärgi: peita tema eest tähtsat infot ja asetada ta seeläbi ebavõrdsesse olukorda, demonstreerides nii oma võimu.

Moto haakub doktoriväitekirjaga mitmeti. Üks otsene ühenduslülil on keelekasutusvaldkond. Loos kujutatav suhtlusolukord, milles jurist ja tema assistent arutlevad mingi ametliku teksti keelekasutuse üle, osutab seotusele õigus- ja/või haldusvaldkonnaga. Suhtlus neis valdkondades põhineb mitmesugustel suulistel ja kirjalikel tekstidel. Kuigi piir õigus- ja haldustekstide vahel on tinglik, sõltudes teksti funktsioonist, formaliseeritusest, abstraktsusastmest ja mõju ulatusest ning asendist ametlikkuse-argisuse skaalal (Kukk 2002: 7), saab üldistavalt siiski öelda, et õigustekstidega kehtestatakse õigusnorme ja haldustekstidega reguleeritakse üksikküsimusi. Väljaspool õigusraamistikku võimaldab haldusteksti mõiste ka avaramat tõlgendust: haldustekstidena võib vaadelda mistahes teksti, mille üks suhtlusosalisi on ametiasutus. Seda teed ongi siinses väitekirjas mindud, mis ilmneb ka allikmaterjaliks valitud tekstidest: korraldustes, otsustes ja käskkirjades on ametiasutus (kohalik omavalitsus) kirjutaja; avaldustes, teabenõuetes ja kaebustes aga lugeja rollis. Lepingutes täidab ta korruga mõlemat rolli, olles ühtlasi nii see, kes lepingutekste koostab, kui ka see, kes neid vajaduse korral loeb. Ametiasutuse suhtluspartner on olenevalt tekstist kas eraisik, mõne asutuse (sh sellesama kohaliku omavalitsuse) või ettevõtte esindaja. Kuna vaatlusalused tekstid pärinevad avalikust veebiruumist, kuuluvad lugejaskonna hulka ka kõik need, kes satuvad juhtumisi neid lugema.

Peale keelekasutusvaldkonna seostub kõnealune naljalugu väitekirjaga oma temaatiliselt fookuselt, andes kaudselt ainet probleempüstituseks. Nimelt põhineb tekstiloomel alati kirjutaja taktikalistel valikutel. Osa neist valikutest täidab kultuurikontekstis välja kujunenud standardseid eesmärgi, teine osa on aga varjatud eesmärkide, sh isiklike suhtluskavatsuste teenistuses. Valitud taktika avaldab mõju keelekasutusele, ilmnedes kujukalt toodud näiteski: kuigi võiks

eeldada, et tekstiga tahetakse klienti millestki informeerida, väljendatakse vestluses hoopiski soovi varjata teavet, mida tõendab pikkade ja keerukate lausete taotluslik, manipuleeriv kasutus. Oma ametipositsiooni ja sellest tulenevaid eriteadmisi sel viisil kurjasti ära kasutades viiakse võimusuhted tasakaalust välja, kuid ebavõrdsust võidakse luua ka tahtmatult. Krista Kerge (2005: 7, 11), osutades kultuuri omadusele iseennast taastoota, märgibki, et ametisuhtluses kiputakse teadmatusest jäljendama varasemaid tekste, arvestamata seejuures suhtluspartneri ootuste, eelteadmiste ja hoiakutega. Oma võimu ei kuritarvita mitte üksnes ametnikud, vaid ka kodanikud, kuid nende kasutatavate vahendite arsenal on teine, nt ametiasutuse pihta suunatud avalik kriitika. Kuna eesmärgikohaseks saab pidada ainult sellist kõnetoimingut, mis on vastuvõetav teisele poolele (Kerge 2006: 3), tuleb kirjutajal tekste luues suhtlusosalistega arvestada, olgu tegu ametiasutuse või ettevõtte esindaja või eraisikuga.

Kuna tekstid ei sünni vaakumis, vaid on intertekstuaalsete suhete kaudu tahe- tahtmata mõjutatud varasematest, võib juhtuda, et eeskujutekstide najal, eriti kui need on veebis vabalt kättesaadavad, võetakse üle sellised tekstiloometavad, mis ei soosi vastastikusel mõistmisel ja lugupidamisel põhinevat suhtlust. Selline oht on iseäranis suur avaliku keelekasutuse korral, mida esindab ka väitekirja huvisfääri kuuluv haldussuhtlus. Lähtudes eeldusest, et tekstid mitte üksnes ei peegelda tegelikkust, vaid ka loovad ja kujundavad seda (sama teevad žanrid), on tähtis uurida eri liiki haldustekstide vahendusel toimuvat suhtlust ning juhtida kirjutajate tähelepanu sellistele tekstiloometavadele, mis ei ole kooskõlas avalikule keelekasutusele esitatavate ootustega ning mis seetõttu vajaksid muutmist. Need muudatused võivad hõlmata nii sisu, vormi kui ka keelt.

Kuigi väitekirja põhineb artiklidel, millest igapähe on eripärane valim, jagavad vaatlusalused tekstid teatavat ühisosa. Nimelt moodustavad artiklite allikmaterjali kohalike omavalitsuste veebilehtedel vabalt kättesaadavad tekstid, mis esindavad kohaliku omavalitsuse osalusel toimuvat kirjalikku haldussuhtlust. Kuna kõik need tekstid sisaldavad mingi teo tegemise juhiseid, annab see alust nimetada neid üldistavalt juhendavateks haldustekstideks. Artiklite ühisosa avaldub ka sarnases teoreetilis-metoodilises raamistikus ja temaatilises fookuses. Väitekirja üldine, kõiki artikleid hõlmav eesmärk on välja selgitada kirjutajate tekstistrateegilised valikud, mida nad teevad eri žanre esindavates haldustekstides, et täita soovitud suhtluseesmäärke. Kuna tekstistrateegia mõiste on hajus – liiatigi ei läbi see ühisjoonena kõiki väitekirjaartikleid –, siis selgitan järgnevalt selle tähendust siinse töö kontekstis. Ühtlasi pakub selle mõiste avamine head lähtekohta uurimisküsimuste sõnastamiseks.

Tekstianalüüsis tavatsetakse tekstistrateegiana mõista põhimõtteid, mis mõjutavad tekstualisatsiooni ehk tekstimoodustust ning mis realiseeruvad sõna- ja lausetasandil tehtavates valikutes. Ühtlasi peegeldub tekstistrateegias kirjutaja soov jagada lugejatega oma tekstimaailma ja diskursuseuniversumi. (Enkvist 1988: 22, 26) Tekstistrateegia mõistega on tihedalt seotud tekstitüübi mõiste, sest tekstitüübid seostuvad – vähemalt idealiseeritud, prototüüpsel kujul – kindlate tekstistrateegiatega (Virtanen 2010: 58), nt narratiivne tekstitüüp põhineb ajalisel ja argumenteeriv tekstitüüp loogilis-põhjuslikul tekstistrateegial. Sellest

hoolimata käsitan väitekirjas tekstistrateegia mõistet avaramalt, vaadeldes sellena kirjutaja taktikalisi valikuid mitte üksnes sidusa teksti loomisel, vaid ka teksti sisemisel struktureerimisel. Selline määratlus viib järgmiste uurimisküsimusteni.

1. Milline on vaatlusaluste žanride (sise)struktuur?
2. Milliste keelevahendite abil antakse neis žanrides juhiseid?

Uurimisküsimused sisaldavad otseseid ja kaudseid osutusi teoreetilisele raamistikule. Sõna *žanr*¹ kaudu on väitekirja teooriaosa ühendatud John Swalesi (1990) ja Vijay Kumar Bhatia (1993) välja töötatud žanriteooriaga, mille kohaselt peetakse žanri abstraktsiooniks, tekstide kategooriaks, mis on moodustunud eesmärgi, sisu, vormi ja/või konteksti alusel (Hyon 2018: 3, 12). Seega ei samastata žanri tekstiga, vaid seda käsitatakse kui teksti ja konteksti vahelüli – žanr prototüüpse kategooriana seob maailma sõnadega ja sõnad maailmaga (Virtanen 2010: 69). Sellistel aluspõhimõtetel rajanev žanrianalüüs võimaldab leksikaal-grammatiliste tunnuste ja (diskursuse)struktuuri põhjal kirjeldada funktsionaalset varieeruvust, võttes arvesse ka žanride sotsiokultuurilist konteksti (Wang 2009: 83). Funktsionaalsetelt alustelt seostub žanri mõistega tekstitüübi mõiste, millele teises uurimisküsimuses osutab vihjamisi sõna *juhise*. Juhiste andmine ehk instrueerimine kuulub Egon Werlichi (1983) mõistes juhendava ehk instruktiivse² tekstitüübi ülesannete hulka. Nii nagu uurimisküsimustes, on žanrid ja tekstitüübid põimunud ka mõistetasandil: üks žanr võib hõlmata mitut tekstitüüpi ning üks ja seesama tekstitüüp võib esineda paljudes žanrides (Hyland 2002: 123).

Väitekirja fookust arvestades keskendun nii ülevaateosas kui ka artiklites žanri ja tekstitüübi mõistele. Kui ülevaateosas pälvivad võrdselt tähelepanu mõlemad, siis artiklites on kaalukauss tugevalt žanri mõiste poole kaldu: tekstitüübiteooria moodustab keskse teoreetilise raamistiku vaid artiklis P2, seevastu ülejäänud neljas artiklis domineerib žanriteooria, mis võimaldab keelekasutuse analüüsi täiendada struktuurianalüüsiga. Žanri ja tekstitüübi mõistega kõrvu on väitekirjas teksti, registri ja diskursuse mõiste, kuid nende üksikasjalik määratlemine ei ole praegusel juhul vajalikuks osutunud. Teksti mõiste avamiseks piisab üldlevinud seisukohast, et tekst on kasutusel olev keel (Kasik 2001: 16) – siinses töös verbaalne kirjalik suhtlus, mis toimub kas elektroonilist kanalit pidi või paberil. Seevastu registri ja diskursuse mõiste on jõudnud väitekirja üksnes refereeritud seisukohtade kaudu, kandes vastavates teoreetilistes raamistikes esitatud tähendusi. Muudel juhtudel olen neist teadlikult hoidunud, sest žanri- ja tekstitüübiteooria pakuvad vaatlusaluste haldustekstide käsitlemiseks piisavalt

¹ Kasutan termineid *žanr* ja *tekstiliik* täissünonüümidenä, nagu seda on teinud ka nt Reet Kasik (2007: 48), kuid eelistan võõrsõna *žanr*, sest tänu oma lühidusele hõlbustab see liitsõnaloomet.

² Kuigi sõna *instruktiivne* 'juhendav, juhiseid sisaldav' võib pidada ingliskeelse sõna *instructive* otsetõlkeks ja eesti keeles võiks sellele eelistada sõna *instrueeriv*, on *instruktiivne tekstitüüp* leidnud nii tekstiuurimustes kui ka -õpetuses laialdast kasutust (vt nt Kasik 2000, Kern, Võiik 2014), mistõttu jään terminoloogilise järjepidevuse huvides siinses töös siiski sõna *instruktiivne* juurde.

vahendeid, mistõttu puudub vajadus kombineerida neid registri- ja diskursuseanalüüsi omadega.

Kuigi väitekirja ülevaateosas püüan hoida valitud žanri- ja tekstitüübiteoreetilist joont, kaldun artiklites sellest siin-seal kõrvale, laenates näiteks artiklite P1 ja P2 tarbeks kolmetasandilise žanriliigituse Norman Faircloughilt (2003), kes viljeleb kriitilist diskursuseanalüüsi, ning artikli P5 tarbeks interaktsiooniliste keelevahendite liigituse Ken Hylandilt (2005), kelle teoreetiline käsitlus on üles ehitatud metadiskursuse mõistele. Teoreetiliste lähtekohtade ristumine ei ole aga üksnes teadliku valiku tulemus, vaid seda võib pidada ka paratamatuseks. Näiteks on funktsioonikesksus omane kõigile žanrianalüüsi koolkondadele, mis tähendab, et Halliday süsteemfunktsionaalsest grammatikast ei ole peale Sydney koolkonna puutumata ka erialase inglise keele ja uue retoorika koolkond. Nii-samuti on kõik žanriuringud otse või kaude seotud Carolyn Milleri (1984) arusaamaga žanrist kui sotsiaalsest tegevusest (Tardy, Swales 2014: 166). Žanriteooria evib ka ühisosa kõneaktiteooriaga, sest kõneakte on žanridega seostatud kõneaktiteooria algusaegadest saati (Taavitsainen 2001: 148), kuid väitekirjas olen püüdnud hoida žanri- ja tekstitüübiteoreetilist liini ning mitte kalduda pragmaatikasse.

1.2. Ülesehitus

Väitekiri koosneb ülevaateosast ja viiest artiklist. Ülevaateosa jaguneb nelja sisupeatükki. Esimeses peatükis tutvustan esmalt žanri- ja tekstitüübiteooriat, pühendades mõlemal juhul eraldi alapeatüki töö peamistele teoreetilistele lähtekohtadele: žanri mõistele erialakeelekesksetes žanriuringutes ja instruktiivse tekstitüübi mõistele Egon Werlichist mõjutatud tekstitüüpoloogias. Seejärel vaatlen žanri ja tekstitüübi mõistelist ühisosa. Ühtlasi annab avapeatükk ülevaate Eesti senistest žanri- ja tekstiliigikäsitlustest.

Eelkirjeldatud ülesehituse tõttu on esimene peatükk tugevalt referatiivne, kuid selline suunitlus on põhjendatud kahest aspektist. Esiteks, kuigi väitekirja-artiklid pakuvad sissevaadet žanri- ja tekstitüübiteooriasse, teevad nad seda oma kitsast uurimiseesmärgist lähtudes. Seetõttu on artiklite teoreetilised lähtekohad koondatud eraldi teooriapeatükki, kus need moodustavad sisulise terviku. Teiseks, arvestades žanrianalüüsi pikaagest ja laialdast levikut mujal maailmas, kõrvu diskursuseanalüüsiga, ning selle märkimisväärset, kuid Eestis suuresti kasutamata potentsiaali keele- ja ka aineõppes³, väärivad selle teoreetilised lähtekohad

³ Eesti keele kui emakeele õppes käsitletakse žanre pigem intuiitiivselt, mitte kindla teoreetilise raamistiku najal, kuid sel kümnendil võib täheldada selgemat suundumust žanriteoreetilise algupäraga keeleõppe poole. See tendents kajastub põhikooli ja gümnaasiumi riiklikus õppekavas (2011), samuti on tekstide (*resp.* žanride) ja grammatika koosõpet uuritud keeleteaduslikust vaatepunktist (vt Aruvee 2017). Žanrianalüüsi rakendamise võimalused ei peaks aga piirduma emakeeleõppega, sest ka aineõppes on žanrikeskne vaatenurk vajalik.

põhjalikumat eestikeelset tutvustust. Ka tekstitüüpide kahetasandiline liigitus, eriti seostatuna žanrianalüüsiga, on Eesti kontekstis uudne ja nõuab eritähelepanu.

Teise sisupeatüki keskmes on allikmaterjal ja meetod. Kuna kõigil väitekirja-artiklidel on erisugune allikmaterjal – töövõtu- ja käsunduslepingud (P1), korraldused, otsused ja käskkirjad (P2), avaldused (P3), teabenõuded (P4) ning kaebused (P5) –, piirdun selles peatükis vaid allikmaterjali üldise kirjeldamisega ning suunan huvilised otsima valimi andmeid asjaomastest artiklitest. Seevastu artiklite metoodiline ühisosa on valimi omaga võrreldes tunduvalt suurem, mis õigustab meetodi üksikasjalikku käsitlemist ülevaatepeatükis.

Tulemuste ja järeluste peatükk, liigendatuna žanride kaupa viieks alapeatükiks, pakub vastuseid tööd raamivatele uurimisküsimustele. Kuigi lähtumine žanridest ja neile vastavatest artiklitest annab peatükile kindla ülesehituse, on tulemuste kokkuvõtmine mõneti raskendatud, sest igal artiklil on oma spetsiifiline fookus. Kuna artiklites P1 ja P2 on kirjeldatud tekstide üldstruktuuri, artiklites P3, P4 ja P5 aga sisestruktuuri, puudub tulemuste koondamiseks ja žanride vahel võrdlusmomenti tekitamiseks ühtne alus. Et vastata esimesele uurimisküsimusele žanride (sise)struktuuri kohta, tuleb seega artiklite P1 ja P2 puhul piirduda üldstruktuuri analüüsil põhinevate üldistustega. Seevastu teisele uurimisküsimusele, millega on võetud sihikule juhiste esitamise viisid (nt käsk, küsimus, modaalsus), leiab otseseid vastuseid artiklitest P2, P3 ja P4, sest nende uurimisfookus ühtib väitekirja üldise fookusega. Artiklite P1 ja P5 puhul on aga tulnud rakendada avaramat lähenemisviisi – otsida infot n-ö ridade vahelt ja pakkuda suuresti vaid näidete varal tehtud üldistusi.

Kui väitekirjaartikleid kirjutades olen pidanud taltsutama endas peituvat pedagoogi ja keeleteimetajat, analüüsides vaid seda, mis tekstistrateegilisi võtteid on vaatlusalustes žanrides kasutatud, ja arutledes uurimistulemuste põhjal selle üle, miks on otsustatud just nende kasuks, siis mitmes väitekirjavälises, kuid sellega temaatiliselt seotud rakenduslikus artiklis (nt Reinsalu 2012b, 2013, 2016) olen saanud tekstiurija rolli ühendada pedagoogi ja keeleteimetaja omaga. See on võimaldanud asetada *mis-* ja *miks-*küsimuste kõrval/asemel fookusse *kuidas-*küsimuse: kuidas on, kuidas võiks olla või suisa peaks olema? Neid küsimusi käsitlen põhjalikumalt ülevaateosa rakendusvõimaluste peatükis. Teisisõnu lõpetan väitekirja osutustega mõningatele tekstide sisust, struktuurist, keelekasutusest ja vormistusest tulenevatele probleemidele ning sean pilgu tulevikku lootuses tegelda halduskeelega edasi pedagoogilisest ja keelehooldeaspektist.

Ülevaateosale järgneb publikatsioonide osa, mis koosneb viiest temaatiliselt seotud teadusartiklist. Artiklitest esimene põhineb 2010. aastal kaitstud teadusmagistritööl „Töövõtu- ja käsunduslepingud tekstiliigina“ (2010), ülejäänud artiklid on kirjutatud spetsiaalselt Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamatu ja Emakeele Seltsi aastaraamatu tarbeks.

2. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

2.1. Žanriteooria

2.1.1. Žanr keeleteaduslikus uurimistraditsioonis

Kuigi keeleteaduses on suulisi ja kirjalikke tekste liigitatud 1950. aastatest saati, on seda tehtud eri alustel. 1980. aastatel hakati liigitussüsteeme üha enam rajama kirjandusteadusest tuttavale žanri mõistele. (Shore, Mäntynen 2006: 13, 16) Žanrist kujunes moesõna, mille kohta on öeldud, et see oli toona igatühe huulil, köites kõiki teadlastest õpetajateni (Freedman, Medway 1994, viidatud Hyon 1996: 693 järgi). Žanrianalüüs moodustas populaarse raamistiku, mis võimaldas uurida tarbetekste vormist ja funktsioonist lähtudes ning panna aluse žanripõhisele pedagoogikale (Hyon 1996: 693–694). Žanrianalüüsi tippaeg jääb aga 1990. aastatesse, mil kerkisid jõuliselt esile kolm peamist koolkonda: Sydney koolkond, erialase inglise keele koolkond ja Põhja-Ameerika uue retoorika koolkond (üksikasjalikku ülevaadet vt nt Bawarshi, Reiff 2010), mis tänini kujundavad vaatlusalust uurimistraditsiooni. Olgugi et nendel koolkondadel oli juba algusaegadel olemas teatav ühisosa, on aja jooksul piir koolkondlike traditsioonide vahel hägustunud (Tardy, Swales 2014: 166), mida tõendab ka see, et neist koolkondadest on välja kasvanud uued suunad, nt Brasiilia žanriuuringutes on kombineeritud kõigi kolme koolkonna põhimõtteid, lisaks on neid täiendatud muude uurimisviisidega (Swales 2012: 113).

Sydney koolkonna (Sydney School) žanriteooria alustalaks on Michael Alexander Kirkwood Halliday süsteemfunktsionaalne lingvistika (SFL), mis keskendub keelele ja selle funktsioonide seostele sotsiaalses kontekstis (Hyon 2018: 20). Kuigi Halliday peateoses „An introduction to functional grammar“ (1985) ei ole žanr keskne analüüsikategooria, põhineb Sydney koolkonna esindajate žanrikäsitus Halliday kontekstimudeli edasiarendusel. James Robert Martin (2016), kes jagab Halliday kontekstitasandi kaheks – žanriks (kultuuri-kontekst) ja registriks (situatsioonikontekst) –, määratleb žanri „astmelise eesmärgipärase sotsiaalse protsessina“ (lk 36–37). Selles määratluses sisaldub žanri kolm keskset tunnust: astmelisus, eesmärgipärasus ja sotsiaalsus. Kuna sotsiaalse tegevuse elluviimine on harilikult mitmeetapiline protsess, koosnevad ka tekstid eri astmetest (*stages*), millest igaüks täidab oma eesmärgi ja on seotud kindlate leksikaalsete-grammatiliste keelevahenditega (Solin 2011: 122). Eelkirjeldatud põhimõtetest lähtutakse ka SFLi-mõjulises žanripõhises pedagoogikas: välja on töötatud rakenduslikke raamistikke, mille kaudu õpetatakse lapsi ja noori, samuti migrante, piiratud haridusvõimalusega täiskasvanuid ja teisi, kes ei kuulu peavoolu sihtrühmade hulka, looma mitmesuguseid faktitekste. Eesmärk on varustada nad selliste keelevahenditega, mis võimaldavad saavutada sotsiaalset edu. (Hyon 1996: 700–701)

Oma analüüsistrateegiatega ja pedagoogiliste eesmärkide poolest sarnaneb Sydney koolkonnaga erialase inglise keele (English for Specific Purposes, ESP)

koolkond, mille esindajad eesotsas John Swalesiga juhivad põhiolemusest, et teksti keelelisel tunnusjoonel on tugevalt seotud selle funktsiooni(de) ja sotsiaalse kontekstiga, mida tuleb žanre analüüsides arvesse võtta (Bawarshi, Reiff 2010: 42–43). Žanriuurijate tähelepanu on keskendatud tekstide struktuurile, mis koosneb retoorilistest käikudest (*moves*) ja sammudest (*steps*), kuid neid ei seostata kindlate keeleliste tunnusjoontega, sest struktuuri varieerumine avaldab tahes-tahtmata mõju keelekasutusele. Erialase inglise keele koolkonna eesmärk on peale lingvistiliste uurimismeetodite ka etnograafilisi meetodeid kasutades välja selgitada, millised struktuuri- ja keelevalikud tagavad suhtlusolukorras edu. (Solin 2011: 126–127) Nendel samadel teoreetilistel lähtekohtadel rajaneb ka erialase inglise keele koolkonna pedagoogiline agenda. Žanri käsitletakse vahendina, mis võimaldab valmistada õppijaid ette kasutama inglise keelt sihtkontekstis, kus nad plaanivad õppida, töötada ja/või elada (Hyon 2018: 4), kuid erinevalt Sydney koolkonnast, kes huvitub majanduslikult ja kultuuriliselt marginaalsetest sihtrühmadest, on erialase inglise keele koolkonna fookuses keeleliselt marginaalsed sihtrühmad ehk inglise keelt emakeelena mitte kõnelevad täiskasvanud, see aga tingib erinevused õpetatavates žanrides (Bawarshi, Reiff 2010: 43–44).

Nagu erialase inglise keele koolkonna esindajad, on ka uue retoorika (New Rhetoric(s), Rhetorical Genre Studies) viljelejad pööranud pilgu teksti ja konteksti dünaamilistele seostele, käsitledes žanri ühtaegu keelelise ja retoorilise tegevusena, kuid arusaamades teksti ja konteksti suhtest ilmnevad selged koolkondlikud erinevused. Kui erialase inglise keele uurimustes kasutatakse konteksti selleks, et mõista teksti ja selle suhtluseesmärke, siis uue retoorika lähtekoht on vastupidine – tekstide kaudu püütakse uurida konteksti ja sotsiaalseid tegevusi. (Bawarshi, Reiff 2010: 54) Seejuures jagatakse seisukohta, et žanrid mitte üksnes ei peegelda konteksti, vaid sotsiaalsete tegevuste kaudu ka kujundavad seda (Hyon 2018: 20). Sellises raamistikus ei ole žanr seega mitte vormiline, vaid retooriline (pragmaatiline) kategooria, sotsiaalne tegevus, mis muutub pidevalt – žanrid ei ole staatilised, vaid nad tekivad, arenevad ja kaovad (Miller 1984/2005: 22). Kooskõlas eelkirjeldatud põhimõtetega püütakse etnograafilistele jm uurimismeetoditele tuginedes suurendada üliõpilaste ja algajate töötajate teadlikkust žanride sotsiaalsetest funktsioonidest (Hyon 1996: 696, 698), kuid seda ei tehta nn nähtava pedagoogika kaudu, mis põhineb pindmiste tunnuste õpetamisel, sest õppijad võivad küll nende tunnuste alusel osata tuvastada ja taastada žanre kui sotsiaalseid tooteid, kuid nad jäävad hätta nende tavade rakendamisel ja kohandamisel tegelikult suhtlusolukorras (Bawarshi, Reiff 2010: 53). Kuna žanride sotsioretooriline kontekst on mitmetahuline, võib juhtuda, et õpetajad, kes ei kuulu praktikakogukonda, ei ole žanri käsitlemiseks piisavalt pädevad, mistõttu võib eksplitsiitne õpetamine tuua kasu asemel hoopis kahju. Mõõndustega võib suhtuda ainult teksti ülesehituse, ortograafia jms pindmiste tunnuste eksplitsiitsesse õpetamisse. (Freedman 2005: 167–168)

Kuigi koolkonniti käsitletakse žanri mõistet mõnevõrra erinevalt ja need erinevused kajastuvad pedagoogikas, evivad koolkonnad ka selget ühisosa. Nimelt jagavad žanriuurijad arusaama, et žanr on abstraktne kategooria, mis

märgib sotsiaalselt tunnustatud keelekasutusviisi (Hyland 2002: 114), või süsteem, mis võimaldab verbaalsete vahendite abil täita sotsiaalset eesmärki (Trosborg 1997: 8). Žanre ei samastata tegelike tekstidega (Barron 2012: 9, Hyon 2018: 20), küll aga võib ühte žanrisse paigutada tekstid, mis on oma sotsiaalse konteksti mõjul kujunenud mingite tunnuste poolest sarnaseks ja seega teistest erinevaks (Hyland 2002: 114). Järjest enam juhindutakse tänapäeva žanrianalüüsis siiski põhimõttest, et teksti ei peaks üldse vaatlema mingisse žanri kuuluvana või mingi žanri liikmena, vaid pigem žanri kasutusjuhuna, sest oma dünaamilisuses muutuvad žanrid pidevalt ja seetõttu on raske siduda teksti kindla žanriga (Solin 2011: 127). Žanr moodustab justkui raamistiku, mis on Sydney koolkonnal sotsiaalse protsessi, erialase inglise keele koolkonnal suhtlussündmuse ja uue retoorika koolkonnal sotsiaalse tegevuse teenistuses. Seega kasutatakse žanre soovitatavate tegevuste elluviimiseks ja/või eesmärkide täitmiseks (Tardy, Swales 2014: 166).

Kuna žanr on ühenduslüli teksti ja konteksti vahel (Virtanen 2010: 69), taandubki žanrianalüüs suuresti teksti ja konteksti ning nende suhete uurimisele (Tardy 2013: 55). Seejuures on žanrianalüüsi raamistikus uuritud peamiselt võrdlemisi lühikesi kirjalikke tekste, kuid aja jooksul on võetud vaatluse alla ka pikemad, sh suulised tekstid ning peale verbaalse poole analüüsitakse tekstide mitteverbaalseid tunnuseid (Hyland 2002: 117). Koolkondlikud erinevused tulenevad aga sellest, milline on teksti ja konteksti osakaal uurimustes. Kui Sydney koolkond paikneb teksti ja konteksti skaala tekstipoolses otsas ning uue retoorika koolkond kontekstipoolses otsas, siis erialase inglise keele koolkond balansseerib nende kahe otspunkti vahel, nihkudes aja jooksul üha enam konteksti poole.

Sotsiaalse kontekstiga on seotud žanride stabiilsuse ja varieeruvuse probleemistik. Kuigi Sydney koolkonna ja erialase inglise keele koolkonna esindajad usuvad žanride suuremasse stabiilsusse ja õpetatavusse kui uue retoorika viljelejad, on kõik kolm koolkonda üksmeelel, et žanrid muutuvad konteksti mõjul (Hyon 2018: 22). Kuna žanri käsitatakse sotsiaalse suhtluse viisina, mis on seotud kontekstiga, ning sotsiaalne kontekst on aldis muutuma, peegeldub selles arusaamas žanri dünaamiline olemus (Tardy 2013: 57). Žanr võib areneda olemasolevate žanride pinnalt, kuid tekkida ka täiesti uuena, täites tehnoloogilisest arengust või uue diskursusekogukonna moodustumisest tingitud tühimikud sotsiokultuurilises žanriruumis (Virtanen 2010: 70). Selline ühine arusaam žanri dünaamilisusest on andnud alust nii komparatiivseteks uuringuteks, kus võrreldakse valdkonnast, kirjutajast/kõnelejast, rahvusest või keelest tulenevaid erinevusi, kui ka diakroonilisteks uuringuteks, kus esitatakse mingi žanri tekke- või kujunemislugu (üksikasjalikku ülevaadet žanrianalüüsi uurimissuundade kohta vt Tardy, Swales 2014).

Peale selle, et žanr on abstraktne kategooria, mis oma kontekstisidususe tõttu teiseneb pidevalt, on koolkonnad üksmeelel ka selles, et tekstid võivad olla seotud mitme žanriga. Hübriidistumine, žanride segunemine võib põhineda verbaalsete ja visuaalsete elementide kooskasutusel, aga ka nt funktsiooni-, struktuuri- ja keeletunnuste kombineerimisel ühes tekstis. (Solin 2011: 130) Ka

Vijay Kumar Bhatia märgib, et kuigi žanrianalüüsis kiputakse keskenduma puhtakujulistele žanridele, on praktikas žanrid tihti segunenud, sest nende abil püütakse korraga täita mitut sotsiaalselt tunnustatud eesmärki või soovitakse peale nende täita isiklikke suhtluskavatsusi. Nii ei ole ettevõtte aastaaruande eesmärk anda pelgalt ülevaadet ettevõtte tegevusest, vaid ka ettevõtet turundada. Žanride segunemisest annab samuti tunnistust nt nimetus *infotainment*, mis sisaldab nii informatiivset kui ka meelelahutuslikku komponenti. (Bhatia 2002: 10–11) Hübridžanride teke põhineb nende interdiksiivsusel ehk teiste žanride väljakujunenud tavade ja vahendite omastamisel ning (ära)kasutamisel, mitte pelgalt intertekstuaalsusel ehk tekstidevahelistel seostel (Bhatia 2008: 175).

Järgnevalt annan lühiülevaate erialase inglise keele koolkonna žanriteoreetilistest põhimõtetest, mis moodustavad väitekirjaartiklite teoreetilise tausta. Erialase inglise keele koolkonna⁴ eelistamine teistele tuleneb artiklite allikmaterjaliks valitud žanride spetsiifisusest ja töö huvisfäärist. Samuti haakub selle koolkonna pedagoogiline vaatepunkt minu arusaamadega žanripõhisest keeleõppes, mida kajastab ka väitekirja ülevaateosa rakenduslik peatükk.

2.1.2. Erialakeelekesksed žanriuringud

Kuigi varaseimad keeleteaduslikud žanriuringud jäävad eelmise sajandi keskpaika ja neid arendati edasi 1980. aastatel, mil keskenduti sõna-, lause- ja lõigutasandi analüüsile (Hyon 2018: 6–7), võib erialakeele koolkonna žanrikäsitlese nurgakiviks pidada John Swalesi žanriteooriat, mille ta avaldas 1990. aastal oma žanripedagoogilise suunitlusega raamatus „Genre analysis: English in academic and research settings“. Swalesi määratluse kohaselt on žanr suhtlussündmuste klass, mille liikmed jagavad samu diskursusekogukonna ekspertliikmete tuvastatud suhtluseesmärke (*communicative purposes*). Suhtluseesmärgil on žanrianalüüsis täita privilegeeritud osa, kuid peale suhtluseesmärgi sarnanevad žanrid ka struktuuri, stiili, sisu ja vastuvõtjaskonna poolest. (Swales 1990: 58)

Žanri mõiste käsitlemist eelkirjeldatud viisil on kritiseeritud mitmest aspektist ja seda on enesekriitiliselt teinud ka Swales ise. Esiteks, kuigi suhtluseesmärk võimaldab teha vahet tekstidel, mis on nii sisult kui ka vormilt sarnased, kuid täidavad eri eesmärke (nagu see on nt paroodia korral), on suhtluseesmärk analüüsi lähtekohana mõneti problemaatiline, sest seda ei pruugi olla lihtne tuvastada (Swales 1990: 46). Eesmärgi tuvastamist raskendab ka asjaolu, et keelekasutus ja suhtluseesmärk ei ole üksiheses vastavuses (Lassen 2006: 505). Teiseks leidub žanre, millel on ühe eesmärgi asemel hulk eesmärke. Näiteks ei piirduta uudistes lugejaskonna informeerimisega, vaid nende abil kujundatakse ka avalikku arvamust ja käitumist või tegutsetakse kellegi huvides. (Swales

⁴ Kasutan erialase inglise keele koolkonna tähistamiseks edaspidi nimetust *erialakeele koolkond*, sest nende žanriuringute amplituud ei piirdu juba ammu üksnes inglise keelega ning inglise keele esiletõstmine pole siinse töö seisukohalt otstarbekas.

1990: 47) Kuna tekstiloomine on subjektiivne, sõltudes kontekstist ja tuues kaasa varjatud eesmärgid, võib minna veelgi kaugemale ja öelda, et mitu eesmärki on pigem reegel kui erand, mistõttu pole otstarbeks siduda žanri vaid ühe eesmärgiga (Askehave 1999: 21). Kolmandaks, diskursusekogukonna ekspertliikmed, kellele Swales on pannud žanri tuvastamisel vastutuse, ei pruugi suhtluseesmärgi (-eesmärkide) suhtes alati üksmeelel olla (Askehave, Swales 2001: 198, Lassen 2006: 505). Neljandaks, kõik diskursusekogukonnad pole selgesti piiritletavad ja mõningaid žanre ei saa kindla kogukonnaga siduda (Shore, Mäntynen 2006: 29).

Kriitikast hoolimata on Swalesi žanriteooria tuumosa, eriti selle astmelise struktuuri mudel (vt ptk 3.1), leidnud laialdast kasutust. Swalesi määratlusest on juhindunud ka teine erialakeele koolkonna juhtteoreetik Vijay Kumar Bhatia. Kuigi Bhatia asetab oma žanrimääratluses suhtluseesmärgi(d) keskele kohale, astub ta Swalesiga võrreldes sammu edasi, mööndes, et sotsiaalselt tunnustatud eesmärgi raames võivad diskursusekogukonna ekspertliikmed kasutada žanri ka isiklike kavatsuste elluviimiseks (Bhatia 1993: 13–14). Samuti ei sea Bhatia suhtluseesmärki analüüsi lähtekohaks, vaid ta peab oluliseks uurida žanriteksti kognitiivset struktuuri, mis on tihedalt seotud keelekasutaja taktikaliste valikute ehk strateegiatega ning nende kaudu suhtluseesmärgiga (*ibid.*: 19–20). Struktuurianalüüs moodustab leksikaalsete-grammatiliste tunnuste ja tekstimustrite⁵ või tekstualisatsiooni analüüsi kõrval ühe keeleanalüüsis tasandi, kuid selleks, et liikuda keelekasutuse kirjelduse juurest selgituse juurde, tuleb peale sotsiokultuuriliste mõjurite arvestada ka psühholingvistilistega (*ibid.*: 24–34, 39–40).

Olgugi et Bhatia on ületanud mõned Swalesi žanrikäsitluse kitsaskohad, ei ole ka tema žanriteooria jäänud kriitikast puutumata. Bhatiale heidetakse peamiselt ette suhtluseesmärgi liiga avarat käsitlust, mille korral paigutuvad ühte žanri sellised tekstid, mis jagavad sama suhtluseesmärki vaid väga üldisel tasandil. Näiteks esindaksid Bhatia klassifikatsiooni järgi ettevõtte tutvustused, motivatsioonikirjad, reklaamid, raamatute tagakaanetekstid üht žanri – reklaamižanri (*promotional genre*) –, olenemata sellest, kas reklaamitakse toodet, ettevõtet või inimest. (Askehave 1999: 16, 22) Lisaks ei võta Bhatia arvesse nende tekstide vastuvõtjaskondade erinevusi (Askehave, Swales 2001: 207).

⁵ Bhatia (1993) käsitleb ühe analüüsis tasandina tekstimustrite (*text-patterning*) või tekstualisatsiooni (*textualization*) analüüsi. Ta määratleb tekstualisatsioonina teksti loojate taktikalisi valikuid, mis avalduvad tavakohastatud keelekasutuses nii sõna, lause kui ka diskursuse tasandil, kuid jätab tekstimustri mõiste tähelepanuta, osutades vaid sellele, et tekstimustrite analüüsi kaudu on võimalik jõuda leksikaalsete-grammatiliste tunnuste kirjeldamise juurest nende selgitamise juurde ehk anda vastus küsimusele, miks kasutatakse keelt viisil, nagu seda tavatsetakse teha (*ibid.*, 26–29). Bhatia käsitlusest on *tekstimuster* koos oma ebamäärase tähendussisuga kandunud ka väitekirjaartiklitesse, märkides kas tekstist teksti korduvaid leksikaalseid-grammatilisi tunnuseid või struktuuri. Ülevaatepeatükis osutan terminiga *tekstimuster* vaid Bhatia seisukohtadele, muul juhul kasutan sõna *muster*, mis märgib nii sõnastus-, lausestus- kui ka struktuurimalle, mis korduvad sama žanri esindavates tekstides.

Tunnistades nii enda kui ka teiste žanrikäsitluste puudusi, pakub Swales koos Inger Askehavega välja uudsetele alustele rajatud analüüsiraamistiku. Eesmärk, õigemini suhtluseesmärkide kogum on selles säilitanud küll privilegeeritud staatuse, kuid Swalesi algse käsitlusega võrreldes seisneb privilegeeritus muus kui pelgalt analüüsi lähtekohaks olemises (Askehave, Swales 2001: 210). Tekstist lähtuva ehk keeleteadusliku uurimisviisi korral seatakse esmaseks uurimisobjektiks teksti struktuur, stiil ja sisu, mille põhjal saab teha oletusi eesmärgi ja žanri kohta, lisaks võimaldab uurimistulemuste vaatlemine kontekstis vajaduse korral taaseesmärgistada žanri ja vaadata üle selle staatuse. Seevastu kontekstist lähtuva ehk etnograafilise uurimisviisi korral alustatakse analüüsi diskursusekogukonna tuvastamisest, uurides selle väärtusi, eesmarke, töökorraldust, ootushorizonti jms, ning seejärel siirdutakse žanrikogumite ja -tavade juurde. See loob hea aluse žanride taaseesmärgistamiseks ja žanritunnuste tuvastamiseks. (*Ibid.*: 207–208) Mõlemal juhul jõutakse suhtluseesmärgini alles pärast põhjalikku analüüsi, mis osutab arusaamale, et kindlat žanri esindavate tekstide suhtluseesmärk ei ole ette antud, vaid sõltub situatsioonist. Oma kontekstuaalse suunitluse poolest, mis avaldub iseäranis selgelt kontekstipõhises mudelis, on erialakeele koolkond aja jooksul lähenenud uue retoorika omale. (Hyon 2018: 14, 22)

Fookuse kandumine keelelt kontekstile ei ole omane üksnes Askehave ja Swalesi analüüsiraamistikule, vaid see nihe iseloomustab žanrianalüüsi tervikuna. Nimelt pole tähtis mitte ainult see, kuidas keelt kasutatakse, vaid ka see, miks tehakse seda just sellisel viisil. *Miks*-küsimus seostub aga otseselt suhtluseesmärgiga – seega ei ole suhtluseesmärk minetanud oma tähtsust –, kuid selleni jõudmiseks ei saa piirduda tekstitasandiga. Žanrianalüüsi kontekstualiseerumise mõjul vaadeldakse žanre keeruliste süsteemidena, mida tuleb žanripõhises keeleõppes arvesse võtta: selmet õpetada žanritavasid mugavalt ideaalnäidete varal, pühendataksegi üha rohkem tähelepanu žanride keerukusele (Bhatia 2008: 166). Et peale tekstisiseste tunnusjoonte analüüsida ka tekstiväliseid (interdiskursiivseid) tunnusjooni, mis on seotud vaatlusaluse sotsio-pragmatilise ruumiga, tuleb aga rakendada mitmetasandilist meetodikat (Bhatia 2012: 24–25). Üha rohkem kombineeritakse lingvistilisi uurimismeetodeid muudega, nt etnograafiliste juhtumiuuringute ja intervjuudega, et jõuda arusaamani, kuidas žanre eri kontekstis luuakse ja kasutatakse (Hyland 2002: 117).

Žanriteoreetilise fookuse nihkumine tekstitasandilt ametikultuuri tasandile lubab žanrianalüüsist rääkides kasutada sõna *kriitiline*, mis osutab viisile demüstitifitseerida, mõista ja selgitada võimalikult objektiivse süvaanalüüsi kaudu ametitavasid. Uurides seda, mis teavet on žanride kui meediumi kaudu kas eksplitsiitselt või implitsiitselt esitatud, otsitakse vastust küsimusele, kuidas eksperdid oma igapäevaseid ametiülesandeid valdkondlikus või valdkondadevahelises suhtluses täites žanritavasid konstrueerivad, tõlgendavad ja rakendavad (sh omakasupüüdliselt). Sellise vaatenurga poolest erineb kriitiline žanrianalüüs kriitilisest diskursuseanalüüsist, mille üldine eesmärk on tekstide keelekasutuse analüüsi kaudu tuvastada ja hinnata sotsiaalseid tegevusi, mis toodavad

sotsiaalsed ebavõrdsust, ning leida abinõusid olukorra muutmiseks. (Bhatia 2015: 11, 18–19)

Järgmises alapeatükis annan lühiülevaate Eesti keeleteaduslikest uurimustest, mille keskmes on žanri mõiste. Siinse doktoritöö fookust silmas pidades on iseäranis huvipakkuv küsimus, mil määral on Eesti žanriuurimistraditsioon mõjutatud erialakeelekesksetest žanriuringutest.

2.1.3. Eesti žanrikäsitlusi

Kuigi keeleteadusliku tekstiuurimise algeid võib leida 1980. aastatest, mil kujunes välja tekstilingvistiline uurimissuund, sai tekstiuurimine Tartu Ülikooli ja Tallinna Ülikooli koostöös hoo sisse 2000. aastatel Eesti Teadusfondi projekti „Lingvistiline tekstianalüüs“ toel. Projekti raames uuriti tekstianalüüsi meetodeid kasutades nii kvalitatiivselt kui ka kvantitatiivselt ajakirjandus- ja reklaami-keelt, õigus- ja halduskeelt jm, seda ka keelekorralduse ja -hooldes aspektist (täpsemat ülevaadet vt Kasik 2005). Olgugi et projekti kokkuvõttekogumikus „Tekstid ja taustad IV“ rõhutab Reet Kasik (2005) žanri ehk tekstiliigi tähtsust tekstiuurimises, käsitades tekstiliikidena „keelekasutusnorme, teatud olukorras ja kontekstis ajaloolis-kultuuriliselt välja kujunenud, seega kultuurisidusaid keelekasutusviise, harjumusi, tavasid“ (lk 8), leidub vaid väheseid uurimusi, mille keskmes on žanri mõiste. Väikesest esinemusest hoolimata saab siiski teha mõningaid tähelepanekuid siinsete tavade kohta.

Žanrile ja sellega haakuvatele mõistetele on Eesti keeleteaduses pühendanud enim tähelepanu Krista Kerge, kes tugineb peaaesjalikult hallidaylikule traditsioonile. Kerge nimetab žanriks tekstisüntaktilist ehk kompositsioonitüüpi, sest žanr on alati seotud kompositsiooniga, eristades seda sel viisil registrist ehk rollisuhtel põhinevast olukeelest (Kerge 2000: 87, 89–90). Lühidalt öeldes: „žanr on registri keeleline avaldis või avaldumise vorm“ (Puksand, Kerge 2012: 170). Niisamuti peab Kasik (2007: 49–50) žanride eristamisel oluliseks vormitunnuseid, kuid ta rõhutab ka kultuurikonteksti tähtsust, mõistes žanrina aja jooksul välja kujunenud kultuurisidusat keelekasutusviisi, mis on seotud inimese harjumusega kasutada keelt kindlas sotsiaalses olukorras ühetaoliselt. Mõlemast määratlusest aimub süsteemfunktsionaalse grammatika algupära, iseäranis James Robert Martini uurimistraditsioon, mille raames eristatakse kultuurispetsiifilist žanri ja situatsioonispetsiifilist registrit ning tähtsustatakse vormitunnuste osa žanri kujunemisel. Selline lähenemine žanrile, st žanri sidumine tavakohastunud kompositsiooni (ülesehituse) ja keelenditega on kinnistunud ka põhikooli ja gümnaasiumi eesti keele õpetuses (vt nt Kern, Võik 2014: 75) ning seeläbi kanoniseerunud.

Kuigi Eesti keeleteaduses on žanri mõistet avatud eeskätt hallidaylikus võtmes, on siinseid uurimusi keeruline žanriteoreetilisse raamistikku paigutada, rääkimata koolkondlike liinide eristamisest. Probleemistik taandub suuresti küsimusele, kas pelgalt žanri mõiste kaasamine teoreetilisse arutellu või praktilisse analüüsi annab alust rääkida žanrianalüüsist. Teisisõnu tekib küsimus, kas uuri-

misobjekti nimetamisest žanriks piisab, et tegu oleks žanrianalüüsiga (niisamuti kas teksti(de) uurimine on alati tekstianalüüs). Ühest vastust sellele küsimusele väitekirja teoreetilise osa aluseks olevatest käsitlustest ei leia, sest arvukates mõttevahetustes on keskendunud eelkõige žanri, mitte žanrianalüüsi olemuslikele tunnusoontele, kuid empiirilised uurimused osutavad ühemõtteliselt, et žanrianalüüs ei ole pelgalt mingit žanri esindava(te) teksti(de) kvalitatiivne või kvantitatiivne (keele)analüüs, vaid ka empiirilisest osast peaksid läbi kumama žanriteoreetilised põhimõtted – žanrianalüüs eeldab teoreetilist ja analüütilist tervikut.

Laskumata siinkohal üksikasjalikku arutellu selle üle, kas ühel või teisel juhul uuritakse Eestis žanri žanrianalüüsi või hoopiski registrianalüüsi, (kriitilise) tekstianalüüsi või (kriitilise) diskursuseanalüüsi raamistikus, võib sedastada, et eesti tekstiuurimistraditsioonis on mõistel *žanr* kindel koht. Vaatluse alla on võetud eri valdkondade tarbežanre, seejuures on keskendunud kas žanri üksiktunnustele, tunnuste kogumile või terviktekstile. Kvantitatiivselt on mitmesuguste keeleparameetrite alusel uuritud muu hulgas esseid (Meier 2003), veebikommentaare (Kerge 2004), ameti- ja erakirju (Kerge 2010), ravimipakendi infolehti ja ravimi omaduste kokkuvõtteid (Sirel 2013). Kvalitatiivsete uurimuste fookusse on žanridest sattunud reklaamid (Kasik 2000), intervjuud (Kasik 2004), uudised (Kasik 2008), juhtkirjad (Sarapuu 2008), korraldused (Mandra 2009), kirjandid (Lepajõe 2011), tutvumiskuulutused (Kongot 2013) jm. Ka praegused väitekirjaartiklid P1–P5 lepingute, otsuste, korralduste, käskkirjade, avalduste, teabehnõuete ja kaebuste kohta täiendavad käsitletavate žanride loendit. Lisaks olen väitekirjavälistes artiklites eraldi eritlenud töövõtu- ja käsunduslepingute kui žanride keeletunnuseid, keskendudes pea- ja kõrvallausetele, kiillausetele, infiniit- ja partitsiiparanditele, nominalisatsioonidele, adverbialisatsioonidele ja predikaadita tarinditele (vt Reinsalu 2012b, 2013).

Eelkirjeldatu võimaldab visandada pildi žanri kui liigituskategooria kasutamise Eestis keeleteaduslikes uurimustes, sh osutada mõningatele põhisuundumustele. Esiteks, enamik uurimusi on vähemalt riivamisi seotud Halliday süsteemfunktsionaalse keeleteooriaga, kuid hallidaylikku uurimistraditsiooni järgivates žanriuurimustes laenatakse elemente ka kriitilisest teksti- ja diskursuseanalüüsist. Selline kombineerimine on iseloomulik eeskätt meediatekstide analüüsile. Teiseks, süsteemfunktsionaalse keeleteooriale pakub Eesti žanriuurimustes konkurentsi Swalesist ja Bhatiasst lähtuv erialakeelekeskne žanrianalüüs, mille esiletõusule on hoogu juurde andnud siinsed väitekirjaartiklid, avades muu hulgas uusi uurimisperspektiive. Kolmandaks, ühtlasi kokkuvõtteks, kuna siinses tekstikeskses uurimistraditsioonis on žanriuurimused esindatud võrdlemisi tagasihoidlikult ning koolkondlikud suundumused on nõrgad (võib isegi väita, et uue retoorika omad puuduvad), ei esine meil koolkondlikku rivaalitsemist, mis on muu maailma žanriuurimustele sageli omane. Olukord on suisa vastupidine: iga žanriuurimus, olenemata teoreetilisest pagasist, on väärtuslik, sest see aitab hoida žanrianalüüsil põhinevat uurimissuunda elujõulisena (vt ülevaadet Kasik 2012).

2.2. Tekstitüübiteooria

2.2.1. Tekstitüüp keeleteaduslikus uurimistraditsioonis

Žanri mõistega haakub tekstitüübi mõiste. Üldistavalt võib öelda, et tekstitüüp on kategooria, mis võimaldab klassifitseerida tekste struktuuri, funktsiooni ja muude tunnuste alusel (Georgakopoulou 2010: 594). Välja on pakutud mitmesuguseid klassifikatsioone, milles tekstitüüpide hulk jääb keskel läbi viie ja kümne vahele. Eesmärk on kõigil uurimustel aga ühine: luua tekstitüüpoloogia, mis pakub nii teoreetilist kui ka empiirilist lähte kohta uurimistööks tekstilingvistika, registri- ja diskursuseanalüüsi, tõlkeuuringute, ema- ja võõrkeeleõppe vallas (Pilegaard, Frandsen 2003).

Tekstitüüpide eristamisel võib lähtuda teksti seesmistest ehk keeletunnustest, paigutades ühte tekstitüüpi keeleliselt sarnased, kuid eri žanre esindavad tekstid (Tsiplakou, Floros 2013: 121). Selle suuna põhiesindaja on Douglas Biber, kes eristab keeleliste tunnuste esinemuse alusel kaheksat tekstitüüpi: intiimset suhtlust (*intimate interpersonal interaction*), infosuhtlust (*informational interaction*), teaduslikku seletust (*scientific exposition*), õpetatud seletust (*learned exposition*), üldist jutustavat seletust (*general narrative exposition*), kujutuslikku narratiivi (*imaginative narrative*), situatiivset reportaaži (*situated reportage*) ja veenmist (*involved persuasion*) (eestikeelset lühiülevaadet Biberi (1989: 38) tüpoloogias vt Hennoste 2000: 19–22). Biberi liigitust on aga kritiseeritud kahest aspektist. Esiteks, kuna valitud tunnused ei ole tekstitüübispetsiifilised, on keeruline või sootuks võimatu ehitada tekstitüüpoloogiat üles üksnes pindmiste tunnuste analüüsile. See võib osutada võimalikuks vaid juhul, kui vaadelda mõnd konkreetset tunnust kombinatsioonis muudega. (Pilegaard, Frandsen 2003) Teiseks, kuigi Biberi liigitus põhineb leksikaalsete ja süntaktiliste tunnuste statistilisel korpusanalüüsil, väljenduvad nendes tunnustes ja ka tekstitüüpide nimetustes suhtluseesmärgid (Wang 2009: 82). See tingib vajaduse täiendada vormianalüüsi funktsioonianalüüsiga (Tsiplakou, Floros 2013: 122).

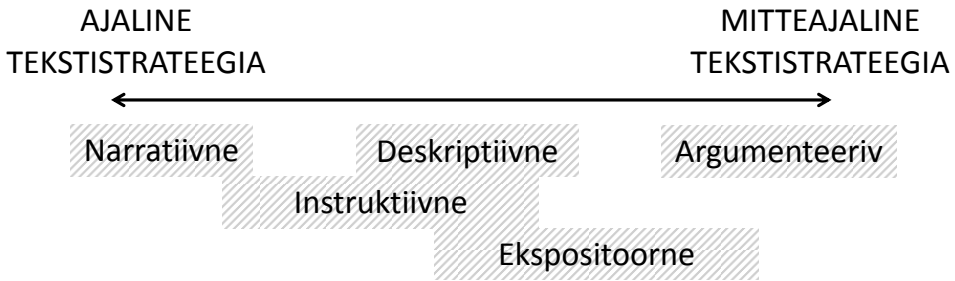
Funktsionaalsetel kategooriatel põhinev tekstitüüpoloogia on lahknenu kahte suunda, olenevalt sellest, kas teoreetilise raamistiku keskmes on eesmärk (*purpose*) või tüüp (*type*). Keskendudes teksti eesmärgile, liigitavad esimese suuna esindajad tekste selle järgi, milline suhtlusprotsessi osa on seatud fookusse: kui selleks on saatja, on diskursus (*resp.* tekst) ekspressiivne (*expressive*), kui aga vastuvõtja, siis veenev (*persuasive*), seevastu fookustatud keeleline kood on seotud kirjandusliku (*literary*) ja kontekst referentsiaalse (*referential*) funktsiooniga. (Trosborg 1997: 12–13) Kõige enam on tekstitüübikäsitlustes poleemikat tekitanud veenev tekstitüüp, sest leidub seisukohti, mille kohaselt pole veenvat tekstitüüpi olemas – kogu keelekasutus on veenev, sest selle kaudu pannakse teisi nägema maailma enda vaatenurgast (Virtanen 2010: 57).

Teise funktsionaalse tekstitüüpoloogia suuna esindajad on oma tekstitüübiteooria üles ehitanud mõistele tüüp (*type*) või laad (*mode*), mis märgib viisi, kuidas maailma mõtestatakse, tajutakse ja kujutatakse (Trosborg 1997: 15). Üks tuntuimaid käsitlusi pärineb 1970ndate teisest poolest Egon Werlichilt, kes

teksti kontekstuaalse põhieesmärgi (*dominant contextual focus*) alusel eristab viit tekstitüüpi. Deskriptiivse ehk kirjeldava tekstitüübi (*description*) eesmärk on käsitleda nähtusi (nt isikuid, objekte) tegelikes ruumisuhetes, nt *Laudadel on tuhandeid klaase*. Deskriptiivsele tekstitüübile vastandub ajalis-ruumilisel skaalal narratiivne ehk jutustav tekstitüüp (*narration*), mille keskmes on tegelikud või kontseptuaalsed ajasuhed, nt *Reisijad maandusid New Yorgis keset ööd*. Erinevalt deskriptiivsest ja narratiivsest tekstitüübist on eksposiitne ehk eritlev/esitav tekstitüüp (*exposition*) abstraktne, sest keskendub mõistete või mentaalsete konstruktsioonide sünteesile eesmärgiga luua tähenduslik tervik, nt *Aju koosneb kümnest miljonist närvirakust*. Ka argumenteerivat ehk põhjendavat tekstitüüpi (*argumentation*) esindavates tekstides tegeldakse mõistetega, kuid fookus on mõistetevahelistel seostel, sealhulgas otsesel ja kaudsel vastandusel, nt *Sõda on täiesti sobimatu poliitiline abinõu*. Tekstitüübiloendi lõpetab instruktiivne ehk juhendav tekstitüüp (*instruction*), mille korral annab suhtlusolukorras osaleja teistele tegutsemisjuhiseid, kujundades seeläbi nende edasist käitumist, nt *Seisa! Ära liigu!*. (Werlich 1983: 19–20, 39–41)

Werlichi tekstitüüpoloogiat on aja jooksul edasi arendatud. Basil Hatim ja Ian Mason, kes küll kalduvad oma teoorias otseti pragmaatikasse, eristavad argumenteerivat, eksposiitset ja instruktiivset tekstitüüpi. Argumenteeriva tekstitüübi kontekstuaalne fookus on mõistetevaheliste seoste hindamisel: teksti kaudu soovib kirjutaja või kõneleja mõjutada suhtlusolukorda enda jaoks sobival viisil, kasutades selleks võrdlust, hinnanguid jms. Seevastu eksposiitne tekstitüüp avaldub tähenduslike üksuste eraldamise ehk analüüsimise ja ühendamise ehk sünteesimise kaudu ning sel on kaks alaliiki – kirjeldus ja jutustus –, mis on seotud vastavalt objektide või olukordadega ning ajalisel järgnevate tegevuste või sündmustega. Peamiste tekstitüüpide hulka kuulub ka instruktiivne tekstitüüp, millega kujundatakse lugeja või kuulaja edasist käitumist: nii tegevust kui ka mõtlemist. (Hatim, Mason 1990: 153–156)

Kuigi tekstitüüpe ei järjestata üldjuhul tähtsuse alusel, kalduvad kognitiivse vaatega tekstitüüpoloogid käituma erandlikult, käsitledes mõnd tekstitüüpi teiste suhtes ülimuslikuna. Tuija Virtanen peab prototüüpseks tekstitüübiks narratiivi, sest see sisaldub kõigis tekstitüüpoloogiates ning täidab kõige suuremat hulka (diskursuse)funktsioone, nt juhendamine, kirjeldamine, seletamine, hindamine. Narratiivsele tekstitüübile vastandub argumenteeriv tekstitüüp, kuid see ei paku sellele konkurentsi, sest argumenteeriva tekstitüübi (diskursuse)funktsioonid on piiratud hinnangute andmisega ning suhtumise ja uskumuste väljendamisega argumentide sõnastamisel. Virtanen paigutab ajasuhete skaalale, mille ühes otsas on narratiivne ja teises argumenteeriv tekstitüüp, ka instruktiivse ja eksposiitne tekstitüübi: kuna instruktiivne tekstitüüp põhineb sündmuste ajalisel järgnevusel, paikneb see skaala narratiivipoolses otsas, eksposiitne tekstitüüp on aga sarnaste mõtlemismustrite (vastanduste, täpsustuste jm) kaudu tihedamalt seotud argumenteeriva tekstitüübiga (vt joonis 1). Seevastu deskriptiivne tekstitüüp on teistega võrreldes eripärane, sest puhtkirjeldavaid tekste leidub vähe, st kirjeldus (diskursuse)funktsioonina pole primaarne. (Virtanen 2010: 56, 59)

Joonis 1. Tekstitüübid ajalise ja mitteaajalise tekstistrateegia⁶ skaalal (Virtanen 1992: 188)

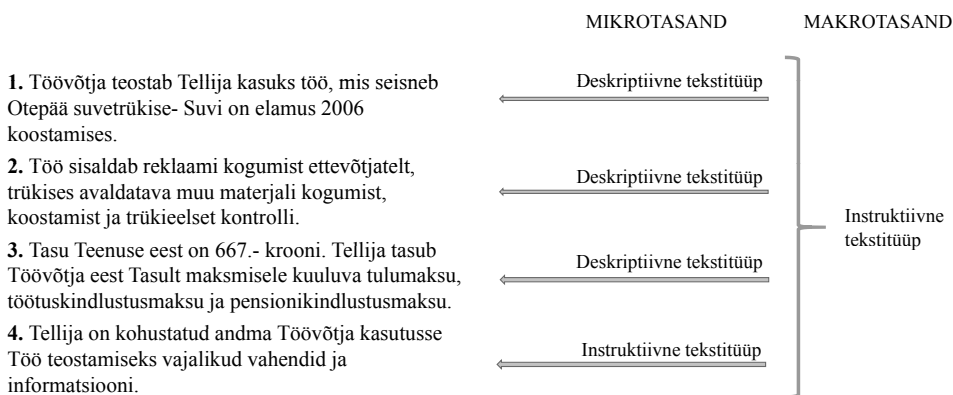
Jooniselt 1 ilmneb, et mõned tekstitüübid sarnanevad üksteisega suuremal määral kui teised, jagades heanaaberlikult samu tunnuseid ja funktsioone. See tähendab, et tekstitüüpide piirid on hägused. Soov vähendada hägusust viib kahesuguse suundumuseni. Esiteks, liiga kitsa liigitusaluse ehk üksikasjalike keeletunnuste korral võidakse jõuda arusaamale, et tekstitüüpe on sama palju kui tekste. Näiteks eristab Görlach (2004) ligi 2000 tekstitüüpi. Teiseks võib valitud liigitusalus olla nii lai, et tekstitüüpide hulk taandatakse minimaalseks. Nii ei välista Virtanen (2010: 56, 59) võimalust käsitleda argumenteerivat, instruktiivset, eksposiitset ja deskriptiivset tekstitüüpi heterogeense rühmana ehk mittenarratiivse tekstitüübina. Üldistamisega võib minna veelgi kaugemale, väites, et on ainult üks tekstitüüp – narratiiv.

Eri liigitusalustest ja nimetustest hoolimata on tekstitüübiuurijad seisukohal, et väga harva (kui üldse) leidub selliseid tekste, mis esindavad vaid üht tekstitüüpi. Hatimi ja Masoni (1990: 146–148) sõnul on mitmfunktsioonilisus reegel, mitte erand. Tekstid on oma olemuselt hübriidsed ehk seotud mitme tekstitüübiga, millest üks võib olla dominantne (Virtanen 2010: 58). See aga on tingitud vajaduse kahetasandilise liigituse järele: eristatakse otsest-kaudset või esmast-teisest tekstitüübikasutust (Pilegaard, Frandsen 2003). Näiteks osutavad Tsiplakou ja Floros, et see, mis on funktsioon x ühel tasandil, võib olla funktsioon y teisel tasandil, kuid funktsiooni x tõlgendamine funktsioonina y eeldab teadmisi žanri ja selle kontekstuaalsete, mitte pelgalt keeleliste tunnusoonte kohta. Seega on x tekstitasandil avalduv mikrofunktsioon, kuid teksti tegelikku funktsiooni annab edasi makrofunktsioon y . (Tsiplakou, Floros 2013: 124–127) Mikro- ja makrotasandit eristab ka Trosborg: makrotasandil väljendab tekstitüüp teksti põhifunktsiooni, nimetatagu seda kas tekstitüübifookuseks või kontekstuaalseks fookuseks, mis on tekstistrateegiliste valikute alus ja mõjutab seega teksti kui terviku strateegiat, seevastu mikrotasandil on tekstitüübid seotud tekstualisatsiooniga ehk protsessiga, mis tagab teksti (või žanri) vastavuse selle põhifookusele. Näiteks võib makrotasandil avalduv instruktiivne tekstitüüp esineda mikrotasandil kirjelduse kujul. (Trosborg 1997: 16–17) Nii-

⁶ Virtanen kasutab terminit *tekstistrateegia* selle klassikalises, tekstilingvistikast tuntud tähenduses, mitte ei käsita seda taktikaliste valikutena, mida kirjutaja teeb teksti luues (olugi et need taktikalised valikud hõlmavad ka ajasuhete väljendamist).

samuti teevad Hatim ja Mason (1990: 150) vahet makro- ja mikrotasandi teksti-
töötlusel. Kuigi nad ei kirjelda tasandilist jaotust üksikasjalikult, võib nende
toodud näidete põhjal järeldada, et makrotasand on pühendatud autori üldistele
kavatsustele, mis avalduvad süsteemfunktsionaalse grammatika mõistes tegevus-
välja, suhtelaadi ja suhtluskanalina, olles otsapidi seotud pragmaatika ja
semiootikaga, seevastu mikrotasandi keskmes on väiksemate tekstiüksuste, nt
tuum- ja tugilause, argumentide ja vastuargumentide, intertekstuaalsete viidete
analüüs.

Eelkirjeldatud kahetasandiline liigitus kajastub joonisel 2. Näitena esitatud
töövõtulepingu katke koosneb viiest lausest, mis on koondatud nelja punkti.
Esimesed neli lepingupunkti esindavad mikrotasandil deskriptiivset tekstitüüpi,
andes teavet vastavalt töövõtja tegevuse, töö sisu, tasu ja tellija tegevuse kohta.
Seevastu neljas punkt on instruktiivne, sest see sisaldab modaalsust väljendavat
verbi *kohustuma*. Makrotasandil seostuvad kõik punktid aga instruktiivse
tekstitüübiga, mis tuleneb lepingu kui žanri kohustavast laadist: ka laused, mis
ei sisalda instruktiivseid keelevahendeid, omandavad makrotasandil instruk-
tiivse tähendusvarjundi. Seega mõistetakse nt mikrotasandi lauset *Töövõtja
teostab Tellija kasuks töö ..* makrotasandil lausena *Töövõtja peab tegema tellija
kasuks töö ..* Niisamuti võtab lause *Tasu Teenuse eest on 667.– krooni* makro-
tasandil lause *Teenuse eest tuleb tasuda 667.– krooni* kuju.

Joonis 2. Tekstitüüpide kahetasandiline liigitus töövõtulepingu näitel

Eelkirjeldatuga võrreldes on Virtaneni kahetasandiline tekstitüübiliigitus mõneti
keerukam. Virtanen, kes lähtub vormi ja funktsiooni eristusest, seostab vormi-
tunnused madalama tasandiga ehk tekstitüüpidega ning funktsioonid kõrgema
tasandiga ehk diskursusetüüpidega. Need kaks tasandit on sõltuvussuhtes, sest
otse kasutuse korral teksti- ja diskursusetüüp kattuvad, kuid kaudse kasutuse
korral mitte. Kui otsene kasutus on omane kõigile tekstitüüpidele ehk iga teksti-
tüüp täidab samanimelise diskursusetüübi funktsiooni, siis kaudne kasutus on
piiratud, olenedes konkreetsest tekstitüübist. Näiteks kui narratiivne tekstitüüp
võib realiseeruda mistahes diskursusetüübina, siis instruktiivse tekstitüübi võima-

lused on kasinamad. (Virtanen 2010: 57, 59) Seega juhindub Virtanen mõlema tasandi tekstitüüpide eristamisel Werlichi viisikjaotusest, kuid ta näeb eespool nimetatud tekstiteoreetikutega võrreldes tasanditevahelisi seoseid mitmeplaanilisemana.

2.2.2. Instruktiivne tekstitüüp

Kui narratiivne tekstitüüp sisaldub eeldatavasti kõigis tekstitüpoloogiates, siis instruktiivse tekstitüübi positsioon teiste tekstitüüpide hulgas on ebakindlam. On küll tekstitüpoloogiaid, kus instruktiivne tekstitüüp kuulub võrdväärselt teiste sekka, nagu see on näiteks Werlichil (1983) ning Hatimil ja Masonil (1990), kuid sageli paigutatakse instruktiivsed tekstid mõne teise, eeskätt narratiivse tekstitüübi alla, sest mõlemat iseloomustab vähemalt mikrotasandil tegevuse ajaline kulg. Leidub ka selliseid käsitlusi, kus instruktiivset tekstitüüpi nähakse veenva tekstitüübi alaliigina, sest selle kaudu veendakse lugejat midagi kindlal viisil, sh kindlas järjekorras tegema (Vandepitte 2008), iseküsimus on, kas veenev tekstitüüp annab üldse tekstitüübi mõõdu välja. Veenmine võib küll olla siht, kuid selle saavutamiseks tuleb täita mitmesuguseid retoorilisi eesmärgi: veenda saab jutustuse, kirjelduse, argumentide jms kaudu (Hatim, Mason 1990: 145). Samuti leidub selliseid tekstitüpoloogiaid, kus nimetuse *instruktiivne tekstitüüp* (*instructive text type*) asemel kasutatakse kas samatähenduslikuna või tähenduslikult mõneti erinevana mõnd muud nimetust, nt *protseduuriline tekstitüüp* (*procedural text type*) või *toiminguline tekstitüüp* (*operational text type*).

Werlichil on instruktiivne tekstitüüp samas reas muude tekstitüüpidega. Ta peab instruksiooni sellise tekstilise suhtluse viisiks, mille korral kirjutaja/kõneleja kavandab kas iseenda või kellegi teise edasist käitumist (Werlich 1983: 40). Instruktiivne tekstitüüp avaldub tekstides kahetisel kujul: subjektiivsete ja objektiivsete juhistena. Subjektiivsed juhised põhinevad kirjutaja/kõneleja või tema rühma autoriteedil (nt töökoht, staatus, kogemus, teadmised), millele rõhatakse muu hulgas jutlustes, poliitilistes kõnedes, ärikirjades, reklaamides, etiketiõpikutes. Seevastu objektiivsete juhiste aluseks on kas praktilisus, mida kohtab kasutus- ja ametijuhendites, eeskirjades, retseptides jm, või seadusjärgsus, aga ka moraalsus, õiglus, mis on omane lepingutele, testamentidele, määrustele, mängujuhenditele. Instruktiivset tekstitüüpi iseloomustavad laused, milles nõutakse mõnd tegu kas käsu, väite või küsimuse kujul. Käsku väljendatakse käskiva kõneviisi vormidega, kuid täislauselise käsu asemel võidakse kasutada ka ühesõnalist käsku (nt *Peatu!*, *Ettevaatust!*). Instruktiivsed väited on tihti tingimuslausete kujul, samuti võivad need sisaldada modaalverbe (nt *pidama*, *tulema*) või osutada kirjutaja/kõneleja tahtele (nt *Ma palun/soovin/eeldan*). Küsimustest on sageli esindatud *kas*-küsimused. (*Ibid.*: 121–132)

Nii nagu Werlichil, sisaldab ka Hatimi ja Masoni tekstitüpoloogia instruktiivset tekstitüüpi. Eristada võib kaht alaliiki: valikulisi (*instruction with option*)

ja mittevalikulisi juhiseid (*instruction without option*)⁷. Kuigi mõlemat tüüpi juhistega kujundatakse inimeste edasist käitumist, tehakse seda eri viisil. Valikuliste juhiste eesmärk on kutsuda arvamuse või käitumise mõjutamise kaudu esile tegevust või vastutegevust (nt reklaamides), mistõttu on valikulistel juhistel palju ühist argumenteeriva tekstitüübiga. Seevastu mittevalikulisi juhiseid on suhtlusolukorras osaleja kohustatud järgima. (Hatim, Mason 1990: 156–157) Valikulised ja mittevalikulised juhised vastavad üldjoontes Werlichi subjektiivsetele ja objektiivsetele juhistele, kuid erinevalt Werlichist, kes näeb objektiivsete juhiste lähtekohana peale seadusjärgsuse ka moraali ja õiglust, seovad Hatim ja Mason mittevalikulised juhised kitsalt seadusjärgsusega.

Olgugi et eelkirjeldatud kahes käsitluses on instruktiivne tekstitüüp teistega samaväärne, on täheldatud, et see on pälvinud uurimustes siiski väiksemat tähelepanu. Kay Wikberg põhjendab seda asjaoluga, et kuigi instruktiivsed/protseduurilised tekstid avaldavad mõju inimeste käitumisele, pakuvad nad narratiivsete või argumenteerivate tekstidega võrreldes teistsugust teadmist maailma kohta. Seda tüüpi tekstid on väikese intellektuaalse väärtusega, sest nad ei rikasta meie maailmavaadet ega mõjuta meie arusaamu ja väärtusi, samuti ei paku nad lugemisnaudingut. (Wikberg 1992: 199) Selline vaatenurk on mõneti piiratud, mis tuleneb sellest, et Wikberg käsitleb kõnealuse tekstitüübi all üksnes neid tekste, mis kuuluvad Werlichi mõistes praktiliste objektiivsete juhiste hulka (kasutusjuhendid, ettekirjutused, retseptid jms, vt Werlich 1983: 131), sest näiteks mitmesugused õigustekstid on just inimeste arusaamade ja väärtuste kujundamise teenistuses, samuti võivad reklaamid olla esteetiliselt nauditavad.

2.2.3. Eesti tekstitüübikäsitlusi

Nii nagu žanri mõiste, on Eesti tekstiuurimises ja -õpetuses kinnistunud ka tekstitüübi mõiste. Reet Kasik leiab, et tekstitüüpide olemuslik tunnus on universaalsus: erinevalt žanridest väljendavad tekstitüübid universaalseid keelelisi põhitegevusi, mis ei sõltu ei kultuurist ega harjumustest. Kasik eristab kolme keelelist põhitegevust – olukorra või nähtuste seoste kirjeldamist, sündmustest jutustamist ning arvamuse väljendamist –, millel põhinevad vastavalt deskriptiivne, narratiivne ja argumenteeriv tekstitüüp. (Kasik 2007: 41, 50) Selline tekstitüüpoloogia vastab üldjoontes Robert de Beaugrande'i ja Wolfgang Dressleri (1983: 184) kolmikjaotusele, mille kohaselt pakuvad deskriptiivsed tekstid teadmisi ruumi kohta, narratiivsed tekstid esitavad tegevusi või sündmusi kindlas järjekorras ning argumenteerivad tekstid soodustavad arusaamade omaksvõttu või nende kohta hinnangute andmist.

Beaugrande'i ja Dressleri kõrval on Eesti tekstitüübikäsitlusi mõjutanud Egon Werlich. Nagu eelmistes alapeatükkides osutatud, kuuluvad Werlichi tüpoloogiasse peale narratiivse, deskriptiivse ja argumenteeriva tekstitüübi ka

⁷ Artiklis P1 olen neid nimetanud valikuga ja valikuta instruksiooniks.

eksposiitorne ja instruktiivne tekstitüüp. Kuigi eksposiitoret tekstitüüpi võib paiguti olla keeruline eristada argumenteerivast ja instruktiivset tekstitüüpi narratiivsest (Virtanen 2010: 59), on selline viisikjaotus analüüsi lähtekohana mõningate tekstide puhul siiski otstarbekas, võimaldades keskenduda väiksemale keeletunnuste kimbule (nagu on toimitud ka siinses väitekirjas). Peale keeleteadusliku tekstiuurimistraditsiooni on Werlichi viisikjaotus jõudnud Katrin Kerni ja Ilona Võigu (2014: 73) stilistikaõpiku „Korras keel, sobiv stiil, selge sõnum“ kaudu ka gümnaasiumi tekstiõpetusse.

Olenemata sellest, kas uurimuse lähtekohaks on valitud kolmik- või viisikjaotus, tuleb uurimuste vähesust arvestades sedastada, et tekstitüüp pole olnud Eesti keeleteaduses kuigi ahvatlev uurimisobjekt. Tekstitüübile on pühendatud vaid üksikuid keeleteaduslikke uurimusi, nt Katrin Aava (2004) on uurinud narratiivi osa müüdidloomes ja Kersti Lepajõe (2002) argumenteerimisvõtteid riigikirjandites, kuid enamasti on tekstitüüp jäänud kõrvaliseks kategooriaks. Vahest ehk tähtsamgi kui keeleteaduses on tekstitüübi roll olnud põhikooli ja gümnaasiumi tekstiõpetuses, kus õpilased kirjutavad esmalt lihtsamaid narratiivseid ja deskriptiivseid tekste ning jõuavad ajapikku välja keerukamate argumenteerivate tekstideni, milles neil tuleb arvamust avaldada ja seisukohti põhjendada. Päädib ju keskharidusõpe eesti keele riigieksamiga, mille kirjutamisülesandena peab valmima arutlev kirjand.

2.3. Žanri ja tekstitüübi seosed

Tekstiuurijad jagavad arusaama, et žanri ja tekstitüübi mõiste tuleks lahus hoida, sest need esindavad eri nähtusi. Mõistete eristus ei ole vajalik mitte üksnes teoreetilises plaanis, vaid see võimaldab luua ka üksikasjalikuma analüüsiraamistiku, mis hõlmab suhtluseesmärke, tekstistrateegiaid ja sotsiaalseid tegevusi (Virtanen 2010: 74–75). Paraku puutuvad žanr ja tekstitüüp mõistetasandil mitmeti kokku. Nimelt võidakse üht ja sama tekstitüüpi kasutada eri žanrides ning üks ja sama žanr võib olla seotud eri tekstitüüpidega (Virtanen 2010: 76). Kui rõhutada tekstitüübi võimet realiseeruda kindlates žanrides, võib tekstitüüpi pidada žanri suhtes ülimuslikuks (Tsiplakou, Floros 2013: 121); kui aga lähtuda žanri võimest siduda endaga kindlaid tekstitüüpe, saab seada žanri tugevamale positsioonile.

Laskumata žanri ja tekstitüübi eristuse üksikasjadesse, osutab Virtanen (2010: 54) kokkuvõtvalt, et žanrid on seotud eeskätt tekstiväliste ja tekstitüübid tekstisiseste tunnustega. Tekstivälised tunnused hõlmavad kultuurikonteksti, tekstisiseseid tunnused aga keelekasutust mistahes tasandil, nt sõnavara, süntaks, semantika (Taavitsainen 2001: 140, 147). Lisaks seostatakse žanre terviktekstidega, sest žanrist oleneb teksti struktuur, sh algus ja lõpp (Trosborg 1997: 11), seevastu tekstitüübid avalduvad eri tekstiosades (vt Pilegaard, Frandsen 2003). Kahetasandilise tekstitüübiliigituse korral ei saa aga tähenduslikuks tekstiosaks valida sõna, fraasi, lauset ega lõiku, sest need võivad väljendada üksnes mikrotasandi tekstitüüpi, mis ei pruugi kattuda makrotasandi omaga. Dominantse tekstitüübi tuvastamiseks on vaja vaadelda teksti tervikuna.

Kuigi tekstid on piisavalt hägusad, et mitte alluda tüpoloogilisele liigitusele (Hatim, Mason 1990: 146), püütakse tekstitüübiteoorias jõuda välja kindla tekstitüüpide hulgani. Žanride puhul seda aga ei tehta, sest žanrid ei ole mõeldud mitte niivõrd klassifitseerimiseks, kuivõrd sotsiaalse käitumise seletamiseks (Trosborg 1997: 9). Kuna sotsiaalne käitumine on aldis muutuma, millega võib kaasneda uute žanride teke ja olemasolevate žanride kadu, rääkimata nende teisenemisest, ei ole žanride hulk piiratud. Küll aga on žanride tähistamiseks võetud kasutusele kindlad nimetused, mis on pärit diskursusekogukonnast, kus žanrid on loodud, ning mida pärandatakse edasi (Swales 1990: 58). Ka osa tekstitüüpe on püsikindlate nimetustega (nt deskriptiivne, narratiivne, argumenteeriv tekstitüüp), mis korduvad tüpoloogiast tüpoloogiasse, kuid erinevalt žanridest annavad tekstitüüpidele nimetusi tüpoloogid, mitte ei kujune need välja sotsiokultuurilises kontekstis.

Mõistetasandi keerukus peegeldub ka terminivalikus. Taavitsainen (2001: 139) osutab, et terminite *žanr* ja *tekstitüüp* kasutus on sageli ebamäärane ning teaduskirjanduses on need vahel korruga käibel. See võib tuleneda koolkondlikest traditsioonidest. Näiteks nimetab Sydney koolkonna eestvedaja Martin žanrideks (*genre*) muu hulgas instruksiooni ja kirjeldust, mida euroopalikus traditsioonis seostatakse enamasti tekstitüüpidega (Askehave, Swales 2001: 206).⁸ Seevastu Görlach (2004), kes on oma tekstitüpoloogia üles ehitanud nii tekstisisestele kui ka -välistele tunnustele, eristab ligikaudu 2000 tekstitüüpi (*text type*), mida üldjuhul tavatsetakse pidada žanrideks.

Peale selle, et termini *tekstitüüp* asemel kasutatakse vahel terminit *žanr* ja vastupidi, raskendab žanri- ja tekstitüübiteoorias orienteerumist rööpterminite kasutus. Saksakeelsest teaduskirjandusest on tuntud *Textsorte* ja *Texttyp*, mida ingliskeelsetes tekstides märgitakse tavaliselt terminitega *genre* ja *text type* (Tsiplakou, Floros 2013: 123). Selline vastavus pole aga üksühene, nt võib Werlichi ingliskeelsetest käsitlustest leida termini *genre* asemel termini *text form variants* (vt Werlich 1983). Niisamuti on eri autorid, kes jagavad üldjoontes ühist arusaama tekstitüüpidest, kasutanud sõna *text type* asemel sõnu *deep structure genre*, *text prototype*, *notional text type* ja *functional text type* (Moessner 2001: 134–135). Lisaks võidakse termineid vaheldada muudel kaalutlustel, nt soovist vältida sõnakordust, samuti ei saa välistada juhuslikku varieeruvust. Nii on Hyon (1996) oma palju viidatud artiklis „Genre in three traditions: Implications for ESL“ loetlenud žanridena (*genre*) teadusartikleid, magistritöid, ärikirju, loenguid jms, kuid nimetanud neid samas ka tekstitüüpideks (*text type*, lk 695). Samamoodi külvab segadust sõnaühend *type of text*, mida kasutatakse mõnikord *tekstitüübi* sünonüümina. Näiteks nimetab Virtanen (2010) narratiivi

⁸ Sydney koolkonna mõjulise keeleõppe sihtrühma moodustavad eeskätt lapsed ja noored, samuti piiratud haridusvõimalusega täiskasvanud, keda õpetatakse väljendama keelelisi põhitegevusi, sh seda, kuidas midagi kirjeldada, millestki jutustada. Kuna keskendutakse lihtsatele faktitekstidele, võib keeleline põhitegevus kajastuda ka teksti (*resp.* žanri) nimetuses, nt kirjeldamise tulemus võib olla kirjeldus.

ühtaegu tugevat tüüpi tekstiks (*strong type of text*, lk 56) ja tugevaks tekstitüübiks (*strong text type*, lk 58), põhjendamata sellist valikut.

Terminoloogiline varieeruvus ei ole võõras ka Eesti keeleteadusele. Meidki kummitavad nii mõiste- kui ka terminitasandi probleemid. Kuigi põhikooli ja gümnaasiumi õppevaras hoitakse tekstitüübi ja tekstiliigi (žanri) mõiste lahus, mis kajastub ka terminoloogias, võib keeleteaduslikes uurimustes täheldada teatavat varieeruvust. See on mõistetav, sest õppevaras lähenetakse mõistetele lihtsustatult ja analüüsimiseks valitakse n-õ ideaaltekstid, milles tulevad žanri ja tekstitüübi tunnused selgelt esile, kuid keeleteaduses tuleb tegelda mõistetega süvitsi, liiatigi ei pruugi analüüsitavad tekstid olla lihtsalt klassifitseeritavad.

Terminoloogilist varieeruvust suurendavad keeleteaduse valdkondlikud erinevused, mis puudutavad eeskätt termini *tekstiliik* kasutust. Näiteks on Tiit Hennoste (2016: 84) oma kolleegidega paigutanud üldküsimume vorme ja funktsioone analüüsides tekstiliigi mõiste alla usulised ja õpetlikud tekstid, ilu- ja ajakirjandustekstid, netikommentaariid ja -dialoogid. Seevastu korpuslingvistid Kristiina Vaik ja Kadri Muischnek (2018: 217, 222) eristavad tekstiliikidena informatiivseid, avaliku halduse, perioodika-, religiooni-, blogi- ja foorumitekste, põhjendades oma liigitust sellega, et tekstide automaatsel klassifitseerimisel pole vahet, kas tegu on registri, tekstiliigi või -tüübiga, mistõttu on nad otsustanud koondnimetuse *tekstiliik* kasuks. Ka Krista Kerge jt (2007: 630) käivad oma kõnetehnoloogilises uurimuses tekstiliigi mõistega teadlikult vabalt ümber, mõistes sellena ühtaegu suhtlus- ja keelevormi (suuline/kirjalik), tekstivormi (monoloog/dialoog) ning žanri (essee, ettekanne, vestlus). Seega on tekstiliigi mõiste justkui kummist, mahutades kõike, mida parasjagu vaja. Tekstiuurimistraditsioonis, mis hõlmab teksti-, registri-, žanri- ja diskursuseanalüüsi, tekib aga vajadus tekstiliigi mõistet kitsamalt piiritleda, sh eristada seda tekstitüübi omast. Eelnimetatud tekstidest vastavad žanrianalüüsis tekstiliigi kriteeriumitele vaid netikommentaariid (vrd Kerge 2004), blogi- ja foorumitekstid (*resp.* -postitused) ning essee, ettekanne ja vestlus. See-eest õpetlikke ja informatiivseid tekste seostatakse pigem tekstitüübi mõistega (kui sedagi). Ajakirjandus- ehk perioodikatekstid kuuluvad nt koos teadus-, ameti- ja reklaamtekstidega keelekasutusvaldkonna järgi tarbetekstide hulka, vastandudes ilukirjandustekstidele. Seevastu avaliku halduse ja usulised ehk religioossed tekstid saab asetada erialast lähtuvasse liigitussüsteemi. Netidialoog kui tekstivorm moodustab aga omaette kategooria.

Nii nagu žanri mõistet, kiputakse ka tekstitüübi mõistet keeleteaduses käsutama võrdlemisi avarana. Seda teed on läinud näiteks Heidi Meier, kes võrdleb artiklis „Olulisi aspekte tekstitüübivõrdluses“ esseid ja novelle muude tekstidega, et tuvastada nende keelelisi tunnusoone. Meier ütleb otsesõnu, et *tekstitüüp* pealkirjas ei ole kasutusel terminina, vaid üldsõnana, mis viitab soovile välja selgitada, mis tüüpi tekste on üldse olemas. (Meier 2002: 103) Samamoodi viitavad Krista Kerge ja tema kolleegid sõnaga *tekstitüüp* heterogeensele tekstihulgale, seevastu laad on nende käsituses kindlapiirilisem mõiste, mis hõlmab žanriüleseid kvalitatiivseid erijoone. Nende erijoonte alusel saab eristada jutustavat, kirjeldavat, seletavat ja argumenteerivat teksti ehk kate-

gooriaid, mida traditsiooniliselt seostatakse tekstitüübi mõistega. (Kerge jt 2008: 55) Seega, peale *žanri* võidakse ka terminiga *tekstitüüp* tähistada erisugust sisu, mistõttu peaks tekstiuurija oma kirjutistes alati täpsustama, mis mõiste on kasutatud terminite taga peidus. Kui ta aga ei võta vaevaks seda teha, lasub tekstikriitilisel lugejal kohustus välja selgitada, mis tähenduses autor üht või teist terminit parasjagu kasutab.

Siinses töös juhindun tekstitüüpe käsitledes Werlichi (1983) viisikjaotusest, mis hõlmab instruktiivset tekstitüüpi. Instruktiivse tekstitüübi asetamine huvi keskmesse tuleneb analüüsimiseks valitud haldustekstide laadist. Kuna kõigi vaatlusaluste tekstide eesmärk on lasta tegevuse adressaadil teha mingi tegu, mille tarbeks jagatakse juhiseid, esindavad need tekstid Trosborgi (1997) mõistes vähemasti makrotasandil instruktiivset tekstitüüpi. Mikrotasandil realiseerub instruktiivsus aga eri tekstitüüpides, igaühel oma eripärased keelelised tunnused. Et sinne analüüs ei piirduks pelgalt keeletesandiga, vaid hõlmaks ka tervikteksti (struktuuri), asetan kõnesolevad instruktiivsed haldustekstid erialakeele koolkonnast johtuvasse žanriteoreetilisse raamistikku, mille tuumaks on Swalesi (1990, 2004) mõttekäik žanrist kui astmelisest eesmärgipärasest tegevusest. Struktuuri- ja keeleanalüüsi meetoodilisi lähtekohti tutvustan lähemalt järgmises peatükis.

3. MEETOD JA MATERJAL

3.1. Struktuuri- ja keeleanalüüs

Põhilise analüüsimeetodina olen väitekirjaartiklites kasutanud erialakeelekesksetes žanriuuringutes rakendatavat astmelise struktuuri analüüsi (*move structure analysis, move analysis*), mis on senisel kujul saanud tuntuks John Swalesi raamatu „Genre analysis“ (1990) vahendusel. Oma teoses kirjeldab Swales (1990: 140–141) teadusartiklite sissejuhatuste retoorilist struktuuri, mis koosneb kolmest käigust ja nendega seotud sammudest (tuntud kui CARS-mudel). Swalesi (2004: 228) määratluse järgi on käik (*move*) funktsionaalne, mitte formaalne (vormiline) üksus, mis täidab suulises või kirjalikus diskursuses kindlat suhtlusülesannet. Käik võib koosneda vaid ühest sõnast, esineda lausena või hõlmata üht või mitut lõiku (Hyon 2018: 29), samuti võib see avalduda mitteverbaalsel kujul (Tardy, Swales 2014: 168). Käigud võivad olla kas kohustuslikud või valikulised, samuti võib osa käike tsüklliliselt korduda (Biber jt 2007: 31). Eelkirjeldatu kehtib ka sammu (*step*) kui käigu allüksuse kohta.

Swales ei ava oma 1990. aasta raamatus üksikasjalikult astmelise struktuuri analüüsi meetodilist poolt, vaid esitab justkui näidiseks teadusartiklite sissejuhatuse analüüsi. Sama tee on valinud paljud teised žanriuurijad, pöördudes oma uurimustes enamasti osutusega astmelise struktuuri analüüsile kui uurimismeetodile, selgitamata selle sisu. Hiljem on Swales koos Tardyga analüüsiprotsessi täpsustanud, öeldes, et esmalt tuleks analüüsitava tekstid mitu korda läbi lugeda, et tuvastada üldised mustrid ja nende põhjal esialgsed kategooriad. Seejärel saab välja selgitada iga teksti kognitiivse struktuuri aluseks olevad käigud, süvaanalüüsi korral ka sammud, analüüsides kas kvalitatiivselt või kvantitatiivselt, millised neist on kohustuslikud ja millised valikulised ning mis järjekorras on need tekstis esitatud. Keeleanalüüsi saab vajaduse korral kombineerida etnograafiliste uurimismeetoditega, nt intervjuu või vaatlusega. (Tardy, Swales 2014: 168–169) Olgugi et selline kirjeldus annab väärt taustteavet nii Swalesi enda kui ka tema järgijate tööde meetodilise poole kohta, jääb see siiski liiga üldiseks, et sellele žanrianalüüsi rajada. Et suurendada uurimisprotsessi korratavust ja seeläbi (eelkõige kvalitatiivsete) žanriuuringute usaldusväärsust, on vaja analüüsietappe üksikasjalikult kirjeldada.

Tuginedes Thomas Uptoni ja Mary Ann Coheni (2009) astmelise struktuuri süstemaatilisele kirjeldusele, mis on koostatud korpuspõhise diskursuseanalüüsi tarbeks, pakub Sunny Hyon (2018) välja kaheksaetapilise analüüsiprotsessi. Kui esimesed kaks etappi – analüüsivate tekstide väljavahimine ning tekstidest ja nende žanrist ülevaate saamine (Hyon 2018: 32–33) – sõltuvad vastavalt uurimuse eesmärgist ja uurija taustteadmistest, siis järgmistes etappides avaldub astmelise struktuuri analüüsi põhiolemus, ühtaegu ka keerukus. Analüüsi käigus tähistatakse esmalt tekstide mitmekordsel lugemisel ära võimalikud käigud ja sammud, koostatakse neist loetelu ja tehakse neis vajaduse korral muudatusi (ühendatakse kategooriaid või jagatakse need alaosadeks), seejärel liigutakse

proovikodeerimise juurde ehk katsetatakse loodud kategooriaid väikse tekstihulga peal (Hyon 2018: 33–34). Upton ja Cohen (2009: 594) soovivad selles etapis koostada kodeerimistabeli, kuhu on kirja pandud iga käigu ja sammu eesmärk ning lisatud näide. See lihtsustab kogu tekstikorpuse kodeerimist järgmises etapis (Hyon 2018: 34), samuti võimaldab kaasata kodeerimisprotsessi teise analüüsija, et suurendada uurimistulemuste usaldusväärsust (Upton, Cohen 2009: 594). Kaks viimast etappi on pühendatud käikude ja sammude sageduse, järjekorra ning keeletunnuste analüüsile (Hyon 2018: 34).

Hyoni (2018) kirjeldatud etapid kajastuvad suuremal või vähemal määral Swalesi ja Bhatia žanrianalüüsi meetodikas. Väitekirjaartiklis P1 olen struktuuri analüüsides seadnud eeskujuks Bhatia analüüsiprotsessi kirjelduse. Bhatia eristab seitset analüüsietappi, millest keskendun valdavalt kuuendale etapile ehk keeleanalüüsile, mis koosneb kolmest tasandist: leksikaalsete-grammatiliste tunnuste analüüsist, tekstimustrite või tekstualisatsiooni analüüsist ning struktuuri interpretatsioonist (vt Bhatia 1993: 22–34). Artikli P2 haldusaktide struktuurianalüüs tugineb Askehave ja Swalesi (2001) tekstipõhisele mudelile, mis võimaldab kirjeldada vaatlusaluste žanride üldstruktuuri ja sisuosa tekstistrateegiaid ning vaadelda eeskätt taustteabe ja resolutiivosa süntaktilist seotust. Artiklid P3–P5 põhinevad Swalesi astmelise struktuuri analüüsil, ühtlasi sisaldavad need analüüsi aluseks olnud kodeerimistabelite kohandatud variante: käikude ja võimaluse korral sammude nimetusi koos näidetega, mille funktsioonid on lahti kirjutatud jooksvas tekstis.

Kuigi käike ja samme ei saa otseselt siduda kindlate keelevahenditega, annavad nende põhjal moodustuvad mustrid siiski aimu teksti suhtlusfunktsioonidest. Vaatlusaluste žanride keeletunnuseid analüüsides võtan sihikule instruktiivsuse väljendumise, st jälgin, mil viisil jagab teksti autor suhtlusolukorras osalejatele juhiseid. Artiklites P1 ja P2 aitab uurimisobjekti piiritleda tekstitüübiteooria, mis haakub instruktiivse tekstitüübi kaudu ka artiklite P3, P4 ja P5 empiirilise osaga. Rakendatav uurimisviis on oma laadilt induktiivne ehk lähtub allikmaterjalist, mitte varasemate empiiriliste uurimuste tulemustest või teoreetilistes käsitlustes esitatud seisukohtadest. Selline valik tuleneb tekstitüübi kui kategooria olemusest: kuna tekstitüüpide tunnused avalduvad erisuguste keelevahenditena, pole võimalik koostada ammendavat tunnuste loendit, millele deduktiivne analüüs rajada. Üksnes väitekirjaartiklis P5, mille teoreetilisest raamistikust osa olen laenanud Hylandi (2005) metadiskursusetheooriast, lähenen allikmaterjalile deduktiivselt, võttes aluseks etteantud kategooriad ja neile vastavad keeletunnused. Seejuures käsitlen Trosborgi (1997) eeskujul tekstitüüpe kahetasandilise nähtusena: kui mikrotasandil seostuvad tekstitüübid mitmesuguste keelevahenditega, mis esindavad tekstiloomeprotsessis eri tekstistrateegiaid (nt käskimis-, palumisstrateegia), siis makrotasandil väljendavad tekstitüübid teksti põhifunktsiooni, praegusel juhul instruktiivsust.

Žanrianalüüs võimaldab kasutada nii kvalitatiivseid kui ka kvantitatiivseid uurimismeetodeid, samuti kombineerida neid omavahel. Kui kvantitatiivse analüüsiga on välja selgitatud uurimisobjekti põhitunnused, pakub kvalitatiivne analüüs nende tunnuste, sh varjatud kavatsuste kohta väärt lisateavet (Taavit-

sainen 2001: 147). Väitekirjaartiklid P1 ja P2 hõlmavad mõningaid proportsioonidele osutavaid arvandmeid, mida olen täiendanud kvalitatiivse analüüsiga. See-eest artiklid P3, P4 ja P5 on oma uurimisviisilt kvalitatiivsed: need sisaldavad küll osutusi põhisuundumustele, kuid kuna materjali hulk ei võimalda teha usaldusväärseid kvantitatiivseid võrdlusi, ei seatud seda ka eesmärgiks.

3.2. Haldustekstid

Doktoriväitekirja uurimisobjekti moodustab haldussuhtlus, mida esindavad eri liiki kirjalikud eestikeelsed tekstid: töövõtu- ja käsunduslepingud, korraldused, otsused, käskkirjad, avaldused, teabenõuded ja kaebused. Kuigi osa nende tekstide tunnustest on kultuurikontekstis aja jooksul välja kujunenud ja seega kirjutajaile justkui vaikimisi ette antud, mõjutab keelekasutust tugevasti situatsioonikontekst, sh osalistevaheline suhtlus, mis on olukohane, sõltudes konkreetsest ajast ja kohast. Kõigi vaatlusaluste tekstide üks osalisi on kohalik omavalitsus, keda on kujutatud kollektiivselt linna- või vallavalitsusena või individualiseeritult vallavanema või muu ametnikuna. Kohalik omavalitsus kui institutsioon täidab vaatlusaluses haldussuhtluses kolmetist rolli: korraldustes, otsustes ja käskkirjades (P2) on ta tegevuse adressant, kes kohustab mõnd teist ametiasutust, eraisikut või mõnel juhul ka iseennast tegema mõnd tegu; avaldustes (P3), teabenõuetes (P4) ja kaebustes (P5) talitleb ta tegevuse adressaadina, kellelt nõutakse mingit tegu; ning lepingutes (P1) täidab ta nii tegevuse adressandi kui ka adressaadi rolli, sest lepingupooled kohustavad vastastikku teineteist ja täidavad võetud kohustusi. Teisele suhtlusolukorras osalejale on kohaliku omavalitsusega võrreldes määratud vaatlusalustes tekstides pöörd-võrdelised rollid.

Kuna allikmaterjal koosneb loomulikest, mitte uurimistöö tarbeks loodud tekstidest, ei paku see andmeid kirjutajate emakeele, samuti mitte vanuse, haridustaseme ega muude tausttunnuste kohta. Suhtlusolukorra ja tekstide keelekasutuse põhjal võib teatavate mõõndustega üldistavalt väita, et kirjutajaskonna moodustavad eesti keelt emakeelena kõnelevad täiskasvanud, kes on eri haridustasemega ja eri elualadelt. Kui korraldused, otsused ja käskkirjad pärinevad kohalike omavalitsuste ametnikelt, kes esindavad üldtunnuste poolest sarnast ametialast kogukonda, siis avalduste, teabenõuete ja kaebuste esitajaskond on kirju, hõlmates eri elualade esindajaid. Lepingud sünnivad aga ametnike ja eri elualade esindajate koostöös.

Artiklite allikmaterjali moodustavad haldustekstid, mis esindavad eri žanre. Kuna mingi teksti liigitamine ühte või teise žanri ei kuulu väitekirja huvisfääri, olen tekstide žanrikuuluvuse määramisel üldjuhul lähtunud nende rahvatüpoloogilistest ehk kasutajaskonnalt (Swalesi mõistes diskursusekogukonnalt) päranduseks saadud nimetustest. Nimetuse püsikindlus oleneb žanrist ja teksti loojast. Artikli P2 aluseks olevad tekstid, mis pärinevad kohalikult omavalitsuselt, kannavad eranditult nimetusi *korraldus*, *otsus* ja *käskkiri*, samuti nime-tatakse artikli P1 allikmaterjali, mis on loodud kohaliku omavalitsuse kui ühe

lepingupoole osalusel, järjepidevalt töövõtu- ja käsunduslepinguks, üksikjuhul ka lihtsalt lepinguks. Seevastu need tekstid, mille on saatnud erasikud ametiasutusele, paistavad ootuspäraselt silma nimetuste suurema varieeruvuse poolest: artikli P3 tekstides kasutatakse peale nimetuse *avaldus* ka nimetusi *ettepanek* ja *taotlus* ning osa artikli P4 tekstidest ei sisalda nimetust *teabenõue*. Kuna kõik need tekstid on kompositsioonitüübilt siiski sarnased ning kohaliku omavalitsuse avalikus dokumendiregistris või veebilehel kannavad need üht ja sama nimetust, vaatlen neid nimetuste erinevusest või puudumisest hoolimata ühte žanrisse kuuluvaina. Teistmoodi olen aga lähenenud artikli P5 aluseks olevatele tekstidele, mis kohaliku omavalitsuse veebilehe liigitussüsteemi järgi kuuluvad küsimuste hulka: kuna osa neist pole küsimuse vormis, pealegi võivad küsimusi sisaldada eri žanrid, kuid kõigis neis väljendatakse rahulolematust omavalitsuse tegevusega, olen neid omaalgatuslikult nimetanud kaebusteks.

Allikmaterjalina kasutatud tekstide hulk žanri kohta jääb vahemikku 19–40. Artikli P3 tekstikorpused sisaldab 19 teksti, mis tuleneb sellest, et nendega esitatud avalduste hulk piirduski. Ülejäänud žanrid olid dokumendiregistris ja veebilehtedel esindatud rohkemate tekstidega ning nende korpused moodustusid juhuvaliku põhimõttel (valikukriteeriume on üksikasjalikult kirjeldatud artiklite valimiosas). Analüüsivad tekstid on eri pikkusega, ulatudes mõne teabenõude ja kaebuse ühest lausest mõne lepingu seitsme leheküljeni. Võttes arvesse, et korpuse suurus oleneb uurimuse eesmärgist ja meetodist – kui mingi üksiktunnuse statistiline uurimine nõuab suurt valimit, siis lähilugemiseks piisab ühest pikast tüüpilisest tekstist⁹ ja tervikliku ülevaate saamiseks mõnest juhuslikult valitud tekstist (Bhatia 1993: 24) –, võib öelda, et väitekirjaartiklite korpused olid nii tekstide hulgalt kui ka mahult küllaldased, et vastata artiklites esitatud uurimisküsimustele.

Järgmises peatükis teen artiklite kaupa kokkuvõtte uurimistulemustest. Esmalt annan ülevaate sellest, milline on vaatlusaluste žanride (sise)struktuur ja milliste keelevahendite abil esitatakse neis juhiseid, ning seejärel vaatlen, kuidas tehtud struktuuri- ja keelevalikud täidavad eri tasanditel instruktiivse tekstitüübi funktsioone. Peatükk lõpeb üldistava aruteluga analüüsitud tekstide žanri- ja tekstitüübitunnuste kohta, kus peale küsimuste *milline?* ja *kuidas?* jagub tähelepanu ka küsimusele *miks?*

⁹ Eesti keeleteaduses pakub näidet lähilugemise kohta Reet Kasiku artikkel „Interpersonaalse tähenduse konstrueerimine. Ühe intervjuu analüüs“ (2004).

4. TULEMUSED JA JÄRELDUSED

4.1. Töövõtu- ja käsundusleping

Leping on (kirjalik) kokkulepe, millega lepingupooled kohustuvad midagi tegema või tegemata jätma. Kuigi lepingute üldeesmärk on kujundada sotsiaalselt tege-likkust, sest need avaldavad mõju kõigile valdkondadele, mille tarbeks neid sõlmitakse, sõltuvad nende konkreetsed eesmärgid lepinguliigist. Nii regu-leeritakse artikli P1 allikmaterjaliks valitud töövõtu- ja käsunduslepingutega vastavalt võlaõiguslikku töövõtu- ja käsundisuhet. Olgugi et lepingute kon-tekstuaalne eesmärk on seadusega üldsõnaliselt ette antud, ilmnevad lepingute tekstipõhised eesmärgid, sh kirjutajate tekstistrateegilised valikud, struktuuri- ja keeleanalüüsist.

Kuigi tsiviilseadustiku üldosa seadus (2002) jätab lepingupooltele vabad käed otsustada, mis vormis tehing sõlmida, samuti ei tee võlaõigusseadus (2002) otseseid ettekirjutusi sisu kohta, seab õigusraamistik lepingute struktuurile ja keelekasutusele omad piirangud. Nende piirangute tõttu on tavaks paigutada lepingutes tähtsam teave enne vähem tähtsat ehk lepingupoolte ja objektiga seo-tud tingimused esitatakse üldtingimustest eespool. Tüüpilised sisuelemendid on lepingu algusest järjestatuna pealkiri, sõlmimisaeg ja -koht, lepingupoolte andmed, objekt, dokumendid, tähtaeg, hind ja maksetingimused, lepingupoolte õigused ja kohustused, vastutus, vääramatu jõud, lepingu muutmine ja lõpeta-mine, vaidluste lahendamine, teave poolte esindajate kohta ja kontaktandmed, lõpulause ja allkirjad. Kuna lepingu avalõik, kus esitatakse teave lepingupoolte kohta, ja lõpulause on standardsed, kordudes enam-vähem samal kujul lepingust lepingusse, moodustavad need lepingu mõttelise raami ja seovad seeläbi teksti tervikuks. Hoolimata sellest, et lepingud on oma olemuselt staatilised, võib nende struktuuris täheldada siiski mõnetist varieeruvust, mis on tingitud teksti pikkusest – sellest, kui üksikasjalikult on vaja tingimusi esitada.

Eelkirjeldatud üldstruktuuri taga peitub lepingute sisestruktuur (artiklis P1 *kognitiivne/geneeriline struktuur*), mis võimaldab peale standardse, žanrist tuleneva suhtluseesmärgi (artiklis P1 *kommunikatiivne eesmärk*) väljendada ka kirjutaja varjatud eesmäärke. Lähtudes eeldusest, et leping väljendab mõlema poole tahet ja huve võrdselt, pealegi kammitseb varjatud taktika rakendamist range õigusraamistik, võib üldistavalt väita, et vaatlusaluste töövõtu- ja käsundus-lepingute sisestruktuur on üheplaaniline, väljendades üksnes standardseid ees-märke. Lepingute põhiolemus avaldub lepingupoolte soovis teavitada ja juhen-dada teineteist vastastikku mingi teo tegemisel. Ühtlasi võimaldab tingimuste üksikasjalik kirjapanek vältida edasisi probleeme ja tugevdada seega oma tagalat.

Kuna lepingud põhinevad tehingul ja tehingud omakorda teol, peab see tegu olema lepingus sõnaselgelt nimetatud. Enamasti vormistatakse kokkulepitud tegu lepinguobjektina, mis on praegusel juhul kas konkreetse (materიაalse) või abstraktse tulemusega teenus, nt tänava remontimine, katlamaja ehitamine, õigusteenuse osutamine, nõustamine. Info, mis nõuetele peab tegu vastama, ja

juhised, kuidas tegu nõuetekohaselt teha, on aga pikitud ülejäänud lepingupunktidesse.

Kuigi artikli P1 fookus on lepingute struktuuril, mitte keelevahenditel, annavad esitatud tekstikatked siiski aimu peamistest viisidest, kuidas väljendatakse lepingutes tegu ehk antakse juhiseid. Artiklis P1 toodud näited osutavad kahesugusele taktikale. Esiteks, juhiseid antakse kohustuslikkust väljendavate modaalsõnade abil. Artikli P1 allikmaterjal pakub näiteid sõna *kohustuma* kohta, millega lepingupool võtab endale kohustuse midagi teha (1). Enesekohane verb *kohustuma* on vaatlusalustes lepingutes ülekaalukalt levinuim modaalsõna, millele järgnevad transitiivne *kohustama* ning modaalverbid *võima* ja *pidama*, ülejäänud modaalverbide kohta leidub tekstides vaid üksikuid näiteid (Reinsalu 2013: 230–232). Teiseks, lepingupooled annavad üksteisele juhiseid mittemodaalsete väitlausete kaudu. Ka näitelause 2 sisalduv väide, et tööd tehes järgib töövõtja õigusnorme, dokumente jm, ei väljenda kohustuslikkust ei lause, sõna ega sõnavormi tasandil, kuid ometigi mõjub tegu lepingu kui žanri tõttu iseenesestmõistetavalt kohustuslikuna. Niisamuti avaldub teo kohustuslikkus umbisikulistes lausetes (3) ja iseeneslikku protsessi väljendavates lausetes (4), olgugi et teo tegijad on jäetud neis nimetamata.

- (1) Töövõtja kohustub alustama käesoleva Lepingu täitmist alates 11. jaanuarist 2008. a. kuni tähtajaga 31. detsember 2010.a.
- (2) Töövõtja teeb tööd järgides Eesti Vabariigis kehtivat seadusandlust, planeerimisvaldkonnas kehtivaid normatiivdokumente ning juhendmaterjale.
- (3) Kokkuleppe mittesaavutamisel lähtutakse kehtivast seadusandlusest.
- (4) Projekteerimistöõde lõplik üleandmine Tellijale toimub hiljemalt 20. veebruar 2009.

Mõlema eelkirjeldatud taktika põhjal saab väita, et mikrotasandil sisaldavad lepingud nii instruktiivse kui ka deskriptiivse tekstitüübi elemente. Makrotasandil esindavad nad aga puhtinstruktiivset tekstitüüpi, Hatimi ja Masoni (1990) mõistes mittevalikulisi juhiseid, sest hoolimata mikrotasandi keelevahenditest ja nende kasutamise eesmärkidest on lepingute põhieesmärk juhendada lepingupooli objektina nimetatud teo tegemisel. Kuna lepingupooled on võrdsed, siis ei rakendata ülalt alla käsuliini (käskiv kõneviis, *da*-tegevusnime vormis käsk, vt võrdluseks ptk 4.2), mida tõendab ka see, et samade keelevahendite abil on esitatud nii tellija kui ka täitja tegu. Vaikimisi on aga tugevama positsioonil tellija, sest tema on teo algataja, pealegi on tellijat puudutav teave esitatud lepingutes alati enne täitja kohta käivat teavet.

4.2. Korraldus, otsus ja käskkiri

Korraldus, otsus ja käskkiri on haldusaktid, millega vallavalitsus ja -volikogu kollektiivse isikuna ning vallavanem üksikisikuna lahendavad tekkinud küsimusi. Sõna *akt* kaudu on neisse žanridesse sisse kodeeritud tegu: akti väljaandja kohustab kas iseennast või kedagi teist midagi tegema, kasutades selleks konkreetsele situatsioonile ja kultuurikontekstile vastavat tekstistrateegiat, mis väljendub nii teksti struktuuris kui ka keelekasutuses. Kuna korraldused, otsused ja käskkirjad jagavad sama õigusraamistikku, mis on mõjutatud haldusmenetluse seadusest (2002) ja kohaliku omavalitsuse korralduse seadusest (1993), ning talitlevad sarnasel viisil, olen neid käsitlenud artiklis P2 üheskoos, otsides nende ühis- ja erijooni.

Kõik analüüsitud haldusaktid on standardse struktuuriga: teksti algusosa on asetatud akti nimetus, väljaandmiskoht ja -aeg koos akti numbriga ning pealkiri, millele järgneb taustteabest, resolutiivosast ja väljaandmise tingimustest koosnev sisuosa, ning akt lõpeb allkirjastaja nime ja ametinimetusega. Üldstruktuuri sarnasusest hoolimata evivad käskkirjad korralduste ja otsustega võrreldes mõningaid struktuurilisi erijooni. Näiteks kui korraldustes ja otsustes paikneb viide akti väljaandjale teksti päises, siis käskkirjades võib see olla paigutatud peale päise ka pealkirja ja akti alaossa. Seejuures on käskkirjade pealkirjad teiste aktide omadest lühemad, koosnedes enamasti vaid kahest sõnast. Eripärane on ka käskkirjade sisuosa. Nimelt tuginetakse prototüüpses käskkirjas taustteavet pakkudes üksnes õiguslikule alusele (1–2 viidet õigus- või haldustekstile), mis on resolutiivosaga enamasti süntaktiliselt seostamata, seevastu korraldustes ja otsustes tuuakse rohketele õigusviidetele lisaks muid põhjendusi, mis ühendatakse resolutiivosaga süntaktiliseks tervikuks. Samuti ei pöörata käskkirjades jõustumisajale ja/või vaidlustamisvõimalustele nii suurt tähelepanu kui korraldustes ja otsustes. Neid erinevusi saab selgitada akti väljaandja ja kohaldamisalaga: kui käskkirju annab vallavanem üksikisikuna oma asutuse tegevuse korraldamiseks, siis korraldusi ja otsuseid väljastavad vastavalt vallavalitsus ja -volikogu ning nende aktide kohaldamisala ei piirdu üksnes asutusesisese tegevusega. Kitsam kohaldamisala võib ühtlasi olla põhjus, miks ei tunta käskkirjades pakilist vajadust osutada üksikasjalikele õigusnõuetele.

Olgugi et artikli P2 fookuses on žanride üldstruktuur, saab selle põhjal teha mõningaid järeldusi nende sisestruktuuriga seotud suhtluseesmärkide kohta. Allikmaterjalist ilmneb, et nii korralduste, otsuste kui ka käskkirjade suhtluseesmärk on fikseerida tegu, millele on pühendatud haldusaktide resolutiivosa. Mõnel juhul on resolutiivosa täiendatud kirjeldava lisateabega teo kohta, kuid enamasti hoitakse resolutiivosas lakoonilist joont, piirdudes vaid nõutud tegevuste loetlemisega. Selline esitusviis on kooskõlas Virgo Saarmetsa (2014: 35–36) soovitusel fikseerida üksikasjad resolutiivosast eraldi, nt muudes tekstiosades või dokumentides. Mõned üksikasjad on aga iseenesestmõistetavad ning ei vaja fikseerimist. Nende hulka kuulub teo tegija, keda on mainitud vaid harvades haldusaktides. Nii püsib fookus selgelt akti väljaandjal, kes annab korraldusi, teeb otsuseid ja käsib, täpsustamata, kes peab nimetatud teo tegema. Et tugevdada oma positsiooni ja anda teole kaalu, tugineb akti (eeskätt korralduste

ja otsuste) väljaandja õiguslikele alustele, loetledes taustaosas järgemööda õigus- ja haldustekste, millel akt põhineb. Intertekstuaalseid viiteid sisaldab ka vaidlustamistingimuste punkt. Viidetest õigusnormidele aga aimub akti väljaandja teine suhtluseesmärk: tagada akti, sh teo õiguslik alus ja vältida võimalikke probleeme.

Vaatlusaluse allikmaterjali keeleanalüüs osutab, et korraldustes, otsustes ja käskkirjades rakendatakse kahetist tekstistrateegiat, mille eesmärk on lasta tegevuse adressaadil teha nõutav toiming ehk tegu. Esiteks, resolutiivosa vormistatakse taustteabega süntaktiliselt seotuna, mistõttu väheneb teo rangus, olgugi et tegu ise on *da*-tegevusnime kujul (5). Teiseks, resolutiivosa esitatakse taustteabest eraldi, üksnes *da*-tegevusnime vormi/vorme sisaldava loeteluna, mis oma konkreetsuse tõttu on rangelt kohustav (6). Teisisõnu, iseenda tegevuse kirjeldamisega näiteks tarindis *Võttes aluseks X dokumendi, annab Y Vallavalitsus korralduse + da*-tegevusnimi pehmentatakse nõuet, seevastu selline väljendusviis, mille korral on tegevuse adressant jäänud implitsiitseks ning piiratud on vaid *da*-tegevusnime vormidega, mõjub järsu nõudena. Leebuseranguse skaalat ei saa aga üles ehitada pelgalt süntaktilise seose olemasolule või puudumisele, sest vaatlusaluste haldusaktide hulgas leidub ka selliseid, kus süntaktiline seos taustteabe ja resolutiivosa vahel on olemas, kuid tegu ise mõjub siiski rangena. See kehtib sõna *käsin* abil vormistatud käskkirjade kohta, kus tarindi *Võttes aluseks X dokumendi, käsin ... + da*-tegevusnimi ranget tooni võimendab oleviku ainsuse esimese pöörde vorm, sest käsu esitab individualiseeritud, mitte kollektiivne isik (7). Taustteabega süntaktiliselt seotud resolutiivosas tõstetakse soovitav tegu esile ka kujunduse kaudu, esitades *da*-tegevusnime tarindid eri ridadel paiknevate loetelupunktidenä, st peitmata neid jooksva teksti sisse ära.

- (5) Kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse § 22 lõike 2 alusel Urvaste Vallavolikogu
otsustab:
 1. Delegeerida Urvaste Vallavalitsusele Maakatastriseaduse § 18 lg 2,4,5 ja 6 omavalitsusele omistatud katastriüksuste sihtotstarbe määramise õigus.
 2. ...
- (6) Kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse § 50 lg 1 p 3 ja Urvaste Vallavolikogu 12.03.2013 määrusest nr 4 „Urvaste Vallavalitsuse palgajuhendi kinnitamine“ § 2.
 1. Määrata Urvaste Vallavalitsuse raamatupidaja-sotsiaaltöötaja **MM**'i põhipalgaks **625 eurot**.
 2. Käskkirja rakendatakse alates 01. jaanuarist 2013.
- (7) Kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse § 50 lõike 1 punkti 3 ja töölepingu seaduse § 69 lõike 4 alusel, käsin:
 1. Muuta vallavanema 27.03.2014. a käskkirjaga nr 9.1-1.2-51 „Puhkuste ajakava kinnitamine“ kinnitatud puhkuste ajakava punkti 14 ja tunnistada ajavahemik 14.11.–28.11.2014.a sotsiaaltööspsialist MM-i osas kehtetuks.
 2. Anda sotsiaaltööspsialist MM-ile puhkust ajavahemikul 17.11.–24.11.2014.a. (8 kalendripäeva).

Trosborgi (1997) kahetasandilise liigituse korral esindab näide 5 mikrotasandil kirjeldavat tekstitüüpi (*otsustab* + *da*-tegevusnimi) ja näide 7 instruktiivset tekstitüüpi (*käsin* + *da*-tegevusnimi), kuid näide 6 pakub nende kahe kombinatsiooni: selle esimene punkt on instruktiivne (*da*-tegevusnimi) ja teine punkt deskriptiivne (umbisikuline tegumood). Makrotasandil täidavad kasutatavad keelevahendid aga üksnes instruktiivse tekstitüübi funktsioone, sest soovitatav tegu sisaldub ka kirjeldavates tekstiosades, nt õiguse delegeerimine või käskkirja rakendamine.

4.3. Avaldus

Avaldus on dokument, mille kaudu üksikisik pöördub ametiasutuse poole mingi sooviga. Artiklis P3 käsitletavatele avaldustele, kus kodanikud väljendavad rahulolematust vallavalitsuse otsusega muuta valla üldplaneeringut ja soovivad planeeringu ennistamist, on omane kolmekäiguline struktuurimudel: esmalt esitatakse taustteave, pakkudes infot sündmuse aja ja koha kohta, osutades enda seotusele kõnesoleva probleemiga ning kirjeldades seda probleemi, seejärel rõhutatakse enda seisukohta ja nimetatakse soovitatav tegu. Kui esimene ja kolmas käik on kohustuslike elementidena esindatud kõigis vaatlusalustes avaldustes, siis enda seisukoha rõhutamine liigitub valikuliseks käiguks, sest see esineb vaid osas allikmaterjalis. Käikude järjekord on püsikindel ning soovitatav tegu viimase käiguna fookusse tõstetud. Küll aga võib esimese käigu aluseks olevate sammude järjekorras täheldada mõningast varieeruvust, st avalduse esitajad lubavad taustteavet pakkudes endale suuremat vabadust valida, kus tekstiosas nad käsitlevad sündmuse aega ja kohta, enda seotust probleemiga ning probleemi ennast.

Analüüsitud avalduste sisestruktuur on olukohane, sõltudes suuresti suhtlusolukorrast. Esiteks mõjutab sisestruktuuri probleemistik, mille ümber kogu tegevus keerleb. See ei puuduta üksnes vallavalitsuse otsust muuta tuulepargiga seotud üldplaneeringut, mis päästis valla pahameeletormi, vaid selle taustal terendab avalduse esitajate ja varjatult ka tuulepargi rajajate soov teenida tulevaselt tuulepargilt tulu. Kuigi enamik avaldusi on kirjutatud üksikisiku nimel, ilma et need sisaldaks osutusi muudele huvirühmadele, väljendatakse probleemi kirjeldades kaude siiski kollektiivset taotlust. Kuna kõik avaldused on esitatud lühikese ajavahemiku (ühiksa päeva) jooksul, võib eeldada, et üksikisikud on teinud omavahel koostööd. Veelgi enam, välistada ei saa võimalust, et nad on avalduse sisus kokku leppinud või kirjutanud oma avaldused näidisavalduse eeskujul, mis seletab sisestruktuuri ühetaolisust. Teiseks kujuneb žanri sisestruktuur tegevuse adressandi ja adressaadi interpersonaalsete suhete koostööl. Kuna vallavalitsusest kui tegevuse adressaadist sõltub, kas soovitatav tegu tehakse või mitte, on ta avalduse esitajatega võrreldes jõupositsioonil, mistõttu peab kodanik valima suhtluseks sobiva tekstistrateegia. Olukorra muudavad pinevaks suhted mitte üksnes tekstirollide, vaid ka igapäevaelu tasandil, sest võttes arvesse valla ja kõnesoleva maa-ala väiksust, võib arvata, et vähemalt osa

suhtlusosalistest on üksteisega isiklikult tuttavad. Eeltoodut arvestades oleks lühinägelik pidada kirjeldatud kolmekäigulist struktuurimudelit, rääkimata konkreetsetest käikudest, mistahes avaldustele omaseks, mistõttu saab avaldust käsitada žanrina vaid väga üldisel tasandil. Küll aga loob sisu ühetaolisus hea lähtekoha keeleanalüüsiks, sest üksikisikud on soovitava teo väljendamisel otsustanud siiski eri keelevahendite kasuks.

Keeleanalüüsist ilmneb, et vaatlusalustes avaldustes rakendatakse võrdväärselt palumis- ja soovimisstrateegiat. Palumisstrateegia avaldub viisakusvormeli *palun* kasutuses, millega seatakse avalduse saaja ehk vallavalitsus endast kõrgemale positsioonile (8). Seevastu soovimisstrateegiat esindavad sõnad *soovin* ja üksikjuhul *soov* mõjuvad sõnaga *palun* võrreldes rangema enesekehtetusena (9). Veelgi tugevam on nõue siis, kui soovitav tegu antakse edasi *da*-tegevusnime vormis käsuna (10). Võimupositsiooni tasakaalustatakse harvadel juhtudel sõna *ettepanek* abil (11). Kui sõna *palun* sage kasutus ning *da*-tegevusnime ja sõna *ettepanek* harv kasutus on ootuspärane, kooskõlas meie tavaarusaamaga avalduse kui žanri tunnustest, siis soovimisstrateegia esiletõusu võib praegusel juhul pidada olukohaseks – avalduse esitaja annab märku, et tema pöördumisel on piisavalt kindel alus, mida on selgitatud avalduse esimeses käigus (tausta tutvustamine), mistõttu serveerib ta nõutava teo enesekindlalt soovina.

- (8) Eeltoodust tulenevalt palun mitte vähendada 10.09.2009 a. esitletud Sauga valla üldplaneeringu kaardil näidatud tuulegeneraatorite püstitamiseks reserveeritud piirkonda.
- (9) Käesolevaga soovin, et ei muudetaks 10.06.2009 a. tutvustatud Saue Valla üldplaneeringu kaardil näidatud tuuleenergia tootmiseks reserveeritud ala, mis on tähistatud tingmäärgiga „Maatulundusmaa, kuhu on lubatud rajada tuuleelektrijaamu“.
- (10) Seega, reserveerida ka uuel Sauga valla üldplaneeringu kaardil minule kuuluv kinnistu nimega M, katastriüksuse tunnustega xxxxx:xxx:xxxx ja xxxxx:xxx:xxxxtuuleenergia tootmiseks sobilikuks maaalaks ning märgistada see üldplaneeringusse kui maatulundusala kuhu on lubatud rajada tuuleelektrijaamu.
- (11) Eeltoodust tulenevalt ning juhinduvalt planeerimisseaduse esitan käesolevaga Sauga valla üldplaneeringu koostamisele ettepaneku taastada planeeringu endine lahendus ning edasisel planeerimismenetlusel võtta aluseks valla koduleheküljel olev 10.06.2009 a. planeerimislahendus.

Kui vaatlusaluste avalduste kaks esimest käiku (tausta tutvustamine ja oma seisukoha väljendamine) pakuvad narratiivse ja deskriptiivse tekstitüübi põimingu, siis kolmas käik (soovitava teo nimetamine) on mikrotasandil oma laadilt instruktiivne: avalduse esitaja ütleb otsesõnu, mida avalduse saaja peab tegema, olgugi et sõnade *palun*, *soovin/soov* ja *teen ettepaneku* abil pehmendab ta öeldut mõnevõrra, eriti võrreldes *da*-tegevusnime vormis käsuga. Juhiste rangust vähendatakse ka sellega, et tegevuse adressaat jäetakse enamasti lauses

nimetamata – vaikimisi eeldatakse, et teo teeb avalduse saaja ehk vallavalitsus. Kuna sellisel viisil sõnastatud tegu on paigutatud viimase käiguna avalduse lõppu ja seega kindlalt fookusse seatud, teenivad vaatlusalused avaldused makrotasandil instruktiivse tekstitüübi huve, olgugi et mikrotasandil on rakendatud eri tekstitüüpe.

4.4. Teabenõue

Teabenõue on kirjalik või suuline taotlus, mis esitatakse ametiasutusele avaliku teabe seadusest (2001) tuleneva õigusega saada ametnikult viie päeva jooksul nõutud teavet, enamasti mõnd dokumenti. Kuna avaliku teabe seadus jõustus 1. jaanuaril 2012, on teabenõue žanrina seega võrdlemisi uus, kuigi teabe nõudmine (*resp.* küsimine) tegevusena on universaalne. See tekitab aga õigustatult küsimuse, kui võrd võib teabenõuet pidada üldse žanriks, kui võrd hoopis lihtsalt uueks formaadiks, nagu seda on teinud Inga Kukk (2003), uurides asutuse ja kodanike suhtlust teabenõuete ning nende vastuskirjade vahendusel. Kuna teabenõude žanrikuuluvus on väitekirja eesmärgipüstistust silmas pidades teisejärguline, siis lähtun siinkohal kohaliku omavalitsuse dokumendiregistris kasutatud liigitusest. Vähemasti üldisel tasandil võib teabenõuet käsitada žanrina, millel on olenevalt kanalist (post, e-post, veebivorm, faks, telefon, vahetu kohtapealne suhtlus) eri kujuvariandid. Artiklis P4 keskendun neist kahele: e-posti teel ja veebiliidese kaudu esitatud teabenõuetele.

Kõnesolevad teabenõuded täidavad tekstiväliseid ja -siseseid suhtluseesmäärke. Tekstivälised ehk kontekstuaalsed eesmärgid on oma laadilt kahetised. Esiteks, kuna e-posti teel ja veebiliidese kaudu saab ametiasutusega lihtsalt ja kiiresti ühendust võtta, ahvatleb see kasutama teabenõuet ka muu kui seadusjärgse teabe saamiseks. Et pärssida inimeste huvi rakendada teabenõuet otsustarbevastaselt, on ametiasutuste veebilehel sageli märges selle kohta, mis toiming liigitub teabenõudeks ja mis mitte. Teiseks, kuna ametnikud on kohustatud seaduse mõistes korrektsele teabenõudele alati vastama, kuid vastamine võib olla ajakulukas, kujutab teabenõue endast vahendit, mis võimaldab kohalikku omavalitsust järjestikuste teabenõuetele survestada. Teabenõude esitamine eesmärgiga tekitada ametnikele tarbetut ajakulu aeglustab ametiasutuse tegevust, kuid teabenõudele ei saa jätta vastamata, sest see võib kaasa tuua kohtutee.

Kui soov saada teabenõude piires väljapoole jäävat teavet ja survestada ametiasutust sagedaste teabenõuetele on seotud tekstivälise eesmärkidega, mis ilmnevad ametiasutuse dokumendiregistrite põhjal, siis teabenõuete sisestruktuuri analüüs žanriteoreetilises raamistikus annab aimu tekstisisestest suhtluseesmärkidest, mis põhinevad teabenõude esitaja tekstistrateegilistel valikutel. Artiklis P4 käsitletud teabenõuete sisestruktuur koosneb kuuest käigust, mis realiseeruvad kaheksa sammuna, kuid see, millised neist on kohustuslikud ja millised valikulised, sõltub kanalist. Nimelt põhinevad e-kirjadena vormistatud teabenõuded kolmel kohustuslikul käigul: suhtlusolukorra loomisel, põhinõude esitamisel ja suhtlusolukorra lõpetamisel, millele lisanduvad valikuliste käikudena

nõude põhjendamine, lisanõude esitamine ja lisateabe pakkumine. Seevastu veebiliidese kaudu saadetud teabenõuded on oma ülesehituselt lakoonilisemad, sisaldades vaid üht kohustuslikku käiku – põhinõuet. Seega on veebivormil põhinev teabenõue otsekui e-kirjana vormistatud teabenõude lühivariant, mis on minetanud e-kirjale iseloomulikud algus- ja lõpuvormelid. Viisakusvormelitest loobumist võib põhjendada sellega, et teabenõude esitajalt nõutakse oma nime ja kontaktandmete sisestamist eraldi väljadele, mõnel juhul ka enda tuvastamist ID-kaardi vahendusel, mistõttu ei pea teabenõude esitajad vajalikuks korrata neidsamu andmeid teabenõude sisuosas.

Retoorilised käigud ja sammud, mis moodustavad teabenõude selgroo, on kantud žanrispetsiifilistest suhtluseesmärkidest. Teabenõude keskne käik on tegu, mille tegemist teabenõudja ametiasutuselt eeldab, seega on teabenõude kui žanri ootuspärane põhieesmärk hankida teavet. Kuna avaliku teabe seadus annab sellisele teabe hankimisele õigusliku aluse, ühtlasi paneb ametiasutusele kohustuse teabenõudele viie päeva jooksul reageerida, siis võivad kodanikud tunda end nõuet esitades enesekindlalt. See võib olla ka põhjus, miks erinevalt avaldustest ei peeta üldjuhul vajalikuks nõuet põhjendada, tutvustades ametiasutusele nõude esitamise tausta, või suhtlusolukorda viisakusvormelite abil kujundada. Veelgi enam, kuigi soovitav tegu on teabenõudja enda huvides, annab kindel õiguslik alus, millele mõnes meilitsi saadetud teabenõudes osutatakse valikulise õigusaktiivitega, teabenõudjale vabaduse kasutada teabenõuet ka varjatud eesmärkide täitmiseks. Allikmaterjali struktuurianalüüsist ilmneb, et teabenõude varjatud eesmärk on kritiseerida ametiasutuse tegevust. Kriitika on peidetud nõude põhjendamise sammu, kus osutatakse probleemile kas otsesõnu või kaude, nt väljendades rahulolematust mitme järjestikuse küsimuse kaudu või ironia abil.

Võttes arvesse, et teabenõuetes on fookus põhinõude esitamisel ehk teol, ilma et nõude esitamise tausta alati avataks või osalistevahelisi suhteid viisakusvormelitega kujundataks, on nõude esitamise viis suhtluseesmärgi täitmise seisukohalt otsustava tähtsusega. Keeleanalüüsile tuginedes võib väita, et teabenõuetes rakendatakse peamiselt palumisstrateegiat. *Palun* võimaldab pehmendada ka sellist pöördumist, mis on käskivas kõneviisis (12) või *da*-tegevusnime vormis (13) ehk mis ilma viisakussõnata mõjuks tavatult otsekoheksena. Palumisstrateegia kõrval on levinud ka soovimis- (14) ja küsimisstrateegia (15). Seevastu selliste nõuete kohta, mis on esitatud käsuna või milles väljendatakse vajadust, ootust ja lootust, leidub vaatlusaluses materjalis vaid üksikuid näiteid.

- (12) Palun saatke soovitud projekti kirjeldus ning valla määratud projekteerimistingimused e postile xxx@hot.ee.
- (13) Palun esitada dokumendid, mis defineerivad kütteperioodi Martna Vallas ja määratlevad kütteperioodi ajalise kestvuse.
- (14) Teabenõudena soovin kinnitatud koopiaid alljärgnevatest dokumentidest: ...
- (15) Miks on kodulehel ja arvetel erinevad teenuste nimetused?

Olgugi et rahvatüpoloogilistesse nimetustesse tasub suhtuda mõnetise ettevaatusega, sest need ei tarvitse väljendada žanri põhiolemust, kajastub nimetuses *teabenõue* žanri sisu üsna täpselt. Kuna nõue, olenemata sellest, kas see on käsu, palve, soovi või küsimuse vormis, on alati üles ehitatud mingile teole, mis eeldab teabenõude saajalt (ametiasutuselt) edasist tegevust, võib teabenõuet pidada instruktiivse tekstitüübi avaldumise vormiks. Kui veebiliidese kaudu esitatud prototüüpne teabenõue, mille ainus kohustuslik käik on nõude esitamine, on instruktiivne nii mikro- kui ka makrotasandil, siis meiltsi saadetud prototüüpses teabenõudes, mille kohustuslikud käigud ei piirdu üksnes nõudega, on kombineeritud mitut tekstitüüpi, eeskätt deskriptiivset, narratiivset ja instruktiivset.

4.5. Kaebus

Artiklis P5 käsitletavat kaebused on kirjalikud pöördumised, kus kodanikud juhivad ametiasutuse tähelepanu heakorra probleemidele, mille põhjusena nähakse ametiasutuse tegevust või tegevusetust. Seega on ametiasutus, kelle poole pööratakse, ühtaegu probleemi põhjustaja ja oodatav lahendaja. Ametiasutuse kahetine roll lisab suhtlusolukorda pinevust, sest tunduvalt lihtsam oleks kritiseerida kõrvaliste isikute/asutuste tegevust, mitte nende oma, kes peavad tekkinud probleemi lahendama. Suhtlusolukorra eripära mõjutab kaebuse esitaja tekstistrateegilisi valikuid, mis kajastuvad nii pöördumise sisestruktuuris kui ka keelekasutuses.

Vaatlusalustes kaebustes rakendatakse kolmest kohustuslikust ja neljast valikulisest käigust koosnevat struktuuriskeemi. Kohustuslike käikudena osutatakse probleemile, väljendatakse rahulolematust ja nimetatakse soovitatav tegu, seevastu suhtlusolukorra loomine ja lõpetamine ning tausta tutvustamine ja olukorra kirjeldamine liigituvad valikuliste käikude alla, esinedes vaid osas tekstides. Peale ilmnenu käikude paistab kaebuste sisestruktuur silma kahe tunnuse poolest. Esiteks, kuna üks ja sama tekstiüksus võib täita mitut funktsiooni, on piirid käikude vahel hägusad. Kuigi kaebusi esitatakse eesmärgiga osutada mingile probleemile, väljendatakse selle kaudu tihti ka rahulolematust ja nimetatakse nõutav tegu. Seejuures ei hoiata kirjutaja oma emotsioone vaka all, vaid annab mitmesuguste keelevahendite kaudu neist selgelt märku. Mitmefunktsioonilisusega on seotud vaatlusaluste tekstide teine tunnus – käikude järjekorra varieeruvus. Nimelt ei moodustu kaebuste sisestruktuur kindla mustri alusel järjestatud käikudest, vaid nende järjekord kujuneb kirjutaja eelistuste põhjal. Üksnes neis kaebustes, kus kirjutaja on võtnud vaevaks kujundada viisakusvormelite abil osalistevahelisi suhteid, moodustavad suhtlusolukorra loomine ja lõpetamine valikuliste käikudena pöördumise raamistiku. Kuna selliseid kaebusi leidub allikmaterjalis vaid üksikuid, on see märk tervitamisest ja hüvastijätu marginaliseerumisest veebivormi vahendusel toimivas ametisuhtluses, nagu seda võis täheldada ka veebiliidese kaudu esitatud teabenõuete puhul. Samuti võib see märkida kaebuse esitaja kaalutletud või hoopis emotsioonide ajel tehtud otsust mitte pehmenada kirjutatut viisakusvormelitega.

Kuigi artikli P5 keeleanalüüs on pühendatud laiemalt metadiskursiivsetele interaktsioonilistele tunnustele, millega väljendatakse suhtumist ja kaasatakse lugejat (vt Hyland 2005: 49), saab analüüsi põhjal teha siiski mõningaid tähelepanekuid selle kohta, mil viisil juhendatakse ametiasutust tegema soovitavat tegu. Vaatlusalustes tekstides täidavad instruktiivse tekstitüübi funktsioone mikrotasandil peamiselt kaasavad keelendid, mis esinevad küsimuste kujul. Kaebuste esitajatele on kõige meelepärased *kas*-küsimused (16), harvem pöördatakse ametiasutuse poole *miks*-, *kuna(s)*-, *millal*- ja (*kui*) *kaua*-küsimuse vormis (17). Öeldut võimaldavad pehendada kaudsed küsimused ja võimendada mitu järjestikku paigutatud küsimärki. Küsimuse kui tekstistrateegilise võtte domineerimist saab seletada kaheti: ühelt poolt on see tingitud etteantud vormist, mis on seotud ametiasutuse veebilehel esitatud märkega „Ootame siia rubriiki küsimusi probleemide kohta Tartu linnas“, teiselt poolt on küsimus otsene viis kohustada ametiasutust pöördumisele reageerima.

(16) Kas linnavalitsus ei näe või ei soovi antud probleemiga tegelda?

(17) Miks pean ma oma kodulinnas kakerdama jääkonaruste otsas?

Peale küsimuste, millega nõutakse ametiasutuselt mõnd tegu, kasutatakse teo vormistamiseks muid keelevahendeid, mis moodustavad heterogeense rühma. Küsimärgi kõrval on kaebuste esitajate teine meeliskirjavahemärk hüüumärk, mille abil muudetakse väide käsuks (18). Ka mitme hüüumärgi kasutamine kas ühe lause või järjestikuste lausete lõpus võimaldab kaebuse esitajal lisada oma sõnadele kaalu. Üksikjuhtudel sunnitakse ametiasutust otsesõnu tegudele modaalverbide (19) ja käskiva kõneviisi abil (20), kuid öeldu kategoorilisust võidakse vähendada ka tingiva kõneviisi ja sõnaga *palun*.

(18) Hooldatud pole seda kõnniteed kummalgi pool!

(19) Ehk peaks linn Lepiku tn parkimisele rohkem tähelepanu pöörama, sest meie elu tänu parkijatele keeruliseks muutunud.

(20) Palun tehke ometi korda kaubamaja esine park.

Muude juhiste esitamise viiside domineerimine palumis- ja soovimisstrateegia üle on märk kaebuste tekstistrateegilistest erinevustest võrdluses analüüsitud avalduste ja teabenõuetega. Neid erinevusi võimendatakse veelgi iroonia abil, sest erinevalt avaldustest, mis on irooniast puutumata, ja teabenõuetest, millest kumab iroonia vaid paiguti läbi, on kaebused kohati tugevalt iroonilised: probleemidele osutatakse sõnadega, mis kannavad oma tavatähendusele vastupidist tähendust. Kuna kirgi kütvate heakorraprobleemide korral ei malda kodanikud emotsioonide lahtumist oodata (sageli probleemi olemus ei võimaldagi seda), on kaebused ka emotsioonidest tugevalt laetud.

4.6. Järeldusi ja üldistusi

Žanrianalüüsi kombineerimine tekstitüübi mõistel põhineva teoreetilise ja analüütilise raamistikuga on õigustatud, sest see võimaldab käsitleda ühtaegu struktuuri ja keelekasutust, kuid ei lase fookusel hajuda, sest huvi keskmesse saab seada üksnes kindla tekstitüübi (praegusel juhul instruktiivse tekstitüübi) avaldumise huvialustes žanrides. Siinne töö osutab, et erialakeskse žanrianalüüsi põhimõtteid, mis on seni kõige sagedamini kasutatust leidnud teadustekstide analüüsimisel, on võimalik edukalt rakendada ka kitsama suhtluseesmärgiga ja staatilise struktuuriga tekstide, praegusel juhul juhendavate haldustekstide uurimiseks.

Struktuurianalüüsi põhjal eristuvad staatilise ja dünaamilise struktuuriga žanrid. Kuna neid žanre pole käsitletud diakrooniliselt ja kuna ulatuslikemate üldistuste tegemine nõuab suuremat valimit, siis ei saa praeguste tulemuste põhjal omistada sama struktuuriskeemi kõigile sama žanri esindavatele tekstidele. Mõõndustega võib seda teha vaid lepingute, korralduste, otsuste ja käskkirjade puhul, sest õigusraamistikust tulenevad piirangud kammitsevad nende loojate valikuvabadust, mistõttu püsib nende žanride sise- ja üldstruktuur staatilisena – üks ja seesama muster kordub tekstist teksti. Seevastu avaldused, teabenõuded ja kaebused on oma olemuselt olukohased, sõltudes tugevalt suhtlusolukorrast (nt teema, osaliste suhted, suhtluskanal). Seejuures on muutustele eriti aldis kaebused, sest kuigi nende keskmes on mingi tegu, on see alati vähemalt mõnevõrra erinev, tingides erinevused ka struktuuriskeemis.

Uurimistulemustest ilmneb ootuspäraselt, et struktuur erineb žanriti ja peamine ühenduslüli on tegu, mille tarbeks antakse tegevuse adressaadile juhiseid. Žanrierinevuste tõttu ei ole otstarbekas žanre üksteisega süsteemselt kõrvutada, küll aga pakub teabenõuete allikmaterjal head lähtekohta suhtluskanalist (e-post, veebiliides) tulenevate kujuvariantide võrdlemiseks. Nimelt näitab struktuuriskeemide võrdlus, et erinevalt e-kirjadest koosnevad veebiliidese kaudu saadetud teabenõuded üksnes ühest kohustuslikust käigust (teo nimetamine), seevastu suhtlusolukorra kujundamist algus- ja lõpuvormelitega ei peeta neis vajalikuks. Selline tulemus tõstatab edasiste uurimuste tarbeks küsimuse, kuidas tehnilised lahendused mõjutavad tekstide struktuuri ja keelekasutust.

Tänu uurimisfookuse kitsendamisele tekstitüübiteooria abil on osutunud võimalikuks keskenduda keeletunnuste analüüsimisel viisile, kuidas soovitav tegu on vaatlusalustes tekstides vormistatud. Kuna soov lasta teha mingi tegu on omane kõigile käsitletavatele žanridele, esindavad kõik valimisse kuuluvad tekstid makrotasandil instruktiivset tekstitüüpi, olles oma funktsioonilt juhendavad. Seevastu mikrotasandil on küll selliseid tekste või tekstiosi, kus kasutatakse instruktiivsele tekstitüübile omaseid keelevahendeid, kuid enamasti pakub mikrotasandil mitme tekstitüübi põimingut. Vaatlusalustele tekstidele on iseäranis tüüpiline kombineerida instruktiivset tekstitüüpi deskriptiivse või narratiivsega.

Kuna korralduste, otsuste, käskkirjade, avalduste ja teabenõuete analüüsi kese on olnud instruktiivsetel keelevahenditel, kuid lepingute ja kaebuste keele-

vahendeid ei ole eelmistega võrreldava põhjalikkusega käsitletud, siis ei saa siinkohal koostada eraldi loendit mikrotasandil avalduvate instruktiivsete keeletunnuste kohta. Küll aga on võimalik osutada mõningatele põhitendetsidele: töövõtu- ja käsunduslepingutes tavatsetakse juhiste andmisel kasutada modaalsust väljendavaid sõnu, korraldustes, otsustes ja käskkirjades *da-tegevusnime*, avaldustes sõnu *palun* ja *soovin*, teabenõuetes sõnu *palun* ja *soovin*, aga ka küsimusi ning kaebustes peamiselt küsimusi. Selliste tekstistrateegiliste võtete kasutuses peegelduvad ühtlasi rollisuhted – kollektiivne *vs.* üksikisik, võim *vs.* alluv.

5. RAKENDUSVÕIMALUSI

Nii Sydney, erialakeele kui ka uue retoorika koolkonna žanriuuringud on suuremal või vähemal määral pedagoogilise suunitlusega, kuid erinevad üksteisest sihtrühma, käsitletavate žanride ja õppemeetodite poolest (vt Hyon 1996). Kuigi traditsiooniliselt on erialakeele koolkonna esindajad keskendunud keeleliselt marginaalsetele sihtrühmadele ehk inglise keelt emakeelena mittekõnelejatele (vt Hyon 2018), on nende žanripedagoogilised aluspõhimõtted universaalsed, mistõttu saab neid niisama edukalt rakendada nii emakeele- kui ka aineõppes eri haridustasemetel, sh täienduskoolituses. Erialakeelekesksetes žanriuuringutes õpetatakse žanre eksplitsiitselt (Bawarshi, Reiff 2010: 52–53), st kirjutajat ei visata sõnade „Õpi ujuma!“ saatel tundmatus kohas vette, vaid talle pakutakse esmalt algteadmisi žanritavade kohta ja alles seejärel lastakse tal ise kirjutamisel kätt proovida. Neistsamadest põhimõtetest lähtun ka siinses peatükis, pakkudes välja võimalusi, kuidas žanripõhise keeleõppe abil tõhustada kirjalikku haldussuhtlust.

Eestis on ametkondlike tekstide kirjutamiseks jaganud juhiseid nii õigus- kui ka keelevaldkonna esindajad (nt Kerge 2006; Raadik 2011; Saarmets, 2006, 2014). Ise olen põhjalikumalt tegelenud lepingukeelega. Lepingud on täppistekstid, seejuures ei kohaldu täpsusnõue mitte üksnes nende sisule, vaid ka keelekasutusele. Ometigi kiputakse sellest nõudest kõrvale kalduma: kuigi lepingutes on enamik lauseid lihtlause või lihtsa struktuuriga liitlause kujul, on neisse sisestatud mitmesuguseid tarindeid, nt nominalisatsioone ja partitsiip-tarindeid, mis muudavad laused pikaks ja keeruliseks ning seega raskesti loetavaks ja mõistetavaks (vt Reinsalu 2012b, 2013). Tuginedes artiklis P1 esitatud struktuurianalüüsile, mida täiendavad väitekirjavälise artiklite (Reinsalu 2012b, 2013) tulemused, olen koostanud brošüüri „Lepingukeel“ (2016), mis on mõeldud praktiliseks teejuhiks nii kohalike omavalitsuste ja riigiasutuste ametnikele kui ka ettevõtete esindajatele. Selles keelehooldebrošüüris on lepingu sisuosade kaupa võetud kokku tüüpvead ja esitatud soovitusi neist hoidumiseks. Samuti olen lepingute sõnastus- ja lausestusprobleeme vaagitud ajakirja *Õiguskeel* artiklis „Lepingukeele keerukus“ (2012a) ning pühendanud eraldi artiklid õigus- ja haldustekstides levivatele kantseliitlikele tühverbidetele *teostama* ja *toimuma* (Reinsalu 2014, 2015). Kuna kantseliit ei näita taandumismärke, tuleks selle keeleilminguga nii teaduslikult kui ka rakenduslikult edasi tegelda. Alustada võiks tekstipõhistest intervjuudest, mille käigus saaksid ametnikud kommenteerida enda koostatud lepingute keelekasutust ja põhjendada tehtud valikuid, et pakkuda väärt teavet mitte ainult selle kohta, kuidas kantseliit lepingutes (või ka muudes õigus- ja haldustekstides) avaldub, vaid ka selle kohta, miks see seal nii visalt püsib. Uurimistulemused annaksid senisest toekama aluse koolituste väljatöötamisele.

Nii nagu lepingud, on ka korraldused, otsused ja käskkirjad staatilised tekstid, mis paistavad silma oma standardse ülesehitusega. Kuna neid tekste on harjutud ühetaolisel viisil struktureerima ning välja on kujunenud kindlad sõnastus- ja

lausestusmallid, mõjuks ulatuslike muudatuste tegemine žanritavade rikku- misena, mistõttu ei tihata seda teha. Nii kanduvad lugejavaenulikud struktuuri- skeemid ning raskepärane, mõnikord ka keeleliselt ebakorrektnen sõnastus ja lauseehitus edasi järgmistesse tekstidesse, kinnistades seeläbi tekstiloome- tavaid. Et vabaneda traditsioonilistest, kuid selge keele põhimõtetega vastuolus olevatest muustritest, peaksid õigus- ja keelevaldkonna inimesed tegema senisest tõhusamat koostööd, pakkudes haldusaktide koostajaile konkreetseid keele- soovitusi ja õigusraamistikule tuginevaid põhjendusi. Sõna- ja lausetasandi kõrval (või asemel) peaks jaguma tähelepanu teksti ülesehitusele, sest just tekstitasandi käsitlemisest jääb praegu selgelt vajaka. Et anda muutustele tõuge, piisab mõnest heast eeskujutekstist, mille näitel saaks seada küsimärgi alla, kas viited akti väljaandmise õiguslikele alustele peaksid ilmtingimata paiknema teksti alguses või võiks need paigutada tahapoole, et seada fookus resolutiivosale, või kas resolutiivosas võiks piirduda üksnes nõutud tegevuste loeteluga ja esitada seega lisateave väljaspool resolutiivosa või akti lisas.

Ametnike koostatavate tekstidega võrreldes on eraisikute avaldused, teabe- nõuded ja kaebused eesmärgiseadelt mitmekesisemad. Nende žanride standardne, üldtunnustatud eesmärk on lasta ametnikul teha mingi tegu, kuid neid võidakse kasutada ka teisest eesmärgidel, peamiselt ametiasutuse tegevuse kritiseeri- miseks. Kuna soovitatav tegu, olgu see otsuse muutmine, teabe edastamine või heakorraprobleemi lahendamine, on vähemalt osaliselt kirjutaja enda huvides, tuleb valida selline tekstistrateegia, mis on suhtluspartnerile vastuvõetav ja aitab seega eesmärgi täitmisele kõige paremini kaasa. Ühtlasi oleneb kasutatavatest tekstistrateegilistest valikutest, mis mulje jätab kirjutaja endast ja/või esindata- vast kollektiivist. Eelkirjeldatud põhjustel on tähtis juhtida kirjutajate tähele- panu suhtlusolukorra eri aspektidele, sh temaatilistele valikutele, keelelisele viisakusele, emotsionaalsusele, teksti vormistusele, õige- ja heakeelsusele. Võttes arvesse, et haldussuhtlus moodustab olulise osa avalikust ametlikust suhtlusest, väärib see temaatika pidevat tähelepanu. Kuna nii avaldused, teabenõuded kui ka kaebused esindavad dialoogilist, kuigi asümmeetrilist suhtlust, tuleks edas- pidi keeleteaduslikust aspektist uurida ka ametnike vastuseid eraisikute pöördu- mistele, et välja selgitada, kuivõrd arvestatakse nendes suhtlusolukorraga, sh suhtluspartneri ootuste, eelteadmiste ja hoiakutega.

Kui eeltoodud tähelepanekud käisid väitekirjas käsitletavate žanride kohta, siis alljärgnevalt on esitatud mõningaid žanrideüleseid üldisi soovitusi.

1. Haldussuhtluse keeleteaduslik uurimine ja uurimistulemuste rakendamine peaksid käima käsikäes. Uurimused annavad hea lähtekoha rakenduslikule teavitustööle, olgu see siis koolituste, õppematerjalide, populaarteaduslike artiklite vm kujul.
2. Teavitustöös tuleks senisest rohkem rakendada žanripõhise keeleõppe põhi- mõtteid, et seada fookusse struktuur. Kuigi ka keeletasand (kokku- ja lahku- kirjutamine, suur ja väike algustäht, loetelu vormistus, arvukirjutus jm) on tähtis, jääb see tahes-tahtmata teisejärguliseks, kui tekst on struktureeritud ebaloogiliselt ning vajalikku teavet on seetõttu raske leida.

3. Peale tugevalt olukohaste haldustekstide (nt e-kirjad) tuleks teavitustöös tähelepanu pöörata sellistele tekstidele, mis omandavad igal kasutuskorral küll mõnevõrra uue sisu, kuid mis oma ülesehituselt on staatilised (nt lepingud, korraldused, otsused). Just staatilisuse tõttu kanduvad edasi õige- ja/või heakeelsustavadele mittevastavad sõnastus- ja lausestusmallid, mille levikut tuleks selge keele põhimõtetest lähtuvate eeskujutekstide abil piirata või takistada.
4. Et haldussuhtlus täidaks oma eesmärgi, peaks see põhinema vastastikusel austusel ja viisakusel. See aluspõhimõte ei kehti üksnes ametnike kirjutatud tekstide kohta, vaid niisama tähtis on see, et kodanikudki väärtustaksid sellist suhtluskultuuri ja see kajastuks ka ametiasutustele saadetavates tekstides.

KOKKUVÕTE

„Tung liigitada on fundamentaalne,“ toonitab Carolyn Miller oma kuulsas artiklis „Genre as social action“ (1984), ning see ei küsi ei valdkonna ega eriala järele. Keeleteaduslikus tekstiuurimistraditsioonis on keskseteks liigituskategooriateks kujunenud muu hulgas tekstiliik ehk žanr ja tekstitüüp, millest esimene märgib kultuurisidusust, teine universaalset, kultuurist sõltumatut keelekasutusviisi (Kasik 2007: 41, 50). Siinses doktoriväitekirjas ristuvad mõlemad mõisted ja nende teoreetilis-analüütilised raamistikud: tähelepanu keskmes on instruktiivse tekstitüübi avaldumine haldusžanrides.

Väitekirja fookus on kirjalikul verbaalsel haldussuhtlusel, mis esineb kas paberteksti, e-kirja või veebipöördumise kujul. Peale keelekasutusvaldkonna (haldus) ja kanali (kirjalik) jagavad vaatlusalused tekstid sama suhtlusosalist, kelleks on kohalik omavalitsus. Kohalik omavalitsus täidab seejuures kahetist rolli, toimides kas tegevuse adressandi või adressaadina. Kui töövõtu- ja käsunduslepingutes on kohaliku omavalitsuse võrdväärne partner ettevõtte või eraisik, siis korraldusi ja käskkirju andes ning otsuseid tehes suhtleb kohalik omavalitsus ülalt alla põhimõttel kas mõne oma töötajaga (seega iseendaga) või mõne teise asutuse, ettevõtte või eraisikuga. Seevastu avaldused, teabenõuded ja kaebused esindavad suhtlusolukorda, mille algataja on eraisik, kes pöördub kohaliku omavalitsuse poole mõnes tema jaoks olulises küsimuses, asetades kohaliku omavalitsuse sellega tegevuse adressaadi positsioonile. Kirjutaja žanriteadlikkusest ja olutundlikkusest, mis avalduvad tehtavates sisu- ja keelevalikutes, oleneb aga suhtluse eesmärgikohasus: eesmärgikohane on vaid selline verbaalne käitumine, mida teine pool peab vastuvõetavaks (vt ka Kerge 2006: 3).

Pidades silmas suhtluse eesmärgikohasust ja vastuvõetavust, on väitekirja eesmärgiks seatud välja selgitada kirjutajate tekstistrateegilised valikud, mida nad teevad eri žanre esindavates haldustekstides, et täita soovitud suhtluseesmärki. Kuna kõiki vaatlusaluseid tekste ühendav standardne eesmärk – soov lasta teha mingi tegu – on žanritavade kaudu tekstidesse kas implitsiitselt või eksplitsiitselt sisse kodeeritud, pakuvad väitekirja seisukohalt esmast huvi selle eesmärgi teenistuses olevad struktuuri- ja keelevalikud. Seetõttu otsingi väitekirjas vastust küsimusele, milline on vaatlusaluste žanride (sise)struktuur ning milliste keelevahendite abil antakse neis juhiseid. Uurimistulemused pakuvad ainet aruteluks suhtluse eesmärgikohasuse ja vastuvõetavuse üle, sh keeleõppe- ja keelehooldeaspektist.

Kuna doktoriväitekirja allikmaterjali moodustavad eri žanre esindavad haldustekstid, rajaneb töö ootuspäraselt žanriteoreetilisel raamistikul. Maailma mastaabis on žanriteooria hargnenud mitmesse suunda, mis erinevad oma teoreetilise rõhuasetuse ja rakendusliku suunitluse poolest. Siinses väitekirjas nõjatun John Swalesi (1990, 2004) žanrikäsitlusest alguse saanud ja Vijay Kumar Bhatia (1993, 2015) edasi arendatud erialakeelekesksete žanriuuringute traditsioonile. Seda suunda järgivates uurimustes tähtsustakse žanri olemusliku tunnuse suhtluseesmärki, mis avaldab mõju nii teksti struktuurile kui ka keele-

kasutusele. Väitekirja horisont ei piirne aga üksnes žanriteooriaga, vaid hõlmab ka tekstitüübiteooriat, mis on aidanud tööd temaatiliselt kitsendada. Võttes aluseks Egon Werlichi (1983) tekstitüüpoloogia, mis põhineb teksti kontekstuaalsetel tunnustel, keskendun juhendava ehk instruktiivse tekstitüübi avaldumisele vaatlusalustes žanrides. Seega piirdun ülevaatepeatüki kokkuvõtlikus keeleanalüüsis üksnes nende tunnusoontega, mis väljendavad mikro- või makrotasandil (vt Trosborg 1997) teksti looja soovi suunata lugejat mingit tegema. Kuigi žanri- ja tekstitüübiteooriat on Eesti keeleteaduslikes uurimustes varemgi kombineeritud (vt nt Lepajõe 2011), siis žanri mõiste avamist erialakeelekesksete žanriuringute raamistikus ning tekstitüübi mõiste käsitlemist kahe-tasandilise nähtusena võib pidada meie tekstiuurimismaastikul uudeks käsitlusviisiks, mis lisab väitekirjale väärtust ja sillutab teed uutele uurimustele.

Väitekirja allikmaterjali moodustavad haldustekstid, mis žanrilt esindavad töövõtu- ja käsunduslepinguid, korraldusi, otsuseid ja käskkirju, avaldusi, teabenõudeid ning kaebusi. Kui töövõtu- ja käsunduslepinguid vaadeldakse üheskoos artiklis P1 ning haldusakte ehk korraldusi, otsuseid ja käskkirju artiklis P2, siis avaldused, teabenõuded ja kaebused, mille on kohalikule omavalitsusele esitanud eraisik, on olnud eri artiklite (P3–P5) fookuses. Kuna iga artikkel teenib oma kindlat eesmärki, varieerub analüüsitava tekstide arv ja maht artikliti, jäädes vahemikku 19–40 teksti žanri kohta ning ulatudes ühest lausest seitsme leheküljeni. Kõigi artiklite allikmaterjal on veebis vabalt kättesaadav, pärinedes kas vallavalitsuse avalikust dokumendiregistrist või linnavalitsuse veebilehelt. Eelkirjeldatud erinevustest hoolimata jagavad vaatlusalused žanrid aga kindlat ühisosa: nende keskmes on mingi tegu, mille tegemiseks jagatakse suhtlusosalis(t)ele kas implitsiitselt või eksplitsiitselt juhiseid. See ühisosa on ühtlasi olnud allikmaterjali valimise kriteerium.

Nagu valimid, varieerub ka väitekirjaartiklite metoodiline pool mõnevõrra, olles paratamatult mõjutatud žanriteooria arengust viimase kümmekonna aasta jooksul. Allikmaterjali analüüsides toimetan Swalesist ja Bhatiasst lähtuva kvalitatiivse žanrianalüüsi raamistikus. Kui artiklites P1 ja P2 piirdun eeskätt üldstruktuuri kirjeldamisega, siis artiklid P3–P5 tuginevad astmelise struktuuri analüüsile, mille kaudu avalduvad kirjutaja taktikalised valikud (vt ülevaadet Hyon 2018: 33–34). Astmelise struktuuri analüüs on uurimismeetodina nii väitekirjaartiklites kui ka arvukates muudes uurimustes enda sobivust tõestanud, kuid edaspidi tasuks kaasata struktuurianalüüsi teine kodeerija, nagu soovivad seda ka Upton ja Cohen (2009: 594), sest kvalitatiivses uurimisviisis sisaldub tahehtamata teatav annus subjektiivsust, mida saaks kodeerimise kooskõla kaudu vähendada. See kehtib iseäranis selliste žanride kohta, mis on tähenduslikult mitmekihilised ning kus üks tekstiüksus täidab mitut funktsiooni. Lisaks võiks struktuurianalüüsi kombineerida (tekstipõhiste) intervjuudega, et selgitada žanrikogukonna liikme(te) kommentaaridele tuginedes struktuurianalüüsi tulemusi ehk vastata küsimusele, miks kirjutatakse viisil, nagu seda tehakse.

Struktuurianalüüsi täiendab keeleanalüüs, mis erineb oma fookuselt artikliti, kuid on vähemasti riivamisi seotud instruktiivse tekstitüübiga. Artiklites P2–P4 on instruktiivsed keelevahendid uurimisobjektina tähelepanu keskpunktis,

seevastu artiklites P1 ja P5 on need jäänud struktuuri ja metadiskursiivsete tunnuste kõrval mõneti tagaplaanile, mistõttu pakub ülevaatepeatüki tarbeks koostatud kokkuvõtte üksnes näidete varal tehtud üldistusi. Kuna instruktiivne tekstiitüüp avaldub tekstis mitmeti, ilmnedes nii keele- kui ka funktsioonitasandil, on artiklites rakendatud induktiivset ehk andmetest lähtuvat uurimisviisi. Vaid artikli P5 allikmaterjal on paigutatud deduktiivselt metadiskursuse raamistikku, kuid kuna osa metadiskursiivseid keelevahendeid on oma laadilt instruktiivsed, on see võimaldanud neid käsitleda ka siinses ülevaatepeatükis.

Vastusena esimesele uurimisküsimusele „Milline on vaatlusaluste žanride (sise)struktuur?“ ilmneb tulemustest, et struktuuri alusel jagunevad žanrid kaheks. Esimesse rühma kuuluvad töövõtu- ja käsunduslepingud, korraldused, otsused ning käskkirjad, mille sisestruktuuri ehk suhtluseesmärke kujundab õigusraamistik, kärpides sellega teksti autori valikuvabadust. Nende žanride eesmärgikogum on võrdlemisi piiratud ja seetõttu üheplaaneline, olles fookustatud soovitava teole. Kui korraldustes, otsustes ja käskkirjades on see tegu resolutiivosa punktides lühidalt ja täpselt sõnastatud, siis töövõtu- ja käsunduslepingutes on see jaotatud väiksemateks osadeks, mis paiknevad hajutatult eri lepingupunktides. Et soovivat tegu vastaks kindlatele nõuetele, pakutakse selle tegemiseks lisateavet, nt põhjendatakse haldusakti väljaandmise tagamaid või täpsustatakse lepingutingimusi. Lisateave teenib ka varjatud eesmärki: soovi vältida olukorda, kus tegevuse adreassaadil võib tekkida õiguslik alus jätta tegu tegemata või painutada enda huvides selle tegemise tingimusi. Suhtlusolukorra tavakohastatus kajastub ka teksti üldstruktuuris, sest eelnimetatud eesmärkidele vastavad sageli kindlad tekstiosad, järjestatuna väljakujunenud struktuuriskeemi järgi, ja standardsed, tekstist teksti korduvad sõnastusmallid. Kuigi teatav üheaolisus lihtsustab küll tekstiloomet, kaasneb sellega oht, et edasi pärandatakse ka selliseid struktuuri- ja keelevelikuid, mis ei ole kooskõlas õige- ja heakeelsusnõuetega, nt lepingute pikad ja keerulised laused, mida võib olla raske lugeda ning mõista.

Struktuurianalüüsi alusel moodustavad teise rühma avaldused, teabenõuded ja kaebused, mis annavad kirjutajale vabamad käed, et täita peale standardse, žanritavasid arvestades ootuspärase eesmärgi ka isiklikult pinnalt võrsunud suhtluskavatsusi. Kuigi kõigi kõnesolevate žanride põhieesmärk on kohustusliku käiguna esitatud tegu – avaldustes üldplaneeringu muutmine, teabenõuetes teabe edastamine ja kaebustes probleemi lahendamine –, mille tegemist toetatakse mõnel juhul lisateabega, kasutavad kirjutajad võimalust põimida standardse eesmärgi sisse ja ümber ka kriitikat ametiasutuse tegevuse või tegevusetuse pihta. Varjatud eesmärgi tasandi lisandumine muudab vaatlusaluste žanride sisestruktuuri mitmekihilisemaks, mis avaldub ka teksti üldstruktuuri ja keelekasutuse suuremas varieeruvuses võrreldes esimese rühma žanridega.

Vastust teisele uurimisküsimusele „Milliseid keelevahendeid kasutatakse vaatlusalustes žanrides juhiste andmiseks?“ pakub tekstide keeleanalüüs. Uurimistulemused näitavad, et peamised keelevahendid, mille abil esitatakse tegevuse adreassaadile juhiseid, on tugevasti žanrispetsiifilised. Töövõtu- ja käsunduslepingutes, kus lepingupooled kohustavad teineteist vastastikku,

väljendatakse soovitatavat tegu modaalsõnadega *kohustuma, kohustama, võima, pidama* jm, nt *TELLIJA kohustub tasuma tööde teostamise eest alljärgnevalt*. Sama eesmärgi, kuigi üksnes makrotasandil, täidavad mittemodaalsed väitlused. Nii näiteks ei sisalda lause *Kokkuleppe mittesaavutamisel lähtutakse kehtivast seadusandlusest* ühtki eksplitsiitselt kohustavat keelevahendit, kuid ometi mõjub see lause range nõudena, seda ka siis, kui tegijale pole osutatud. Tegevuse adressaadi jätmine tagaplaanile on tekstistrateegilise võttena iseloomulik ka haldusaktidele, olles seotud asutusesisese tööjaotusega: ametiülesannete tõttu on teada, kes peab teo tegema. Korraldusi andes, otsuseid vastu võttes ja käsk jagades eelistab ametiasutus peaausjalikult *da*-tegevusnime tarindeid, mis võivad moodustada eraldiseisva loetelu (enamasti käskkirjades), võimendades tegevuse rangust, või kuuluda väitlause koosseisu (enamasti korraldustes ja otsustes), mõjudes seetõttu pehmemalt. Süntakiline seos ei ole aga küllaldane kriteerium, mille alusel tegevuse leebust või rangust hinnata, vaid see sõltub ka sõnavalikust, nt lausekonstruktsioon *Xi dokumendi alusel käsin + da*-tegevusnimi mõjub rangemalt kui piirdumine pelgalt *da*-tegevusnime vormiga.

Erinevalt lepingutest ja haldusaktidest on avaldustes, teabenõuetes ning kaebustes ametiasutus tegevuse adressaadi positsioonil: kodanik pöördub võimuesindaja poole sooviga lasta tal teha mingi tegu. Rollierinevuse tõttu rakendatakse neis žanrides teistsuguseid tekstistrateegilisi võtteid. Avaldustes on võrdväärset levinud palumis- ja soovimisstrateegia (*palun, soovin, soov*), üksikjuhul serveeritakse soovitatav tegu ka ettepaneku (*teen ettepaneku*) või otsese käsuna (*da*-tegevusnimi). Niisamuti on palumis- ja soovimisstrateegia kodanike meelisviisid pöörduda ametiasutuse poole teabenõude vahendusel. Kolmandana, kuid mõnevõrra harvemini kasutatakse teavet nõutades küsimisstrateegiat. Vaid harukorral vormistab teabenõude esitaja soovitava teo *da*-tegevusnime vormis otsese käsuna või väljendab vajadust, ootust või lootust, et tegu saaks tehtud. Erinevalt eelnimetatud žanridest rakendatakse kaebustes peaausjalikult küsimisstrateegiat, mis avaldub enamasti *kas*-küsimustes, kuid levinud on ka käskimisstrateegia, mille korral muudetakse väitlause hüümärgi abil emotsionaalseks käsuks, nt *Hooldatud pole seda kõnniteed kummalgi pool!*. Ülejäänud keelevahendid, mille abil soovitakse kaebustes ametiasutuselt kas eksplitsiitselt või implitsiitselt mingit tegu, moodustavad heterogeense rühma. Seejuures paistavad kaebused teiste žanridega võrreldes silma tugeva iroonilis-emotsionaalse tonaalsuse poolest.

Eeltoodust ilmneb, et kuigi kõik vaatlusalused tekstid esindavad makrotasandil instruktiivset tekstitüüpi – nende eesmärk on jagada soovitava teo tegemiseks juhiseid –, erinevad need mikrotasandil rakendatavate tekstistrateegiliste võtete, sh keelekasutuse poolest. Kirjutaja valikuid tekstistrateegia kasutamisel piiravad suuresti žanritavad, mis on mõjutatud suhtlusosaliste rollisuhetest. Kui lepingutes suhtleb ametiasutus oma partneriga tinglikult kui võrdne võrdsega, siis ülejäänud žanrides on võimusuhted asümmeetrilised: korraldustes, otsustes ja käskkirjades rakendatakse ülevalt alla suhtlust (võim → alluv), mille korral jagatakse tegevuse adressaadile otseseid juhiseid, seevastu avaldustes, teabe-

nõuetes ja kaebustes kulgeb suhtlus alt üles (alluv → võim), mis eeldab teistsugust taktikat. Kuigi kodanikud kasutavad ametiasutuse poole pöördudes peamiselt palumis-, soovimis- ja küsimisstrateegiat, mis on haldussuhtluse asjakohasust arvestades ametiasutusele vastuvõetav, pikivad nad oma tekstidesse (eelkõige kaebustesse) ka iroonilis-emotsionaalset kriitikat, mis hälbib neutraalse haldussuhtluse tavadest, ühtlasi on tegu teatava jõudemonstratsiooniga ametiasutuse kui võimuesindaja vastu.

Kuna väitekiri ja selle aluseks olevad artiklid pakuvad üksnes ülevaatlisku läbilõiget käsitletavatest haldusžanridest, keskendudes kitsale teemavaldkonnale võrdlemisi väikse valimi näitel, loob see toeka lähtekoha edasiseks uurimistööks mitmes suunas. Valimi suurendamisel saaks rakendada kvantitatiivset analüüsi, mis võimaldaks uurida mõnd siinses uurimuses ilmnenu keelekasutusaspekti sageduse alusel ja pakuks seega žanri kohta väärt lisaandmeid, mida saaks täiendada kvalitatiivse analüüsiga. Lisaks annaks tekstipõhist žanrianalüüsi kombineerida muude kvalitatiivsete uurimismeetoditega, nt (tekstipõhise) intervjuuga, et koguda teksti loojatelt teavet teksti sotsiaalse ja/või kultuurilise konteksti kohta ning avada selle kaudu struktuuri- ja keelevalikute tagamaid. See on iseäranis vajalik selliseid žanre esindavate tekstide korral, mille kaudu tavatsetakse peale üldtunnustatud eesmärgi täita ka varjatud eesmäärke.

Nii senised kui ka tulevased uurimistulemused võimaldavad anda soovitusi eri žanre esindavate tekstide kirjutamiseks. Olgugi et lepingukeelt on keelehooldaspektist juba mõnevõrra käsitletud, vajaksid ametnikud ja ettevõtete esindajad siiski konkreetseid juhiseid lepingupunktide sõnastamiseks, et vältida tarbetult pikki ja keerulisi lauseid, täis kantseliitlikke keelendeid. Erinevalt lepingutest ei kummita kantseliit korraldusi, otsuseid ja käskkirju nii tugevasti, kuid senisest enam tuleks pakkuda ametnikele koolitusi ja/või teabematerjale, kus sõnastus- ja lausestusprobleemide kõrval jaguks võrdselt tähelepanu struktuurile, et viia see kooskõlla selge keele põhimõtetega. Nagu ametnikud, vajavad ka kodanikud abi mõningate tekstide, nt avalduste struktureerimisel ja sõnastamisel, kuid praegusest allikmaterjalist ilmneb tunduvalt pakilisemana vajadus tõsta fookusse ametliku viisakuse temaatika. See hõlmab ka oskust talitseta oma emotsioone olukordades, mis tekitavad rahulolematust. Erinevalt ametnikest, kellele saab pakkuda süstemaatilisi koolitusi, on aga kodanike tekstiloometavasid keeruline muuta. Seda saab teha üksnes suure kandepinnaga teavitustöö kaudu.

KIRJANDUS

- Aava, Katrin 2004. Narratiiv müüdi loome teenistuses: arhetüübid meediatekstides. – Tekstid ja taustad III. Lingvistiline tekstianalüüs (Tartu Ülikooli eesti keele õppe-
tooli toimetised 28). Toim Reet Kasik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 10–32.
- Aruvee, Merilin 2017. Tekstikeskne keeleõpetus põhikoolis: teoreetiline taust, vastutuse
jagamine ja meetodika. – Emakeele Seltsi aastaraamat 62 (2016). Peatoim Mati
Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 9–37.
- Askehave, Inger 1999. Communicative purpose as genre determinant. – *Hermes*, 23,
13–23.
- Askehave, Inger; Swales, John M. 2001. Genre identification and communicative purpose: A problem and a possible solution. – *Applied Linguistics*, 22(2), 195–212.
- Barron, Anne 2012. Public information messages: A contrastive genre analysis of state-
citizen communication. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing
Company.
- Bawarshi, Anis S.; Reiff, Mary Jo 2010. Genre: An introduction to history, theory,
research, and pedagogy (Reference guides to rhetoric and composition). West Lafay-
ette: Parlor Press, WAC Clearinghouse.
- Beaugrande, Robert de; Dressler, Wolfgang U. 1983. Introduction to text linguistics.
London, New York: Longman.
- Bhatia, Vijay K. 1993. Analysing genre: Language use in professional settings. London:
Longman.
- Bhatia, Vijay K. 2002. Applied genre analysis: A multiperspective model. – *Ibérica*, 4,
3–19.
- Bhatia, Vijay K. 2008. Towards critical genre analysis. – *Advances in discourse studies*.
Eds. Vijay K. Bhatia, John Flowerdew, Rodney H. Jones. London, New York:
Routledge, 166–177.
- Bhatia, Vijay K. 2012. Critical reflections on genre analysis. – *Ibérica*, 24, 17–28.
- Bhatia, Vijay K. 2015. Critical genre analysis: Theoretical preliminaries. – *Hermes*, 54,
9–20.
- Biber, Douglas 1989. A typology of English texts. – *Linguistics*, 27, 3–43.
- Biber, Douglas; Connor, Ulla; Kanoksilpatham, Budsaba 2007. Introduction to move
analysis. – *Discourse on the move: Using corpus analysis to describe discourse
structure*. Eds. Douglas Biber, Ulla Connor, Thomas A. Upton. Amsterdam: John
Benjamins Publishing Company, 23–41.
- Enkvist, Nils Erik 1988. Interpretability, text strategies, and text types. – *Bulletin CILA –
Organe de la Commission interuniversitaire suisse de linguistique appliquée*, 48, 7–28.
- Fairclough, Norman 2003. Analysing discourse: Textual analysis for social research.
London, New York: Routledge.
- Freedman, Aviva 2005. “Do as I say”: The relationship between teaching and learning
new genres. – *Genre and the new rhetoric*. Eds. Aviva Freedman, Peter Medway.
London, Bristol: Taylor & Francis e-Library, 161–177.
- Freedman, Aviva; Medway, Peter (eds.) 1994. Learning and teaching genre. Ports-
mouth: Boynton/Cook Publishers.
- Georgakopoulou, Alexandra 2010. Text-type approach to narrative. – *Routledge encyclo-
pedia of narrative theory*. Eds. David Herman, Manfred Jahn, Marie-Laure Ryan.
London, New York: Taylor & Francis, 594–596.
- Görlach, Manfred 2004. Text types and the history of English. Berlin, Boston: De
Gruyter Mouton.

- Halliday, Michael A. K. 1985. *An introduction to functional grammar*. London: Arnold.
- Hatim, Basil; Mason, Ian 1990. *Discourse and the translator*. London, New York: Longman.
- Hennoste, Tiit 2000. Allkeeled. – Eesti keele allkeeled (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16). Toim Tiit Hennoste. Tartu: Tartu Ülikool, 9–56.
- Hennoste, Tiit; Metslang, Helle; Habicht, Külli; Jürine, Anni; Laanesoo, Kirsi; Ogren, David 2016. Üldküsümuse vorm ja funktsioonid läbi nelja sajandi ja kuue tekstiliigi. – *Emakeele Seltsi aastaraamat 61 (2015)*. Peatoim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 80–109.
- Hyland, Ken 2002. Genre: Language, context, and literacy. – *Annual Review of Applied Linguistics*, 22, 113–135.
- Hyland, Ken 2005. *Metadiscourse: Exploring interaction in writing (Continuum discourse series)*. London, New York: Continuum.
- Hyon, Sunny 1996. Genre in three traditions: Implications for ESL. – *TESOL Quarterly*, 30(4), 693–722.
- Hyon, Sunny 2018. *Introducing genre and English for Specific Purposes*. London, New York: Routledge.
- Kasik, Reet 2000. Reklaamikeel tekstiliigina. – Eesti keele allkeeled (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16). Toim Tiit Hennoste. Tartu: Tartu Ülikool, 111–127.
- Kasik, Reet 2001. Keel tekstidena. – *Oma Keel*, 1, 14–19.
- Kasik, Reet 2004. Interpersonaalse tähenduse konstrueerimine. Ühe intervjuu analüüs. – *Tekstid ja taustad III. Lingvistiline tekstianalüüs (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 28)*. Toim Reet Kasik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 33–50.
- Kasik, Reet 2005. Tekstiuurimine Tartu Ülikoolis. – *Tekstid ja taustad IV. Tekstiliigivaatlusi (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 29)*. Toim Reet Kasik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 7–17.
- Kasik, Reet 2007. *Sissejuhatus tekstiõpetusse*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kasik, Reet 2008. Uudistekstide struktuur ja keelekasutus. – *Tekstid ja taustad V. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad*. Toim Reet Kasik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 44–64.
- Kasik, Reet 2012. *Tekstilajitukimusta Virossa. – Genreanalüüs – tekstilajitukimuseks käsikirja*. Toim Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiirilä, Mikko Lounela. Helsinki: Gaudeamus Kirja, 470–474.
- Kerge, Krista 2000. Kirjakeel ja igapäevakeel. – Eesti keele allkeeled (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16). Toim Tiit Hennoste. Tartu: Tartu Ülikool, 75–110.
- Kerge, Krista 2004. Veebikommentaariumi mitmetahuline maailm. – *Tekstid ja taustad III. Lingvistiline tekstianalüüs (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 28)*. Toim Reet Kasik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 51–73.
- Kerge, Krista 2005. Õigus- ja haldussuhtlus keelemuutuste tuules. – *Õiguskeel*, 4, 6–13.
- Kerge, Krista 2006. Ametlik viisakus ja kultuur. – *Õiguskeel*, 2, 3–8.
- Kerge, Krista 2010. Kirjazaanrite keeleparameetrid mitme tekstiliigi taustal. – *Emakeele Seltsi aastaraamat 55 (2009)*. Peatoim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 32–62.
- Kerge, Krista; Pajupuu, Hille; Altrov, Rene 2007. *Tekst, kontekstuaalsus ja kultuur. – Keel ja Kirjandus*, 8, 624–637.
- Kerge, Krista; Pajupuu, Hille; Tamuri, Kairi; Meier, Heidi 2008. Kõnetehnoloogia vajab žanrilist lähenemist. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 4*. Toim Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 53–65.

- Kern, Katrin; Võik, Ilona 2014. Korras keel, sobiv stiil, selge sõnum. Gümnaasiumi stilistikaõpik. Tallinn: Maurus Kirjastus.
- Kongot, Liisa 2013. Kui X otsib Y-it eesmärgil Z ehk mehed ja naised tutvumiskuulustes. – *Oma Keel*, 2, 32–39.
- Kukk, Inga 2002. Eesti kirjakeele seisundi uuring. Õiguse ja halduse keele valdkonna-uuringu aruanne; <https://dspace.ut.ee/handle/10062/40633> (30.11.2018).
- Kukk, Inga 2003. Asutus suhtleb kodanikuga – teabenõuete ja vastuste analüüs. – *Tekstid ja taustad II. Tekstianalüüsi vaatepunkte* (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 26). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 90–101.
- Lassen, Inger 2006. Is the press release a genre? A study of form and content. – *Discourse Studies*, 8(4), 503–530.
- Lepajõe, Kersti 2002. Argumenteerimisoskusest eksamikirjandite põhjal. – *Keel ja Kirjandus*, 4, 269–274.
- Lepajõe, Kersti 2011. Kirjand kui tekstiliik. Riigieksamikirjandite tekstuaalsed, retoorilised ja diskursiivsed omadused (*Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis* 31). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Mandra, Katrin 2009. Haldusteksti struktuurist Tartu linnavalitsuse korralduste näitel. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 5*. Toim Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper, Reili Argus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 131–141.
- Martin, James R. 2016. One of three traditions: Genre, functional linguistics, and the “Sydney School”. – *Genre studies around the globe: Beyond the three traditions*. Toim Natasha Artemeva, Aviva Freedman. Winnipeg: Inkshed, 31–79.
- Meier, Heidi 2002. Olulisi aspekte tekstitüübivõrdluses. – *Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist* (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23). Toim Reet Kasik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 101–114.
- Meier, Heidi 2003. Essee allkeelte võrdluses. – *Tekstid ja taustad II. Tekstianalüüsi vaatepunkte* (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 26). Toim Reet Kasik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 116–135.
- Miller, Carolyn R. 1984/2005. Genre as social action. – *Learning and teaching genre*. Eds. Aviva Freedman, Peter Medway. London, Bristol: Taylor & Francis e-Library, 20–36.
- Moessner, Lilo 2001. Genre, text type, style, register: A terminological maze? – *European Journal of English Studies*, 5(2), 131–138.
- Pilegaard, Morten; Frandsen, Finn 2003. Text type. – *Handbook of pragmatics online*. Eds. Jef Verschueren *et al.* <https://benjamins.com/online/hop/articles/tex3>.
- Puksand, Helin; Kerge, Krista 2012. Õpiteksti analüüs kirjaoskuse omandamise kontekstis. – *Emakeele Seltsi aastaraamat 57* (2011). Peatoim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 162–217.
- Raadik, Maire 2011. Väikesed tarbetekstid. Käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Reinsalu, Riina 2010. Töövõtu- ja käsunduslepingud tekstiliigina. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool; http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/14902/reinsalu_riina.pdf?sequence=1&isAllowed=y (30.11.2018).
- Reinsalu, Riina 2012a. Lepingukeele keerukus. – *Õiguskeel*, 2, 92–98.
- Reinsalu, Riina 2012b. Lepingute lausestruktuur. – *Emakeele Seltsi aastaraamat 57* (2011). Peatoim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 218–234.
- Reinsalu, Riina 2013. Sisestatud tarindid lepingute tekstimoodustusvõttena. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 9*. Toim Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühingu, 227–244.
- Reinsalu, Riina 2014. *teostama*-lembesed õigustekstid. – *Õiguskeel*, 3, 83–86.

- Reinsalu, Riina 2015. Sõna *toimuma* liigtarvitusest. – *Õiguskeel*, 2, 77–80.
- Reinsalu, Riina 2016. *Lepingukeel*. Tartu: Keelehooldekeskus.
- Saarmets, Virgo 2006. Milline peaks olema haldusakti keel ja stiil? – *Õiguskeel*, 1, 11–18.
- Saarmets, Virgo 2004. Resolutsioon olgu regulatiivne, regulatsioon olgu resoluutne. – *Õiguskeel*, 4, 33–44.
- Sarapuu, Kathy 2008. Suhtlustasandi tähendused ajalehtede juhtkirjades. – Tekstid ja taustad V. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad. Toim Reet Kasik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 100–192.
- Shore, Susanna; Mäntynen, Anne 2006. Johdanto. – Genre – tekstilaji. Toim Anne Mäntynen, Susanna Shore, Anna Solin. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–41.
- Sirel, Raul 2013. Meetodeid tekstide leksikaalsete ja grammatiliste erinevuste tuvastamiseks meditsiiniliste tarbetekstide näitel. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 9. Toim Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 265–278.
- Solin, Anna 2011. Genre. – Discursive pragmatics (Handbook of pragmatics highlights 8). Eds. Jan Zienkowski, Jan-Ola Östman, Jef Verschueren. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 120–134.
- Swales, John M. 1990. *Genre analysis: English in academic and research settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Swales, John M. 2004. *Research genres: Explorations and applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Swales, John M. 2012. A text and its commentaries: Toward a reception history of “Genre in three traditions” (Hyon, 1996). – *Ibérica*, 24, 103–116.
- Taavitsainen, Irma 2001. Changing conventions of writing: The dynamics of genres, text types, and text traditions. – *European Journal of English Studies*, 5(2), 139–150.
- Tardy, Christine M. 2013. Genre analysis. – *Bloomsbury companion to discourse analysis*. Eds. Ken Hyland, Brian Paltridge. London, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury, 54–68.
- Tardy, Christine M.; Swales, John M. 2014. Genre analysis. – *Pragmatics of discourse* (vol. 3). Eds. Claus Schneider, Anne Barron. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 165–187.
- Trosborg, Anna 1997. Text typology: Register, genre and text type. – *Text, typology and translation*. Ed. Anna Trosborg. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 3–23.
- Tsiplakou, Stavroula; Floros, Georgios 2013. Never mind the text types, here’s textual force: Towards a pragmatic reconceptualization of text type. – *Journal of Pragmatics*, 45(1), 119–130.
- Upton, Thomas A.; Cohen, Mary Ann 2009. An approach to corpus-based discourse analysis: The move analysis as example. – *Discourse Studies*, 11(5), 585–605.
- Vaik, Kristiina; Muischnek, Kadri 2018. Eestikeelsete veebitekstide automaatne liigitamine. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 14. Toim Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim, Helle Metslang, David Ogren. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 215–227.
- Vandepitte, Sonia 2008. Translating instructive texts. – *Hermes*, 21(40), 69–82.
- Virtanen, Tuija 1992. Temporal adverbials in text structuring: On temporal text strategy. – Nordic research on text and discourse. NORDTEXT Symposium (Espoo, May 10–13, 1990), 185–197.

- Virtanen, Tuija 2010. Variation across texts and discourses: Theoretical and methodological perspectives on text type and genre. – Syntactic variation and genre. Eds. Heidrun Dorgeloh, Anja Wanner. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 53–84.
- Wang, Sunsoon 2009. Text types and dynamism of genres. – Discourse, of course: An overview of research in discourse studies. Ed. Jan Renkema. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 81–92.
- Werlich, Egon 1983. A text grammar of English (2nd ed.). Heidelberg: Quelle & Meyer.
- Wikberg, Kay 1992. Diversifying procedural discourse. – Nordic research on text and discourse. NORDTEXT Symposium (Espoo, May 10–13, 1990), 199–210.

Normatiivlikad

- Avaliku teabe seadus 2001. – Riigi Teataja, RT I, 06.01.2016, 7.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/122032011010>.
- Gümnaasiumi riiklik õppekava 2011. – Riigi Teataja, RT I, 29.08.2014, 21.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/129082014021>.
- Haldusmenetluse seadus 2002. – Riigi Teataja, RT I, 28.12.2017, 21.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/123022011008>.
- Kohaliku omavalitsuse korralduse seadus 1993. – Riigi Teataja, RT I, 26.03.2013, 6.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/126032013006>.
- Põhikooli riiklik õppekava 2011. – Riigi Teataja, RT I, 14.02.2018, 8.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/114012011001>.
- Tsiviilseadustiku üldosa seadus 2002. – Riigi Teataja, RT I, 20.04.2017, 2.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/106122010012>.
- Võlaõigusseadus 2002. – Riigi Teataja, RT I, 31.12.2017, 8.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/961235>.

PUBLIKATSIOONID

SUMMARY

Instructive Administrative Texts in a Genre Theory Framework

“The urge to classify is fundamental,” stresses Carolyn Miller in her well-known article “Genre as Social Action” (1984), without specifying the relevance of this claim for any particular field or specialty. In the tradition of linguistic textual studies, the main categories are genre and text type, where the first signifies language use which is culturally dependent, while the second that which is universal, independent of culture. In this doctoral thesis these concepts intersect as do their theoretical-analytical frameworks: the central focal point is the appearance of instructive text type in various administrative genres.

The focus of the thesis is on written administrative communication, which appears in paper texts, e-mails, or internet transactions. In addition to the field of language use (administration) and mode (written) the texts under consideration also share the same interlocutor, which is local government. Local government fills a double roll in this respect, acting both as the addresser or addressee of the required action. If in contracts for services and authorization agreements local government is an equal partner with a business or private individual, then in issuing orders, decisions and directives it interacts hierarchically either with one of its workers (thus with itself) or with some other public institution, business, or private individual. By contrast, in the case of applications, requests for information, and complaints the initiator is a private individual, who turns to local government to resolve a question of pressing concern. This puts local government in the position of the addressee. The achievement of the communicative purpose depends on the writer’s awareness of genre and sensitivity to circumstances, which get expressed in content and language choices: successful language use is that which the other side deems acceptable (see also Kerger 2006: 3).

The dissertation aims to clarify writers’ textual choices when composing administrative texts in various genres in order to communicate effectively. Since the common standard aim of all the texts under consideration—the desire to let something be done—are coded either implicitly or explicitly into texts, the primary concern in this dissertation are structural and language choices made in the pursuit of this aim. Thus, in this dissertation I seek an answer to the questions, what is the (internal) structure of the texts under consideration and what linguistic means are used to give instructions in these genres. The results of my research should provoke discussion about what constitutes successful communication, including language learning and planning.

Since the doctoral dissertation’s source material consists of administrative texts of various genres, the work is constructed, as one might expect, within the framework of genre theory. Globally genre theory has evolved in several different directions, which can be distinguished by their theoretical emphasis and mode of application. In this dissertation, I lean upon the genre studies tradition which had its origins in John Swales (1990, 2004) and was further developed by

Vijay Kumar Bhatia (1993, 2015). Studies that follow this direction give special importance to genre as an aspect of the communicative purpose, shaping the structure and language use of the text. The horizon of the dissertation is not limited only to genre theory, but also includes the theory of text types, which has helped to narrow the work thematically. Starting from Egon Werlich's (1983) text typology, which is based on analysing contextual features, I focus on the application of instructive texts in the genres under consideration. With this I limit myself to texts which express on the micro or macro level (see Trosborg 1997) the desire of the text creator to direct the reader to engage in some activity. Although genre and text type theory have been combined in Estonian linguistic studies before (e.g. see Lepajõe 2011), then explaining the concept of genre in the framework of genre studies of English for Specific Purposes and treating the text type concept as a two-level phenomenon may be considered as a new approach in the field of text studies, increasing the value of this thesis and paves way for new knowledge.

The source base for the thesis consists of administrative texts from the genres of contracts for services, agency agreements, orders, decisions and directives, applications, requests for information, and complaints. If contracts for services and agency agreements are considered together in article P1, and administrative acts, i.e. orders, decisions and directives in article P2, then applications, requests for information and complaints presented by a private individual to local government, are the focus of various articles (P3–P5). Since each article serves its own specific aim, the number and capacity of the analysed texts varies by article (between 19 and 40 texts, according to genre) and spans from one sentence to seven pages. The source material is freely obtainable from the web, deriving either from the local government public register or from the city government webpage. Irrespective of the aforementioned differences, the genres concerned have a specific common element: they focus on an act, for which the parties participating in the communication are given implicit or explicit instructions. This common element has also been the criterium for selecting the source materials.

Like the samples, the methodological aspect of the articles of the dissertation varies to some extent, influenced out of necessity by the evolution of genre theory over the course of the last decade. In analysing the source material, I make use of Swales' qualitative genre analytical framework. In articles P1 and P2 I limit myself to the description of general structures. Articles P3–P5 are based on move (structure) analysis, through which the writer's tactical choices are revealed (see overview Hyon 2018: 33–34). Move (structure) analysis has proved its suitability as a research method both in articles of the dissertation as well as many other studies, but in the future another encoder should be involved in the structure analysis, like recommended by Upton and Cohen (2009: 594), because the qualitative research method inevitably includes a certain amount of subjectivity which could be reduced by using encoding consistency. This is particularly valid for such genres that are multi-layered in their meaning and where one text unit fulfils several purposes. In addition, structure analysis could

be combined with (text-based) interviews in order to explain the results of structure analysis based on the comments of the genre community member(s), i.e. to answer the question: why it is written like it is.

Structural analysis is complemented by language analysis, which varies in its focus from article to article, but which is at least superficially linked to instructive language use. In articles P2-P4 the language of instructions is the central focus. By contrast, in the language analysis of articles P1 and P5 structural and meta-discursive linguistic means rise to the fore. Thus, the summary prepared for the overview chapter only concerns generalizations made from the given examples. As the instructive text type manifests itself in various ways in a text, appearing at the linguistic as well as functional level, the inductive or data-based research method has been used in the articles. Only the source material of article P5 has been placed deductively into the framework of meta-discourse, but as some of the meta-discursive linguistic means are instructive in their nature, it has been possible to discuss them in this overview chapter.

The answer to the first research question, “What is the (internal) structure of genres under consideration?” is revealed in the result that on the basis of structures the genres are of two types. In the first group are contracts for services, authorization agreements, orders, decisions, and directives, which are structured according to a framework of legal rights, limiting the author’s freedom of choice. The communicative purposes of these genres are comparatively limited and thus on a single plane, being focused on the desired action. In orders, decisions, and directives this action is worded briefly and precisely. In contracts for services and agency agreements, by contrast, it is divided into smaller parts, which are dispersed among the various points of the contract. That the desired action would correspond to certain demands, additional information is provided, e.g. the background reasons for the administrative act are explained or the terms of the contract are specified. Additional information also serves a hidden purpose: the desire to avoid a situation in which the addressee of the act might find a legal basis to leave the act undone or to bend its terms in the direction of his interests. The standard communicative situation echoes also in the general structure of the text, because the definite parts correspond to aforementioned goals, ordered according to the expressed structural scheme, and in the same wording repeated from text to text. Though a certain similarity simplifies text generation, it is accompanied by the danger that structures and language choices will be carried over into future texts, which are not in accordance with correct and good language use, for example the long and complicated sentences of contracts, which are difficult to read and understand.

On the basis of structural analysis, the other group is formed of applications, requests for information and complaints, which give the writer a freer hand to go beyond the standard norms of the genre to take account of the desired result and hidden purposes on a more personal level. Even though the main communicative purpose of all the genres under consideration is the requirement of the presented act – to change the general plan, to forward information, and to

address complaints –, the doing of which is supported in some cases with additional information, writers take advantage of the opportunity to interweave criticism of the agency's actions or lack thereof into the statement of the standard purpose. The addition of the level of the hidden purpose makes the internal structure of the genres under consideration more multi-layered, which gets expressed in the text's general structure and use of language with more variety in comparison to the genres of the first group.

The answer to the other research question “Which language tools are used in the genres under consideration to give instructions?” is addressed through the linguistic analysis of the texts. The research results show that the main linguistic means that are used to give instructions to the addressee are strongly genre specific. In contracts for services and agency agreements, where the two halves of the contract result in reciprocal obligations, the expression of the desired act with modal words *to be obliged, to oblige to come, to hold*, etc. (e.g. *THE SUBSCRIBER is obliged to pay for the completion of tasks in the following way*). The same goal is achieved by non-modal declarative sentences. Thus, for example the sentence, *In the event of the nonfulfillment of the agreement the relevant rules will be applied* does not contain a single explicit expression of obligation, but it still has the effect of articulating a strict demand, even without specifying who is responsible for committing the indicated act. Concealing the addressee is a textual strategy of administrative acts related to the internal division of labour of public institutions: given the nature of their tasks it is known who is responsible to act. In giving directions, accepting decisions, and sharing commands, the institution prefers mainly *da*-infinitive constructions, which can be used in an independent list (mostly in directives), rendering the act more strict, or used in a declarative sentence (mostly in orders and decisions), where they have a softening effect.¹⁰ The syntactical connection is not a sufficient criterion to judge the leniency or rigor of an act, but it depends also on the choice of words, e.g. the sentence construction *On the basis of x document I demand* + *da*-infinitive has a stricter effect than the use only of the *da*-infinitive form.

Unlike contracts and administrative acts, in orders, requests for information, and complaints the public authority is in the position of the addressee of the act: the citizen turns to the representative of power with the wish to let him do something. Due to different rolls different textual strategies are applied in these genres. In applications strategies requesting and wishing are equally popular (*please, I wish, wish*), in rare cases the desired act can be presented as a proposal (*I propose*) or a direct command (*da*-infinitive). In the same way the requesting- and wishing strategy is the favourite way to appeal to institutions when requesting information. Thirdly, somewhat less commonly, a question asking strategy is used. Only seldom does the information seeker choose to use

¹⁰ Estonian has two kinds of verb infinitives, *ma*-form infinitives (e.g. *naerma* – to laugh) which are conjugated, and *da*-form infinitives (e.g. *naerda* – to laugh), which have a wider array of syntactical functions.

the *da*-infinitive form as a direct command or express the need, the expectation or hope, that the deed will get done. In contrast to the aforementioned genres, in complaints the question asking strategy is the main approach, which gets expressed mostly in the form *kas*-questions, though the demand strategy is also popular, on account of which the declarative sentence is changed with the help of an exclamation point into an emotional command, e.g. *This footpath is not cared for on either side!*. The remaining linguistic means used in complaints to provoke an act explicitly or implicitly are a heterogeneous group. In this case complaints when compared to other genres stand out for their strong ironic-emotional tonality.

Although all texts under consideration are of the instructive type on the macro-level – their aim is to give instructions for the doing of a desired deed –, they vary on the micro-level by the strategies they use. The writer's choices in using textual strategies are limited to a great extent by the norms of the genre, being influenced by relational roles of the discursive community. If in contracts public authority communicates with its partner as an equal, then in the remaining genres power relations are asymmetrical: in orders, decisions, and directives relations are ordered from top to bottom (power → subordinate), by contrast in applications, requests for information, and complaints relations move from bottom to top (subordinate → power). Thus, it is to be expected, that in the case of top to bottom communication the public institution gives its imagined partner direct instructions, whereas from bottom up communication anticipates a different sort of tactic from the citizen. In turning to public authority, citizens mainly use requesting, wishing, and question-asking strategies. These are acceptable to public authority taking account of administrative communicative relevance, but they also add to their texts (especially in complaints) an ironic-emotional critical dimension, which deviates from the norms of neutral administrative communication. At the same time this is a certain kind of display of power.

Since the doctoral thesis and the articles on which it is based offer only an overview cross-section of the discussed administrative genres, focusing on a narrow theme on the basis of a relatively small sample set creates a strong starting point for future research in many directions. Expanding the sample set would make quantitative analysis possible, which would enable the study of some aspects of language use considered here on the basis of frequency and would offer additional valuable information about the genre, which could be deepened with qualitative analysis. In addition, text-based genre analysis should be combined with other qualitative research methods, e.g. text-based interview, to gather information from the creators of the text on social and cultural context and to open in this way the background to structural and linguistic choices. This is especially necessary for texts representing these kinds of genres, through which it is customary to fulfil generally recognized as well as hidden goals.

Previous and future research results make it possible to give recommendations on the generation of texts representing various genres. Though contract language has already to some extent been treated from the perspective of

language planning, government officials and the representatives of businesses need concrete instructions on the wording of certain points in contracts to avoid long and complicated sentences, full of bureaucratic constructions. Unlike the language of contract, bureaucratic jargon is not afflicted as much by orders, decisions, and directives, though officials need schooling and/or informational support, where next to wording- and sentence problems, attention would equally be directed to structure, to bring it into harmony with the principle of clear language use. Like officials, citizens also need help in the wording and structuring of some texts, for example applications, though of the present source material the most pressing concern is to draw attention to the theme of formal politeness. This includes the ability to control one's emotions in situations, which generate dissatisfaction and discontent. Unlike officials, who can be subjected to systematic schooling, the text-generation habits of ordinary citizens are difficult to alter. This can only be done through the extensive spread of information.

ELULOOKIRJELDUS

Nimi Riina Reinsalu
Sünniaeg 02.03.1982
Aadress Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut,
Jakobi 2, 51014 Tartu
E-post riina.reinsalu@ut.ee

Haridustee
2014–2018 Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut,
doktoriõpe
30.10.–01.12.2017 Vrije Universiteit Amsterdam, külalisdoktorant
2005–2010 Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut, MA
2000–2005 Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut, BA
1997–2000 Pärnu Ühisgümnaasium

Teenistuskäik
01.09.2018–... Eesti Keele Instituut, projektijuht (0,5)
01.09.2018–31.08.2019 Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut,
assistent (0,4)
01.09.2017–31.08.2018 Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut,
nooremteadur (0,5)
2008–2017 Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut,
õppeülesannete täitja
2008–... Vabakutseline keeleteoimetaja

CURRICULUM VITAE

Name Riina Reinsalu
Time of birth 02.03.1982
Address Institute of Estonian and General Linguistics,
University of Tartu, Jakobi 2, 51014 Tartu, Estonia
E-mail riina.reinsalu@ut.ee

Education

2014–2018 University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, Doctoral studies
30.10.–01.12.2017 Vrije Universiteit Amsterdam, visiting PhD student
2005–2010 University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, MA
2000–2005 University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, BA
1997–2000 Pärnu Co-educational Gymnasium

Professional employment

01.09.2018–... Institute of the Estonian Language, project manager (0,5)
01.09.2018–31.08.2019 University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, assistant (0,4)
01.09.2017–31.08.2018 University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, junior research fellow (0,5)
2008–2017 University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, adjunct lecturer
2008–... Freelance copy-editor

DISSERTATIONES PHILOLOGIAE ESTONICAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Ülle Viks.** Eesti keele klassifikatoorne morfoloogia. Tartu, 1994.
2. **Helmi Neetar.** Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes. Tartu, 1994.
3. **Ülo Valk.** Eesti rahvausu kuradi-kujutelm. Tartu, 1994.
4. **Arvo Eek.** Studies on quantity and stress in Estonian. Tartu, 1994.
5. **Reet Kasik.** Verbid ja verbaalsubstantiivid tänapäeva eesti keeles. Tartu, 1994.
6. **Silvi Vare.** Nimi- ja omadussõnatuletus tänapäeva eesti kirjakeeles. Tartu, 1994.
7. **Heiki-Jaan Kaalep.** Eesti keele ressursside loomine ja kasutamine keele- tehnoloogilises arendustöös. Tartu, 1998.
8. **Renate Pajusalu.** Deiktikud eesti keeles. Tartu, 1999.
9. **Vilja Oja.** Linguistic studies of Estonian colour terminology. Tartu, 2001.
10. **Küllü Habicht.** Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. Tartu, 2001.
11. **Pire Teras.** Lõunaeesti vokaalisüsteem: Võru pikkade vokaalide kvaliteedi muutumine. Tartu, 2003.
12. **Merike Parve.** Väljed lõunaeesti murretes. Tartu, 2003.
13. **Toomas Help.** Sõnakeskne keelemudel: Eesti regulaarne ja irregulaarne verb. Tartu, 2004.
14. **Heli Laanekask.** Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. Tartu, 2004.
15. **Peeter Päll.** Võõrnimed eestikeelses tekstis. Tartu, 2005.
16. **Liina Lindström.** Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles. Tartu, 2005.
17. **Kadri Muischnek.** Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles. Tartu, 2006.
18. **Kanni Labi.** Eesti regilaulude verbisemantika. Tartu, 2006.
19. **Raili Pool.** Eesti keele teise keelena omandamise seaduspärasusi täis- ja osasihitise näitel. Tartu, 2007.
20. **Sulev Iva.** Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem. Tartu, 2007.
21. **Arvi Tavast.** The translator is human too: a case for instrumentalism in multilingual specialised communication. Tartu, 2008.
22. **Evar Saar.** Võrumaa kohanimede analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem. Tartu, 2008.
23. **Pille Penjam.** Eesti kirjakeele *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioonid. Tartu, 2008.
24. **Kristiina Praakli.** Esimese põlvkonna Soome eestlaste kakskeelne keelekasutus ja koodikopeerimine. Tartu, 2009.
25. **Mari Mets.** Suhtlusvõrgustikud reaalajas: võru kõnekeele varieerumine kahes Võrumaa külas. Tartu, 2010.

26. **Karen Kuldnook.** Militaarne retoorika. Argumentatsioon ja keeleline mõjutamine Eesti kaitsepoliitilises diskursuses. Tartu, 2011.
27. **Kai Tafenu.** Uue Testamendi tõlkimisest Rootsi ajal: käsikirjad, tõlkijad ja eesti kirjakeel. Tartu, 2011.
28. **Külli Prillop.** Optimaalsusteoreetiline käsitlus eesti keele fonoloogilisest kujunemisest. Tartu, 2011, 261 lk.
29. **Pärtel Lippus.** The acoustic features and perception of the Estonian quantity system, Tartu, 2011, 146 p.
30. **Lya Meister.** Eesti vokaali- ja kehtuskategooriad vene emakeelega keelejuhtide tajus ja hääluses. Eksperimentaalfoneetiline uurimus. Tartu, 2011, 145 lk.
31. **Kersti Lepajõe.** Kirjand kui tekstiliik. Riigieksamikirjandite tekstuaalsed, retoorilised ja diskursiivsed omadused. Tartu, 2011, 141 lk.
32. **Tiit Hennoste.** Grammatiliste vormide seoseid suhtlustegevustega eesti keelses suulises vestluses. Tartu, 2013, 236 lk.
33. **Helena Metslang.** Grammatical relations in Estonian: subject, object and beyond. Tartu, 2013, 443 p.
34. **Kristel Uiboaed.** Verbiühendid eesti murretes. Tartu, 2013, 227 lk.
35. **Helen Plado.** Kausaalsuhete adverbiaallused eesti keeles. Tartu, 2013, 244 lk.
36. **Annika Küngas.** Pragmatiliste markerite kujunemine ja funktsioonid eesti keeles *lt*-sõnade näitel. Tartu, 2014, 200 lk.
37. **Maarika Teral.** Arvutipõhine eesti keele õpe: vahendid ja hinnangud nende efektiivsusele Tartu ülikooli keelekursuste näitel. Tartu, 2015, 175 lk.
38. **Anni Jürine.** The development of complex postpositions in Estonian: a case of grammaticalization via lexicalization. Tartu, 2016, 315 p.
39. **Kairi Tamuri.** Basic emotions in read Estonian speech: acoustic analysis and modelling. Tartu, 2017, 238 p.
40. **Sven-Erik Soosaar.** Eesti keele kultuursõnavara arenguhooni – eesti keel kui piirikeel. Tartu, 2017, 157 lk.
41. **David Ogren.** Object case variation in Estonian *da*-infinitive constructions. Tartu, 2018, 212 p.
42. **Reet Hendrikson.** Kas sõjasõna sünnib sõtta? Erialakeele tõhusus sõjandusterminoloogia näitel. Tartu, 2018, 252 lk.
43. **Eva Velsker.** Ajaväljendid eesti murretes. Tartu, 2018, 252 lk.